

HÍD

irodalom
művészet
társadalom-
tudomány

3

3

1969.

MÁRCIUS

HÍD
IRODALMI,
MŰVÉSZETI
ÉS
TÁRSADALOMTUDOMÁNYI
FOLYÓIRAT
ALAPÍTÁSI ÉV: 1934
XXXIII. ÉVFOLYAM

SZERKESZTŐ BIZOTTSÁG:
ÁCS KÁROLY
(FŐ- ÉS FELELŐS SZERKESZTŐ)
BORI IMRE
MAJOR NÁNDOR
VUKOVICS GÉZA

TECHNIKAI SZERKESZTŐ:
KAPITÁNY LÁSZLÓ

TARTALOMMUTATÓ

289	BORI IMRE FÜST MILÁN III.
307	WEÖRES SANDOR ELMEGYÓGYINTÉZETI ÁPOLTAK VERSEI
312	CZESLAW MILOSZ HÉT VERS
318	TOLNAI OTTÓ SAJTÜREGEK
322	KIBÉDI VARGA ÁRON VERSEI
325	SAFFER PÁL A NYUGHATATLAN
333	EIRKÁS ENDRE A JÓ KIS PAD
340	BRANIMIR ŠČEPANOVIC KÍSÉRTŐ IGAZSÁG
357	LADISLAV MNAČKO HOGY ÍZLIK A HATALOM
377	SZEMLE Tomán László, Varga Zoltán és Penavin Olga jegyzetei
388	BURÁNY NÁNDOR KRÓNKA

Külön mellékletünk:
Biacsi Antal:
EZ A HALÁL NEM
MAGÁNÜGY

VII.

Nem teljes versek, hanem versrészletek kínálják Füst Milán lírájának a térségeit, a műalkotás benyomását pedig kötetének egésze váltja ki, s nem külön-külön a versek, mintha a költő nem a nagyobb egységekkel tudna láttatni, hanem az egésznek rá jellemző felfogása segítségével. Nyilván nem véletlen, hogy Füst Milán egykönyvű lírikus, aki a nagy időközökben kiadott verseskönyveiben újra rendezi és értelmezi, alakítja és formálja egész költészetét, azzal az igénnyel, hogy mindig és meg-megújulóan lírai világképe teljességével lépjen olvasója elé. Az állandóság büvkörében dolgozó íróval van tehát dolgunk, amelyet a „változtatnod nem lehet” motívumával polarizál, s amilyen mértékben gondolati rendszerének alapelvevé, olyan mértékben esztétikai minőséggé is teszi, elannyira, hogy a Füst Milán-i állandóság a József Attila emlegette művészi állandó ismerveit is felveszi, az ún. formát az ún. tartolammá minősíti át, művei pedig, a teljes füsti opus, alakváltozatok egységeként áll előttünk. Alapjában véve tehát Füst Milán egyművű író is — verseskönyvek, regények, novellák, drámák látszólag a különbségeken, a változatosságokon inszisztáló jellege ellenére. Jellegzetes súlypont-eltolódást példáz ez a mű a magyar irodalomban, amelyben egyes írói világokon belül a változatosság van előtérben. Viszont ha Füst Milán művét a költői Én felől közelítjük meg, az objektivizációs tendenciákra és a világra kell figyelniünk, ha pedig a világ felől érkezünk, a legszubbjektívebb „éneskedést”, már-már különcködést tapasztaljuk: az állandóságot az azonosulási kísérletek ellenében.

Füst Milán első kötetében, lírai világképe sugallatainak engedelmessége rajzolta ugyan fel világát, igazi mértékét azonban már nem a versekben, hanem a dráma és regény formájában adta meg. A *Változtatnod nem lehet*, az első tanulmányok és novellák (Karácsonyi kaland, Aladdin atyja sírjánál, Egy nap története) után első drámájában, a Boldogtalanokban tette meg nagy, sok tekintetben döntő lépését az objektivizáció egy teljesebb rendszere felé, amelyben az állandóság-felfogásának (a „változtatnod nem lehet” gondolata variációjával) alakot adott.

Elgondolkoztató s fölöttébb jellemző, hogy sem a magyar dráma-történet, sem a színházi praxis nem tudott a Boldogtalanokkal mit kezdeni, bár a tízes években a magyar naturalista drámának már hagyományai voltak. Füst 1914-ben írta drámáját, de csak 1921-ben került színre, s amint írták róla, színpadi élete „tiszavirág-életű” volt. Holott

a magyar dráma időszerű formájáról és nagy lehetőségéről volt szó, s hogy a magyar irodalmi és színházi ízlés elmarasztalta, nem minden tanulság nélkül való tény.

A legújabb drámatörténeti összefoglalók egyikében (Hegedűs—Kónya: *A magyar dráma útja*. Bp. 1964.) pl. ezt olvashatjuk: „Füst Milán, úgy érezzük, hogy tudatosan törekedett a filozófiai síkra emelkedő, s ugyanakkor külső formájában hétköznapi egyszerű dialógusrendszer megteremtésére. Aki kevés, illetve egyáltalán nem levő színpadi gyakorlattal erre képes, abból kitűnő drámaíró válhatott volna, ha biztatják, s ha igazán vágya a színpad.” E könyv szerzői azt is megjegyzik, hogy „mert igaz, hogy a Boldogtalanokban még túlságosan sok a dialógusok mögött megbúvó szimbolikus tartalom, s ezért a néző, ha nem figyel lankadatlanul minden mondatra, csupán a bizarr szituációk izgalmával távozik: s az is tagadhatatlan, hogy a túlon túl rövidre fogott felvonások, az alig jelzett képek, az esszenciális sűrítettség az intellektuális izgalmakra vágyók igényeit elégítik csak ki...”. Viszont hiába dicsérik a dráma hőseinek plaszticitását, az előbb idézett fejtartások erősebbek a Boldogtalanok kapcsán. Ám tegyük nyomban hozzá: egészen alaptalanul, még akkor is, ha tény, hogy a drámában a „kibontakozás rajza szűkös egy kicsit”.

Füst Milán viszont nagyon is jogosan „fiatalkora fényességének” nevezte a Boldogtalanokat, s vallomásaiból többek között az is kiderül, hogy — mint annyi magyar irodalmi alkotás esetében —, vele szemben is erkölcsi aggályokat emlegettek: „miért is ír ilyen csúnya, züllött emberekről? Hát szép emberek és tiszta lelkűek nem léteznek?” A Boldogtalanok ugyanis naturalista dráma, amelynek problematikájáról Füst Milán így vélekedett:

„A naturalista dráma a legnehezebb műfajok közé tartozik. Nem csodálom tehát, hogy oly kevés jó munkát termelt ki a világ irodalma. A dráma továbbá akciós munka, tehát durva pilléreken kell épülnie, annál is inkább, minthogy ezeknek az akcióknak életbevágóknak, életet veszélyeztetőknek kell lenniök. S minek kell lezajlania két és fél-három óra alatt? Egy egész világnak. S minthogy ily kevés idő áll csak rendelkezésre, tehát a dráma sürgős műfaj. Ami azt jelenti, hogy már az expozícióban lehetőleg minden szónak a gerinc, a központi cselekmény felé kell irányulnia. Csakhogy a realizmus meg a naturalizmus valóság-szerető, a valóságban pedig nem úgy mennek végbe a dolgok, hogy a beszélgetések, fecsegések mindegyike valamely központi történetre vonatkozna. S a valóság-szeretet mégis azt követeli a drámától, hogy a beszélgetések részben úgy hangozzanak el, mintha az emberek éppen csak odavetnének valamit, másrészt viszont mindaz, amit összebeszélnek, lehetőleg a fődologra vonatkozzon...” (Előszó drámáinak 1966-os kiadásához)

Nem véletlen tehát, hogy Füst, visszatekintve és magyarázva ifjúkorának ezt a nagy vállalkozását, a naturalista (és realista) dráma kapcsán az ilyen veretű drámai műfajt a „legnehezebb művészi hamisítványoknak... szinte fából vaskarikának” tartja. Annál inkább tehetta ezt, mert nemcsak a Boldogtalanok írása közben szerzett tapasztalataira támaszkodhatott, hanem Lukács Györgynek a modern drámáról írott könyve e kérdést érintő fejezeteire is, amelyekben a tudós szerző a naturalista drámában jelentkező szélsőséges törekvések széthúzó erejét, a naturalista drámában megmutatkozó ellentmondásos elvek kérdéseit

vizsgálja. Harmonikus alkotás nehezen születhetett tehát a naturalista dráma koordinátái között, s annál jelentősebb, hogy Füstnek sikerült ezt a problematikus formát „megszelídítenie”, s a magyar naturalista irodalom egyik legjelentősebb művét írni meg a Boldogtalanokban.

Az író tehát a magyar irodalomban divatos alkotáslogikával ellentétes úton indult el, hiszen neki vezéreszméje volt, amelyhez drámai anyagot kellett találnia, s csak akkor fogott művéhez, amikor egy ilyent az élet, tehát az objektív valóság, elébe adott egy újságcikkből. Mert a boldogtalanságról, tudjuk, lírájában kidolgozta, határozott felfogása volt, s mi több: világelvévé is vált a szeretetlenség motívumának variációiban, melynek leegyszerűsített változata az lehet, hogy x szereti y-t, y viszont nem szereti x-et, hanem esetleg z-t.

Ez a séma azonban nem alkalmazható teljes mértékben a Boldogtalanok hőseire, mert alapjában véve pusztán a mellékszereplők viszonylatait ragadhatjuk meg vele, látható formájaként annak az életidegenségnek, amely sűrű hálójában tartja fogva a főhóst, Húber Vilmos papi nyomdászt. S itt egészen egyértelműen az Aggok a lakodalmonra kell utalnunk, melyben a Boldogtalanok alapeszméje már drámai alakot öltött mind a gondolat egyetemes érvénye, mind pedig Ottó alakja révén, aki Húber Vilmos ösképe is.

A füstí lírából mintegy kifejlődni látjuk ez összefüggések tükrében Boldogtalanok című drámáját. S e kifejelet annál könnyebben játszódhatott le, mert az objektív lírában az epikusságnak és szemléleteségnek, mint ábrázolási követelménynek, az indítékai már eleve adva voltak, és láttuk, hogy Füst lírája alapjában véve epikus líra, történet-reflexek sorozata, s szinte valamennyi darabjában a balladásnak a jellegét figyelhetjük meg. Az objektív líra logikájának következménye mindez, a világra irányuló figyelem kifejezése még akkor is, amikor az írónak közelről sem az a szándéka, hogy a külvilágot (a maga öncéljában) fesse. Füstnél is ez az eset, hiszen nála a figyelem valóban a belső szemléletre van összpontosítva, s egészen nyilvánvalóan az életidegenség és a magánosság képéhez keresi szüntelen a színeket, hogy a boldogtalanság motívumának minél maradéktalanabb érvényt szerezhesen.

A *Változtatnod nem lehet* című kötete jelezte tehát már, hogy idő kérdése csupán, mikor váltja fel nála az objektivizált kép-festés igényét hangsúlyozottabban az alkotás ténye, a praxis, mert hiszen a lírában, nyilvánvalóan, kimeríteni ezt a kérdéskört nem tudta. Az *egészséről* akart szólni az általános igényű benyomás kiváltságának segítségével, mert az egyes versek az elemző kedv totalitásának ellenálltak.

Felmerülhet viszont a kérdés, logikus-e, vagy pedig a véletlen hozta, hogy Füst Milán éppen a naturalista dráma felé fordult, amikor az objektív lírában jelentkező sugallatok felerősödtek. Érvek mind a két feltételezéshez akadnak, mert elképzelhető az is, hogy a lírájában jelentkező drámaiság és objektivizációs törekvések szinte a színpadi lehetőségeket predesztinálták, de feltételezhető az is, hogy az újsághír, amely a Boldogtalanok cselekményének alapötletét hozta, a véletlennek az ujjmutatása volt csupán, mint ahogy véletlen lehet, hogy Füst a kérdéses cikket olvasta, bár az is nyilvánvaló, hogy az újsághír nélkül is formát kapott volna a boldogtalanság Füstnél oly intenzíven dolgozó motívuma, hiszen már ekkor irodalmi alkotásainak vezérszólama volt. S tulajdonképpen nem is alapötletre volt szüksége. Ezt melengette és

ismételten feldolgozta verseinek első sorozatában, amelyben a boldogtalanság, az életidegenség és a determinizmus („változtatnod nem lehet”) motívumai fonódtak össze, s már ekkoriban adva volt a totális sakk-matt helyzeten való inszisztálás is, a zárt kör igénye, mint valami krétaköré, amelyből az elvárásoltság és bővőség mozzanata sem hiányzott, miként azt versei már világgá kiáltották.

A Boldogtalanok című drámája tehát 1914-ben elkészült, s a naturalista drámairodalom páratlan alkotásává vált. Benne Füstnek sikerült a naturalista drámára oly jellemző tablószerűséget sodró iramú, tömörített megoldási móddal váltani fel, s oly feszesre húzni a drámai keretet, hogy abban helye ne maradjon a terjengősségnek, a pepecselő részletezésnek, hogy kihulljanak a motiválásra csábító elemek — tehát azok, amelyek Lukács György elemzése szerint is a naturalista dráma realizálódásának valódi akadályai és az írói munka kerékkötői.

Füst Milán ugyanis nem egy folyamat részletezésének a szándékával és indoklásának a kísérletével indult el, hanem a „kész tények” világát vette alapul (tehát ösztönösen a naturalizmusban arra talált, ami abban „naturalista”, s elhatárolta magát romantikus vonásaitól), s mi több: nem alakuló jellemeket állított színpadra. Őt a jellemek egy adott helyzetben való viselkedése érdekelte, mindazokkal a következményekkel, amelyek filozófiailag és lélektanilag az ilyen viselkedésből következnek. Füstnél tehát a boldogtalanság problematikája már nem az írói munka adott célja, s az a pont, amely felé a hősök törekednek, haladnak és fejlődnek, hanem *létalapjuk*, amely megszabja életük folyását, viselkedésüket és egymáshoz való viszonyukat. Ezen viszont változtatni egyikük sem tud, egyszerűen azért, mert a „változás” nemcsak életünk „értelmét” (értelmetlenségét), hanem létezésüket is veszélyeztetné, hiszen a boldogtalanság ennek a drámának a világában a létezés formája, nem pedig az élet esetlegességei közé sorolható tény. Nem véletlen viszont az sem, hogy Füst hősei tudnak boldogtalanságukról, sőt azzal is tisztában vannak, hogy ebből mi következik számukra. Elmarad tehát a drámai effektusok közül a döbbenet mozzanata is — látszólag az író lemond tehát minden olyan lehetőségről, amelyet a naturalista dráma közkeletű alakja kínál fel. Nyilván éppen ezekben a mozzanatokban kell keresnünk annak magyarázatát, hogy Füst miért írhatta a Boldogtalanokat naturalista felfogásban, de azt is, hogy az alapjában véve sikertelen naturalista dráma-kísérletek ellenében a Boldogtalanokban miért sikerült semlegesítenie a drámai forma negatív vonásait.

Nem kellett például a drámai anyagba vinnie a gondolatot — Füst Milán olyan emberi világot állít színpadra, amelynek jellemzője a boldogtalanság, s az volt, mielőtt a figyelem ráterelődött volna. Füst drámájában tehát egy adott világgal van dolgunk s nem a drámában készüléssel, következésképpen a jellemfestésnek és a cselekménykompozíciónak közéről sem azok a következményei, amelyek a szokványos drámákban. Az „adott világ” képzele például eleve arra kényszeríti az író, hogy olyan helyzetet várjon ki, amelyben ez a feltétel „adva van”, s kizárja a cselekmény konstruálásának a lehetőségét is. Füst ezért válthatott naturalista drámáiróvá, s ezért nem kellett jellemeket sem ábrázolnia úgy, hogy az jellemalakulásként, változásként lássék, s feleslegessé vált a drámai rugók kutatása vagy működtetése is: az író adottként foghatta fel és természetesként értelmezhetette mindazt, ami a szokványos drámák írása közben az írók erejét lekötötte. Füst drá-

májában ugyanis semminek nem kellett történnie sem: hősei mozognak és élnek, s úgy, hogy mindaz, ami velük történik, az valójában a „nem történet” revelálja, hiszen az írói determinizmus éppen a „változtatnod nem lehet” gondolatán inszisztált, s ezt vitte diadalra. Jellemző ugyanis, hogy a Boldogtalanok hősei meg sem kísérlék a kitérést, s nem azért *drámái* a helyzetük, mert ki akarnak törni életük bűvköréből, és nem azért tragikus, mert ebbe a kitérési kísérletbe belepusztulnak. De drámai a helyzetük, mert elképzelhetetlen számukra más életforma. Azaz: másképpen nem is létezhetnek, hiszen csak egyetlen hős pusztul el a dráma végén, éppen a legnaivabb, az, aki nem *tudja* azt, amit a többiek. Ezért marad nyitva a kérdés, hogy miért önmagát öli meg a lány, s miért nem a főhóst, Hüber Vilmost gyilkolja meg, és vajon a boldogtalanságra ébredés okozta-e halálát, vagy pedig azért, mert le kell mondania illúzióiról. Viszont az sem kétségtelen, hogy Vilma az ellenpólusa (törekeny nádszál ő ebben a drámában!) az egész boldogtalan világnak, azzal, hogy ő az egyetlen, aki nem tudja, hogy boldogtalan.

Füst „felfedezése” és újítása (legalábbis a magyar dráma vonatkozásában) tehát nyilvánvaló, s csak utalnunk kell arra a „logikára”, amelyet nem úgy működtet, mint a szokványos írói alapállás feltételezi. A legtanulságosabb talán Móricz *Sárányával* összevetni (eltekintve a realizációból eredő különbségektől), hiszen Turi Dani a Füst-dráma Hüber Vilmosának rokonhőse. Ebben a hőstípusban azonban Móricz nem látta meg a determináltságnak azt a lehetőségét, amelyet ez hordozott, és egy másfajta, jellegzetesen XIX. századi determinizmusnak áldozott, s így nem ismerte fel a hős zárt körét sem. Füst Milán például ezért lehetett egy Franz Kafka kortársa, s ezért nem az Móricz, még ha időben az lehetne is.

A legtökéletesebb a zártság a főhős, Hüber Vilmos körül. Nagy reményekre jogosító fiatalember volt, ugyanakkor külön, aki szinte belevadult a boldogtalanság állapotába, következképpen nem tud az emberekkel emberségesen bánni sem, és visszautasítja egykori iskolatársa tanácsát, aki arról beszélt neki, hogy „nem kell oly vadnak lenni . . . Bízni kell az emberekben . . .”. Hüber Vilmos ezt a bizalmat nem ismeri, s átokként cipeli családját magával, mert megszabadulni nem tud tőlük. A sárban, az életidegenség fertőjében él: körül táncolja lusta és hisztériás anyja, aki lop, aki prostituált és ingyenélő; húga, az utcalány, akit meg szeretne tagadni. A dráma kulcsjelenete ugyanis éppen ezt a totális zártságot reflektálja, Hüber Vilmosnak különösen azzal a kijelentésével, hogy azért nem tud az emberekkel emberségesen bánni, mert hasonlít anyjához, s ekkor vonja le végkövetkeztetését is: „Aki sokat forog pizsokban, az bepizskolódik: ezen változtatni nem lehet . . .” (III. felvonás).

A drámai cselekmény idején Hüber Vilmos nyomdász, aki papok tanítványa volt, ekkor is a papoknak dolgozik, de az ő világának semmi köze amazokéhoz, s azokban a képzetekben sem, melyeket a „szent élet” revelálhat. Hüber Vilmos ugyanis makró, ellenállhatatlan, hódító férfi, akit szeretnek a nők, s amikor kapcsolatba kerülnek vele, már abba a bűvös körbe is belépnek, amely a vidéki szépfíú körül van. Ezen a körön belül él Róza és Vilma. Szeretik Hüber Vilmost, eltartják, ő pedig, pénz ellenében, Sirmának, a kövér hentesnek játssza át őket (a drámában Róza már annak a szeretője, s egy *volt* jelent testesít meg, Vilma viszont a jövőt: órá vár az új szerető szerepe, hiszen a dráma

fináléjában Húber már egy újabb lánnyal ül a kocsmában). A dráma pillanata viszont az interregnumé: a bonyolult emberi viszonyok nyugópontján indul a cselekmény, tehát az emberi életek egy olyan szakaszában, amelyből mind a múlt, mind pedig a jövőre kilátás nyílik, miközben a történések illúziójával telítődik meg a színmű, anélkül azonban, hogy az író a valóságos eseményeket halmozni kényszerülne.

Több párbeszéd-sor hangsúlyozza és emeli ki a szeretetnek és a viszont nem szeretésnek a gondolatát (Róza és Vilma párbeszéde, Róza és Sirma jelenete, majd ismét a Róza—Vilma duett), ám minden Húber körül forog, akinek a dráma cselekménye idején már etikája az, amit a boldogtalanság ennek vetületében jelenthet — az életidegenség reflexeként. Füst tulajdonképpen ennek az immoralizmusnak másokra kiható következményeit mutatja meg, méghozzá úgy, hogy a drámában minden egyes életkór a Húberéhez hasonlóvá válik, s a szemünk előtt mutatkozik meg, hogy Húber esete általános érvényű, egyetemes a szó legszorosabb értelmében. A Boldogtalanok hősei tehát az erkölcstelenség erkölcsének szellemében élnek, s éppen ezért valóban kísértetek is, naturalista démonok a maguk hétköznapi mivoltában és természetességében.

VIII.

A Boldogtalanokból az derült ki tehát, hogy Füst Milánt a Húber Vilmosban megmutatott élethelyzetnek ellenállhatatlan ereje foglalkoztatta mindenekelőtt. Ezt példázza a Boldogtalanokat követő első nagyobb lélegzetű prózai alkotása, a *Nevetők* című kisregénye is 1917-ből, amelyet a Boldogtalanok témájának prózai kidolgozásaként kell első sorban felfognunk. Viszont ugyanakkor nem is más, mint a dráma látomásosabb formája ellenében az analitikusabb megmutatásra kísérletet tevő írói vállalkozás gyümölcse.

A Füst-próza hosszú sora nyílt meg ezzel a kisregénnyel. A témához ismételtelen visszatér majd a szerző, s lényegében *A feleségem története*, a nagyregény formavilágában, sem egyéb, mint ennek az első kisregénynek a megismétlése, problematikájának a szintézise. A drámához viszonyítva azonban a téma gazdagodását is megfigyelhetjük: ha Húber boldogtalanságában a szadizmus elemeit fedezhettük fel, a *Nevetők*ben a szadizmus mellé a mazochizmust is társulni látjuk, elannyira, hogy ami kifelé, a másik ember irányában, szadista gesztus, annak másik, befelé mutató vonásai a mazochizmust revelálják — általánosságban pedig a kis mű a ragaszkodás tragédiájáról szól, amelyet láncreakcióként értelmez és láttat az író — e két lelki eltorzulás villódzásában ábrázolva, hogy a ragaszkodás önmagában mazochista jellegű vonás, viszont arról is szól, hogy aki ragaszkodik, ahhoz a szadizmus tüneteiként érnek az ellenhatások. A regénybeli Én viszonylatában erre éppen úgy fogódzót találunk, mint a főhősnek és a lánynak, Melának, a kapcsolataiban.

Az első, modern értelemben vett kisregénye ez a legújabb magyar irodalomnak, a kisregénynek ahhoz a típusához tartozó, amelyet Camus *Közönye* tett híressé, s amelynek határozott filozófiai traktátus jellege van. Arányosan megkomponált műről van tehát szó, amelyben az analitikus tendenciák kerülnek előtérbe, méghozzá úgy, hogy a mű második

részében azzal a rejtett világgal találkozunk, amelybe a mű derekán olvasható kulcsjelenet révén lépünk, s mely valójában az *igazi* világ. Nem véletlen, hogy éppen ez a jelenet emlékeztet egészen határozottan a Boldogtalanok problematikájára is:

„... — Mit mondjak el? — kérdezte egyszerűen és szomorún. — Megöltem, akit szerettem...
— Kit szeretted?
— Melát.
— Ki az a Mela? — Nem felelt.
— És ő szeretett téged?
— Ő nem szeretett engem — mondta a levegőbe meredve.
— És ezért...
— Ezért. — Nem ezért — mondta szünet után, összeszedve gondolatait. — Igazam volt! — kiáltotta, s a kezei görcsben húzódtak össze. — *Mind* meg kellene *élni!* — a szemeit lehunyta, s látszott, hogy még egyszer megölné, ha feltámadna...”

Vagy:

„... — De nem szeretett... Éveken át, hányszor... Nem szeretett. Mikor itt lakott a V.-penzióban, könyörögtem neki... Mela! Mela! Nincs senkim, oly elhagyott vagyok! Nem *tudok* senkit sem szeretni. Talán magát sem szeretem, csak *hiszem*... De maga nélkül nem tudok élni... Úgy tett, mintha rám figyelne... De nem *melegetett* fel... Nem *melegetett* fel... Nem utasított el, hagyott maga után kullogni, félőrlütn a féltékenységtől... Nézze, magának sincs senkije... sosem fogja magát senki úgy szeretni, mint én... Nem tudok maga nélkül *élni*... Élni nem tudok... Nem tudok élni...”

A *Nevetők* első fele önmagában is rendkívül érdekes, s nem egy olyan motívuma van, amely világirodalmi szempontból is jelentős kezdemény, bár nem Füst műve vitte az ilyeneket diadalra, s még a magyar irodalomban is szinte hatás nélkül maradt. Olyan mozzanatokra utalhatunk, mint a regényben többször is érvényesülő indokolatlan tett elve, vagy az a szerep, amit az *Esti Hírlap* cikke betölt a hősök tudatvilágának alakulásában. Ennek a résznek gondolati vonatkozásait egyfelől a ragaszkodás és választás tragédiájában jelölhetjük meg, másfelől abban a nagy felismerésben, amelyet már a Boldogtalanok is felvetett, s melyet a „nem kötelező szeretet” mozzanatának nevezhetnénk. Ugyanis ezek azok a gondolati góccok, amelyek a mű hozta kérdések középpontjában állnak, hiszen a *Nevetők* olyan világot mutat meg, amelyben a főhős ezekre esküszik, s mintegy megtestesíti őket viselkedésében, ugyanakkor átkát is érzi és cipeli a regény második felében. Az író azonban tovább dúsítja ezeket a gondolatokat, s már a regényben a „tudni” képzetét a „résznesnek lenni” motívumával kapcsolja össze.

Amikor a főhős barátjának elmondja, hogy meggyilkolta Melát, akkor vallomásával kapcsolatban ezt olvashatjuk:

„... — És mit akarsz tőlem?
— Azt akarom, hogy te is tudd! — szólt gyorsan és mohón, s a szembe nézve megfogta a karomat. Tekintete lázasan égett rajtam, s az érintésétől majdnem önkívületbe estem. Azonban ez csak egy másodperc ezredéig tarthatott, mert magamhoz térve, rögtön tisztázni tudtam ma-

gam előtt helyzetemet. Nyugodt mozdulattal vontam el a karomat, s így szóltam:

— Azt akarod, hogy én is részese legyek benne?

— Azt! — válaszolta ugyanolyan mohón és habozás nélkül...”

A két diák, majd fiatalember, kapcsolata a regény első felében a Boldogtalanokból már ismert szituációt példázza, s ebben B. A. még Hüber Vilmos édestestvére. Füstnek azonban ebben a regényben már sikerül felfednie az életidegenségnek, a nem emberinek a poklát is, kielemezni B. A. és Mela történetében, hogy mi lakozik a Hüber-típusú hős szíve mélyén, milyen kínok és fájdalmak örvénylenek a totális emberi zárlat felszíne alatt. A *Nevetők* B. A.-ja már tudja azt, amit majd Sartre a Zárt ajtóknak fed fel, hogy „Nincs szükség máglyára, eleven sütésre; a pokol — ez a többiek...”, s ő az első olyan hőse a magyar regényirodalomnak, amely leereszkedik e „pokol” rondabugyrának a mélyeibe.

A regény második része tulajdonképpen ennek az imaginárius utazásnak a története. Ám nem retrospektíva, az első résszel párhuzamosan lezajlott események reprodukálása, bár paralelizmusok, különösen, amelyek a személyeket és gondolati vonatkozásokat illetik, is adva vannak. S nem pusztán az emberi viszonylatok képletének egy újabb variánsát kell ebben látnunk — immár a férfi és a nő viszonyának a síkján. A tulajdonképpeni dráma területe ez a rész, itt teljes és zárt a kör, s itt mutatja a szenvedés és a szenvedély a maga mazochizmust és szadizmust egyaránt reveláló Janus-arcát. Mert B. A. olyan Prométheusz, aki maga produkálja a sást is, amely máját tépi, s végeredményben önmagát feszítette fel a szerelem Kaukázusának ormára is. A „pokol” egzisztencialista totalitását ígéri ez a helyzet, már azon a fokon, amelyen elmosódik a határ a normális és az örültség között, s az érzékelésnek egy egészen sajátos területére jutunk: B. A.-nak „szervezete” fogja fel a másik lény közellétét, nem pedig tudata felszíne pusztán, hogy kiderüljön, az ember teljes mivoltának angazsáltságáról van szó tulajdonképpen, immár túl a ráció határain, s egészen közel az elemektáris megnyilatkozásokhoz. Éppen ezért nem szükséges boncolgatni, hogy a B. A. elmondta történet valóság-e vagy pedig fantazmagória. Viszont a történet a boldogtalanok analitikus megmutatása a dilemmák e rőt fényében. S itt ismét a Boldogtalanok szituációja ismétlődik meg (minthogy itt már egészen egyértelműen arra kell figyelmeztetnünk, hogy Füst íróságának egyik legjellemzőbb sajátossága éppen a szituációkban való látás lesz!) egy elmélyültebb fokon. Ahogy abban Róza a lakásába fogadja Vilmát, hogy hármában éljenek, hogy láthassa a lánynak és Hübernek viszonyát, úgy tesz végeredményben B. A. is, amikor a kapitány makrójaként (és önmaga hóhéaraként) megszerzi annak Melát. Gesztusával viszont a „nem szerelem” poklába kerül, amelyről végül is az derül ki, hogy a szerelem:

„... Ők tovább érintkeztek, s mikor Mela elutazott — Sz. nem csinált titkot belőle: leveleztek. Nem sokat kérdezősködtem, de a kevésből is kivettem, ami érdekelt, — láttam, hogy a Mela megőrült. Valami furcsa fásultságot éreztem és — különös — erre az emberre talán nem is voltam féltékeny. Talán mert én *rendeztem* az egészet, mert alsóbb karakternek tartottam, — vagy a viszonyt kicsinyeltem? ... Mindez közrejátszhatott, azonban legfőképpen az a körülmény okozhatta, hogy *tudtam, kiről van szó.* — Mert engem az *ismeretlenek* örjítettek legjobban...”

Füst a lélektani erudíció teljében teremti meg B. A. lélezárlatát, a nincs kiútnak és a tehetetlenségnek („változtatnod nem lehet”!) a benyomását kiváltó és példázó helyzeteket. Mert B. A. sem Melával nem tud élni, sem nélküle létezni, nincs olyan megoldási lehetőség, amely kielégítené, s éppen ezért, bármelyik szempontból nézi is életét, mindenképpen a fonákját láthatja csupán: negatív a világ körülötte, az emberekhez való viszonyában és önnön léte relációjában, az Én önköreiben:

„...Hetek teltek el s én tudtam, — közeledik a nyár közepe, s néki el kell utaznia — s annál jobban ékelődött belém, hogy nem tudok nélküle élni. Megöljem — őt? — Nem, inkább a szemeimet szedném ki, — lassan, hogy egészen megtébolyodjak a szenvedéstől? Hát szeretek én mást a világon, mint őt? Hiszen egy seb vagyok belül. És lehet-e boldogtalanabban és halálosabban szeretni? Kim van nekem? Otthon sosem szerettem senkit, mert primitív és élvehajhász emberek... Kim van, — kívülé?... Hiszen nem is ő az már, akit szeretek, hanem a rögeszmét, amit az agyam belőle csinált... Hiszen mindegy, hogy ő milyen... Én azért szeretem, mert él... Tudom ezt is, — mindent tudok... De alkudjak, — büszke legyek? Mire? A magam bőrére? És elpusztuljak — s ily undorítón, mint az állat, bögve egy nő után? Sokáig úgysem fogok élni, — ezt a poklot, ami most van s ami még következni fog, ha vele élek is, — ki tartja ki...”

Am a helyzet fonákja akkor válik teljessé, B. A. akkor érkezik „pokla” mélyébe, amikor Melát megöli, majd a halottal szeretkezik.

A füsti világ pólusai vibrálnak tehát ebben a kisregényben, s ahogy a mű első bekezdései azt a titokzatos, az alkonyatokra és kora hajnalokra jellemző megvilágítást hozzák, amelyeket verseiből ismerünk, ugyanúgy idézi meg a mű búcsú-jelenete a Füst-líra szubtilisebb, „nem evilági” evilágiságát, hogy révükön a valóság irreális határait érinthesse a figyelem. Íme a mű első futama, a titokzatosság atmoszférájával:

„Felsőbb gimnazista koromban volt nékem egy barátom, B. A., akivel együtt töltöttük, kószáltuk át kamaszkorunkat.

Titkosan éltünk. Ha együtt láttál volna bennünket estefelé, nyájas olvasó, az alkonyodó pesti utcán, abban az órában, mikor már leszállt a homály, de a lámpákat még nem gyújtották fel: veszélyes két alaknak néztél volna biztosan, — amint szóltanul, zsebre tett kézzel s zordon egykedvűséggel bandukoltunk egymás mellett — s nem tudtad volna elképzelni sem, mily távoli, elzárt és titkos az a világ, melyben, most e két ifjú sétál...”

S a mű végén is B. A.-ról van szó:

„...Ha ma néha elem áll ez a múlt, — rögtön köd ereszkedik a szemeim elé s nem látok egészen tisztán.

Nem tudom őt elfelejteni... s úgy gondolok rá vissza még ma is, mint a káprázatok hősére, akinek nem ízlett a valóság soha s aki akkor ment innen el, mikor libegéséből talán már nem is tudott volna e földre visszatérni...”

Füst Milán kisregényének külön jelentősége, hogy a belső történetnek, a belső monológoknak szerzett érvényt abban az időben, amikor a

magyar prózában a külső történet és a leíró jellegű elbeszélés volt az uralkodó. A magyar próza történetében elfoglalt külön helyéhez a *Nevetők* csendes, ám annál merészebb újításain át vezetett Füst útja, nem beszélve a fonákságnak, az életidegenségnek a motívumairól, amelyek az életlátás elvévé ebben a kisregényben váltak.

IX.

A kor, amely a *Nevetők* megírása után jött, mintha meg akarta volna tréfálni az író: tetőzésének idején, a húszas évek legelején, mintha a *Nevetők* második részében megjelenő kísértetvilágot akarta volna realizálni — következőképpen igazolni is az író, ki látszólag elrugaszkodott a valóságtól. Holott nem így volt, mint ahogy nem Franz Kafka írásai nyomán született az életnek az a sok-sok „kafkai” helyzete és vonatkozása sem, amelyet a történelem produkált később. Füst is, Kafka is ráérezett erre a felszín alatt készülődő, a lélek mélyén lappangó, az indulatokban cselet szövő törekvésekre — bizonyítva, hogy mennyire megváltoztak a „valóság” kritériumai századunkban. Füst a *Nevetők*-ben (s elsősorban a mű második felében) prózája számára olyan területeket hódított meg, amelyeken a korhangulatnak és kortörténetnek, valamint az emberi világlátásnak és érzékenységnek egészen finom rezzenései is felfoghatók, észlelhetők és megidézhetők. A léleknek és a világnak egy jellegzetesen köztes síkja ez: a léleké, de az írói építmény már evilági realitás, a szó legszorosabb értelmében olyan, amelyik már *van*, s éppen ezért úgy tetszhet, hogy az író technikája másoló. Füst azonban kreatív egyéniség, s tovább építkezve, a *Nevetők* tapasztalatait felhasználva, a magyar próza egyik legkülönösebb kis remekművét alkotta meg, egy olyan korban, amely, mint jeleztük, az emberi élethelyzetnek azt a fantasztikumát akarta volna realizálni, amelyet a Füst-próza rajzolt fel. *Advent* című kisregénye ez, mely először Derkovits Gyula rajzaival 1923-ban jelent meg.

Az *Advent*-ben is a *Nevetők*-kel kapcsolatban emlegetett zárt kört találjuk, s immár az is kétségtelenné válik, hogy ez egy élethelyzetet revelál és az író, e „külön világban” járva, nem tesz és nem tehet mást, mint engedelmeskedik a szituáció „logikájának”, miközben felfedi működése mechanizmusát is. Az írónak csupán egy gesztusra van szüksége, hogy az ilyen világnak a koordináta-rendszere megszülessék, s logikája működni kezdjen. A hagyományos regény-világ rendjében fentebbi állításunk tézisszerűsége mutatkozna meg, de mert az *Advent*-et olyan író írta, akinek a fantáziáját kreatívnek minősítettük, a tételszerűségnek a látszatát is el kell vetnünk, s természetességet kell vele kapcsolatban előtérbe helyeznünk.

Füst Milán ugyanis a természetességnek és az evilágiságnak olyan effektusait teremti meg, amelyek révén, a természetellenesség, a „rendkívüli állapot” meglelte irányába haladva, a világ fonákjára fordulása is lehetővé válik és kiteljesedik. Azaz: ami józan logikával nézve természetellenes, kiragadott, mesterségesen elszigetelt és hétköznapiságától megfosztott — tehát rendkívüli és fantasztikus, az a füstí alkotásban az ezekkel ellentétes vonásokat ölti magára, s az írói munka bravúrja, szuggesztív ereje az, ami a helycserét valószínűsíti, anélkül azonban, hogy az irodalom, az esztétikum köréből csak egy pillanatra is ki kel-

lene lépnünk, s nem érezzük az azonosításnak a szükségét sem. Az élet és irodalom századunk művészetében oly jellemző distanciáját revelálja tehát Füst művészete is: ezt a distanciát eleve adottként fogja fel — az elidegenítés egyik technikai-művészeti fogásaként.

Az *Advent* kapcsán is éppen ezért emlegethetjük a karkai példázatnak és parabolának az ismérveit, mert hiszen az írói cél tételiesen ott lebeg e mű felett is, ám ismétcsak nem az ok, hanem a következmény, az írói világ, a műalkotás emanációjaként. Ez a kisregény azonban külön is érdekes. Füst ugyan, akárcsak a *Nevetők*ben, megmaradt a lélek zárt körénél és pokla megidézésénél, de ugyanakkor ez a műve az, amelyhez a kor is hozzáadta a maga színeit, amit Füst, legalább is műve interpretációjában, fel is használt. 1951-ben írt önéletrajzában olvashatjuk:

„A kommün bukása után az első tanári konferencián Ádám Manó kommunista tanártársam védelmében — megtámadtam a köpönyegforgatókat s emiatt vád alá helyeztek, állásomtól felfüggesztettek. Kilenc hónapi fegyelmi vizsgálat után kisebb büntetéssel visszahelyeztek állásomba...

... Közben megírtam *Advent* című munkámat, mely a Surgoth-féle törvénykezés, valamint a kommunista-üldözések okozta lelki nyomorúságomat tükrözi. Emiatt — minthogy a munkának híre kelt — fehér tisztek kerestek lakásomon, bujdosnom kellett tehát... Az irodalomkedvelő Váry Albert akkori koronaügyész jóakarata és szívessége mentett meg legalább és egyelőre a nagyobb bajoktól. Az *Advent* aztán megjelent a *Nyugat*ban is, könyvalakban is...” (F. M. önéletrajza 1051-ből, a Magyar Műhely Füst-számában. 1967. november).

Füst vallomását és emlékezését azonban, éppen az *Advent* ismeretében, egyúttal a mű témájának és „szituációjának” konkretizációs kísérleteként is felfoghatjuk, s úgy is értelmezhetjük, hogy Füst az életrajzi elemeket a regénybeliekkel toldotta meg. De a mű és az életrajz ilyen összefüggései arra is alkalmasak, hogy megfigyeljük, az életrajzi elemeknek milyen mennyisége és milyen vonatkozásai voltak szükségesek egy füsti remekmű megszületéséhez. Az ilyenfajta szembesítés ugyanis azt példázza, hogy a Füst-típusú írónak valójában nincs szüksége az életrajz elemeire, hiszen nyilvánvaló, hogy a lelki szorongásokon kívül szinte semmit sem használt fel a regényt építve, különsképpen ha arra gondolunk, hogy az *Advent* mennyire szuverén alkotás, mennyire autonóm, ugyanis a mű önmagában többet mond, mintha pusztán Füst egyéni szorongásainak a kifejezése lenne. Nyilván a konkrét életrajzi elemnek ugyanazt a szerepet kell végeredményben tulajdonítanunk, mint amit a Boldogtalanok fogantatásában az olvasott újságcikknek tulajdonítottunk, s nem többet. Mert ha nem így tennénk, akkor tulajdonképpen az írói eszközöket cserélnénk fel, tévesen, az írói célokéval.

Az *Advent* ugyanis az indítékok terén is árulkodóbb, mint az írói életrajz:

„... Minek ez az örökös gyötrelmem... Ez a szenvedés, — mi értelme van ennek? És kinek ez az érzékeny, átkozott lelkiismeret?”

Ez ugyanis az a gondolat, amely a regény hőseinek szinte mindegyikét érinti, s mindegyik találkozik vele a maga módján. A bíró is, a főhős is. Mint ahogy kézenfekvő a regénynek egy másik mondata is, mely a világra mutat:

„Mi gyilkosoktól, elszánt útonállóktól és szörnyetegektől származunk...”

E két gondolat között, félúton, tehát olyan ponton, ahonnan mind a két világ betekinthető, felcsendül az írói vizsgálódás legközvetlenebb indítéka is:

„Úgy szeretném arcukat látni — vajon mi van rájuk írva az éjszákából...”

S bár ezek a mű fontos összetevői, a műalkotássá szerveződésben szerepük kétségtelen, a regény azonban a maga teljes világával több is, mint ezek az indítékok, s a realizáció az, éppen ezért, mellyel foglalkoznunk kell — előlegezve Füst prózájának azt a később oly egyértelművé váló tapasztalatát, hogy szemlélet és módszer nála nemcsak szorosan összefonódott, hanem ki is egyenlítődt. Az *Advent* ugyanis történelmi regény, legalább is alaki meghatározása szerint, tehát a kosztümök és bizonyos szokások jelzeteinek vonatkozásában. Valójában azonban ál-történelmi alkotás, hiszen Füst szándéka nyilvánvalóan közelről sem az volt pusztán, hogy a XVII. század Angliájáról írjon regényt, hanem hogy világélményének találjon egy személyességében is személytelen formát — lelki nyomorúsága vetületeinek alakot. S annál inkább így van ez, mert módszerről lévén szó — az író térben és időben egészen szabadon mozoghatott, hiszen a történelmi regény-formában is az alakoskodó és elidegenítő tendenciák érvényesülését kereste, és nem várja el egy pillanatig sem, hogy hitelt adjunk a regény kulisszáinak és kosztümjeinek, az azonosítás munkájára vállalkozva.

Ellenben nagyon is figyelünk kell arra az „örök” emberi szituációra, amely az *Advent*ben a XVII. századi Anglia kulisszái között realizálódott, amikor is a katolikusokat szenvedélyesen és bigott módon üldözték, aminek következtében a katolikusok, mint egy titkos szekta tagjai, mint az összeesküvők szövetsége, éltek, föld alatt éltek, illegalitásra kényszerülten, mert az állam és a törvény hajtóvadászatot indított ellenük. Meggyőződésük fanatikusai voltak ők, a halálos ítélet lehetőségével és kockázatával, hitük foglyaiként, *választásuk* hőseiként és áldozataiként is egyszerre.

Így kapott Füst egy tökéletesen zárt kört és kiélezett helyzetet, amelyben a maga démonainak szállást csinálhatott, s írói angazsáltságának központi témáját, a boldogtalanságot, ismét megszólaltathatta, még hozzá egy mazochizmustól sem ment változatát mutathatta meg — azaz: elemezhetette, s még inkább tetten érhetően működtethette. Mert nem kétséges, hogy annak a fiatalembernek a történetéből, melyet az *Advent*ben mond el Füst, a boldogtalanság gondolata, képzetköre bontakozik ki, s akár meg is fordíthatjuk egyik előbbi idézetünket, mondván, hogy egy „érzékeny, átkozott lelkiismeret” boldogtalanná tevő, gyötrelmeket és szenvedéseket predesztináló szituációját hordozza a mű.

Az író a főhóst (mert benne ezek a tulajdonságok hatványozottabban

vannak meg) a magány köreivel határolja el a külvilágtól és a többi embertől, s nemcsak gondolati, hanem életbeli magánosságát is gondosan motiválja, elannyira, hogy a hős ajkán a regény végén ez a valamás hangzik fel (az önéletrajz emlékképeként):

„...Lássá — egész fiatalságom egy szenvedés volt Elnök Úr... — Az apám korán elhalt... S mi árvák magunkra maradtunk, — úgy bizony!... Aztán engem szélnek eresztettek... — a nagybátyám... — eredj — azt mondta... És én: szófogadó fiú voltam, — hát mentem is... — Ne legyen útjában senkinek!...

... Úgy bizony, — és ma is... — Mi van ma? — Semmi! — Ma sincs énnekem senkim a világon...

...Magam vagyok én Uram, — magam egészen...”

S nyomban azt is megtudjuk, miért szakadt a magány ennyire a nyakába. Arra a megjegyzésre, hogy nővére segíthetne rajta, ezt mondja:

„...Hogy volnék velük jóban... — mikor én katolikus vagyok...”

A „katolicizmus” a lakat a főhős magánosságának a világán, s ez az, ami emberi helyzetét is megszabja és döntő módon determinálja, ami boldogtalanságának nemcsak okát, de *formáját* adja. Füst kérdésfeltevése azonban ennek a helyzetnek közléről sem érinti teljes körét, hiszen végeredményben mellékesen kezeli azt a tényt, hogy mert katolikus, azért vált üldözött vaddá. Nem elemzi, hanem jelzi csupán: a szenvedély érdeklí, s nem a katolikusságon inszisztál. Őt valójában a lélek állapotára kiható következmények érdeklik egy ilyen vad szenvedély nyomában járva, még inkább pedig a következményekből eredő lelkiállapot foglalkoztatja, s azt igyekszik megvilágítani és felfedni, hogyan viselkedik a lélek egy adott szituációban, milyen elferdülések és sérülések keletkeznek abból, hogy valaki katolikus egy olyan országban, amelyben tilos katolikusnak lenni és halál jár érte.

Az író hőséből az első oldalakon a félelmet és az alakoskodó magatartást mutatja, rejtőzködőnek egy különös állapotában, amely felett a leleplezés lehetőségének a tudata trónol kiélezett voltának teljében, melyet provokatívnak nevezhetünk, hiszen ez kényszeríti majd a hőst önmaga leleplezésére, nem kis mértékben abból az ösztönzésből következően, hogy ha kimondja titkát, mert megosztotta (akárcsak B. A. a *Nevetőkben*), mintegy a világot is cinkostársává tette, s így megszabadul nyomásától. Végletekig felzaklatott hős szorong a szemünk előtt, s már a regény első mondatai után azt kell felismernünk, hogy nincs számára kiút, s hogy a lélek kelepcéjét elviselhetetlennek tartja. Jeleket látó gyanakvás élteti a hőst, akinek gyorsan fel kell ismernie, hogy megoldást nem az égben, hanem a földön kell keresnie, s hogy minden tőle függ és minden rá vár:

„...Olvasom: hogy el fogsz jönni, Uram, e világra s meg fogod váltani eredendő szenvedéseitől... S hogy Úrjövötkor, a Te Jöveteledkor, nagy csendben a vizek felett... a szelek majd megállnak...

A Te Jöveteledkor, Uram... Uram... kiáltok hozzád!...

E világ lélegzete pedig majd elakad s a felhők megszakadnak... S hogy jelek lesznek a napban!...

Aztán letettem a könyvet... s csendben voltam. Nagy csend és békesség bennem e szavaktól s nem könnyeztem e percben a szegények,

— szegény nyomorultak sorsa miatt sem s nem szégyenkeztem a magam gyalázatán...

Ó, ha tudnák, hogy én katolikus vagyok!...

Aztán felálltam s felnyitottam ládám titkos rekeszét s elrejtém könyveimet... Az ajtózárat pedig zajtalanul kinyitottam...

Gyanús lehetek már ennek az öreg szipirtyónak is — furcsán nézeget néha... Hiszen amit a múltkor mondott — az már csak nem is célzás!... Egyre szemtelenebb lesz!...

— Már megint nem fizet, Sir — mondta... A reggeliket még hagyján! — nem is bánom annyira, — de legalább a szobát... Itt járok és szolgálom, — semmiért!... Nem csodálnám, már megbocsásson, ha katolikus volna!...

...Megrázkódtam akkor, — vagyis... Vagyis: — meg kell állapítani, végre minden hazudozás nélkül: félek! — Nagyon félek!... S innen minden nyomorúság és gyalázat: a bujkálás, az alakoskodás, a hízelgés... Mit is csodálkozom felette..."

Füst, jellemzően módszerére és célra törő természetére, nem a motíválással s az előzmények felvonultatásával foglalkozik. A regényt nyomban a létezés kiélezett szituációjában gondolja el, s nem érdeklik a fokozás fogsái sem. Hősét, amikor színre lép, már elhagyta higgadtsága, már neki sincs „esze”, mint ahogy nem volt a „szegény lord Harisnak sem, akit felakasztottak” katolicizmusa miatt. Lelkén súlyos teherként ül „az ellenségek kegyetlensége, a barátok részvéltlensége, — az egész világnak ez a bomlott, megérthetetlen zúrzavara”. „Rettenetes élet!” — kénytelen felkiáltani, minthogy valójában erről van szó, és arról, hogy már elviselhetetlen. Közben egyedül van, magános, és mert nem tehet másképpen, elindul végzete felé, meg kell ismerkednie a bíróval, aki barátját, sir Harist is halálba küldte, a totális holtponthelyzet feloldása érdekében, már csak azért, hogy „történjen végre valami”. „Azt akarom! — Mert rettenetes és sötét dolgok vannak bennem. Vagy csak játszani akarok a tűzzel? — Megint?” — kérdezi, hogy megismétlődjék a *Nevetők*ből már ismert helyzet, amelyben B. A. ugyanezt érzi.

Az *Advent* tulajdonképpen ennek a lelki experimentumnak az elemzése, első személyben, belső monológként megalkotott naplója, egészen addig, míg a regény végén fel nem hangzik a halált jelentő vallomás arról, hogy ő katolikus. S míg várja, hogy titkát kimondva nyomban elviszik, csoda történik, kiderül, hogy a bíró is titkon katolikus, kétlakisága pedig még álmában is kísérti.

A lélek pokla itt is adva van tehát, éppen úgy, mint ahogy a *Nevetők*ben adva volt, csak hogy itt már tökélyre vitten, hiszen a főhősnek az *Advent*ben már partnere sincs, mint a *Nevetők*ben B. A.-nak a narrátor. Szorongatóbb tehát az állapot is, mit a hős szűkülve fedez fel. Ezért mondja, hogy ő „örökké ugyanaz a sóvár, elhagyott, kiüldözött állat”, akit „acsarkodó, hangos árnyalakok” vesznek körül. Önmagát dobja végül is lelke koncául és szítja tüzeit, miközben megszállottként keresi az újabb alkalmakat, amelyekben a leplezéssel és lehetőségeivel találkozhat, elannyira, hogy ez már közelelről sem pusztán játék a veszéllyel, mint ahogy nem volt az B. A.-é sem, amikor Melát a kapitány kezére játssza. Az *Advent* hőse a legnagyobb félelmeknek és veszélyeknek teszi ki magát, hogy az ellenállás, a félelmén aratott újabb győzelem szülte kéjt érezhesse, s hogy tovább cipelhesse magát újabb próbákba és kísértésekbe.

Nem a lélektani helyzet az új és felfedezésszámba menő e kisregényben, hanem felfogása, kiélezése és megidézése, még inkább egyetemes érvényre emelése, világképpé szerveződése. Ez tölti be a mű pórusait, s ezáltal válik általánosan is egy adott, századunkban oly időszerű élet-helyzet irodalmi megfogalmazásává. A szorongás ebben is világ-elv, akárcsak Kafka műveiben, s ezért revelálhatja az eljövendő idők hététköznapjait, amelyekben a megosztottságok, a tudathasadás változatai, az Én kettőzései a lélek poklává változtatják a tudatnak és az ösztönöknek a területeit, példázva a látszatok és a valóság között támadt űr rettenetes voltát.

Önkínzás, félelmek borzalma, az egérfogó-szituáció, a csapdahelyzet, a mazochizmussá transzformálódott boldogtalanság, az „átmenni a próbán” lelki gyötrelmei, ezek felett pedig a világ, amely fenyegetéseivel szüntelenül az „ostromállapot-szituációt” produkálja — ezek Füst *Adventjének* az újdonságai, különösen ha arra gondolunk, hogy a mű ugyanakkor egy lelki experimentum ábrázolása is. A hős ugyanis mintegy kikísérletezi s tudatosodásra törő szenvedélyével előcsalja a szenvedéseket (ezt tette B. A. is a *Nevetőkben*, amikor pokoli tervét valóra váltva Melával játszani akar), amelyeknek önmaga lesz majd áldozata. A félelemmel elegy gyávaságnak, de a kihívás bátorságának összetett rajza nem született meg a magyar irodalomban még az *Advent* előtt, egyúttal úgy, hogy mindenekelőtt a lélek boltozata és talaja legyen az adott, hogy az Én a lét és a nemlét között vergődve eljárja a maga élettáncát. Betetőzi mindezt, hogy az *Advent* hőse csupán „elméleti katolikus”, s hogy kiderül, nem pusztán tehetetlenségről van szó, hanem a tett nem vállalásának a problémájáról, a cselekvés relációiról is.

Külön és jelentős kérdés a hősnek ennyire önmagára irányuló figyelve, az önmagára állított lélek kutató kedve mit tud megmutatni a másik emberből, akiben, már a Boldogtalanoknak a felfedezésekként, a „pokol” jelenik meg a színen. Nyilvánvalóan csak annyit és csak azt, ami valamilyen formában vonatkozásban van a főhős szituációjával. A legmaradéktalanabbul a bírónak, sir Edwardnak a poklával ismerkedhetünk meg. Ő az, akinek minden ítélete újabb gyötrelmeinek forrása lesz és kísérteteit szaporítja, s benne mélyül el leginkább a tudathasadás, hiszen ő üldöző és üldözött is egyszerre: a hivatalos hatalom bírója, közben pedig titkos katolikus, s e helyzet keresztjére van feszítve. Itt tehát már a világról van szó mindenképpen, s nem egy torzult lélek kényszerképzeteiről. S ez a világ *van*, rideg valóságával minden percet betölt. Ezt fedezi fel a főhős egy lázas éjszakát követő hajnalon:

„... Különös ez a hajnali zaj! — Kipróbáltam már mindenképpen! — Akár fennmaradtam egész éjszaka, akár kora hajnalban keltem, — egyformán rendkívüli hatást tett reám mindig. — Úgy látszik, a hangoknak talán más a természetük ilyenkor — másként hatolnak át a derengésen: — ez a ferde, gyenge fény talán megváltoztatja mivoltunkat? — A kiáltása kapualjában oly magánosan teng-leng — s a csizmák koppanása is a kemény rögnön oly idegenszerű, — mintha egy üres világban hangzanék el!...”

A lélek ekránján látott kép ez, egyben pedig a Füst-líra tájképe és megvilágítása is, Füst világképének szigorú egységét ezen a síkon is biztosító állandóság-motívum.

Füst Milán talán legkoncentráltabb prózai alkotása az *Advent*. Első változatában enyhe expresszionizmus fedezhető fel rajta, mely az előadásmódor kemény felhangjaiban mutatkozik meg elsősorban. A regény új átdolgozása ugyanakkor az érett stíl-művész alkotásává teszi ezt a korai, „kísérleti” remekművét. Az eredeti változat azonban az impresszívabb, s még darabosságai ellenére is „kafkaibb” mű ez Kafka alkotásainál. Erőteljesebb, mert Füstnél a szimbolizmus lehetősége nem kísért, Kafkánál pedig a világ tartópillére. Kezdeményezés, üttörés és példamutatás, műfaj-meghódítás is egyszerre az *Advent*, mind az élet-filozófia vonatkozásaiban, az életkép érvényesítése vonalán, mind pedig az ún. történeti anyag kezelése terén. Például Déry Tibor *Kiközösítőjének* realizációs lehetősége is, magyar irodalmi meghódítása is az *Advent*-ben játszódtott le. Az *Advent* ugyanis az első olyan magyar regény, amelyben a történelem nem az ábrázolás célja, hanem a megjelenítés, a közlés eszköze, az írói alakoskodás egyik lehetősége csupán. Bölcséleti anyaga pedig ugyancsak reveláció, függetlenül attól, hogy a magyar irodalom majd a francia egzisztencializmustól tanulja meg, évtizedekkel később, mindannak a nevéért, amit Füst már világerőkként észlelt a tízes évek végén és a húszas évek elején.

X.

A *Nevetők* és az *Advent* születése közötti időszakban jelent meg Füst Milán második verseskötete, *Az elmúlás kórusa* (1921.), immár a „válogatott versek” igényével is, hiszen kötete nagyobbik felét a *Változtatnod nem lehet* versanyaga adta.

Nemcsak élet-, de művészi tapasztalatok is dúsították ezeket az újabb Füst-verseket, s nemcsak tíz esztendő választja el a két kötetet egymástól, hanem a boldogtalanság motívumának művészi értelmezése terén szerzett tapasztalatok is. Az elmúlás kórusának versei is a boldogtalanság hangulatának és filozófiai meghatározottságának realizációi — a világ kettős síkjainak, „tudathasadásának” még körvonalazottabb és egyértelműbb szemlélete jeleivel. Mert ha e versek tapasztalatait konkretizálni kell, akkor egyfelől a halál-motívum kiterelvényesedését kell emlegetni (a kötet címe is erre irányítja a figyelmet), hanem a „föld” és „ég” megosztottságának a tényét is, a „föld” helyett az „ég” képeinek látomásos előtérbe kerülését. Néhány klasszikus értékű és tisztaságú részlet őrzi ezeket a füsti intenciókat *Az elmúlás kórusában*. „Ott tisztább az ének” — mondja a *Repülj!* című versében, „ott az égi mértan szabálya fénylik és oly egyszerű”, ott, „hol a derü, hol a tiszta ívek és körök honában már a gondolat örök” — „ott ül a Magyarázat” a földi megosztottság és sötétség, a lélek zűrzavara ellenében:

...Lásd: — hol csattogó harc hangja dúl:
E föld-világon nem szívesen élek.

Itt múlnak el, itt repülnek az évek
És fellázadnod, sírnod oly nehéz,
Oly gyorsan zátonyára fut az ész
S a szív az égre ellankadva néz...

Ezért éneklí a boldogság motívumának egy lemondást reveláló hangján az elfáradás képzeiteit:

... Ott fenn öröktől tündököl a Törvény
S ahogy holdak és napok kerengnek,
Ne hidd, nem fáj az: közben ők merengnek,
S mosollyal múlnak el a századok...
Ó lélek, — e földön itt elfáradok
S nincs kedvem többé keresni a kulcsot,
Mit zúgva elmerít az örök örvény
S mit Isten tengerébe elhajított,
Hogy nyissam véle majd a titkok ajtaját...
(Repülj!)

Füst regényhőseinek éneke, panaszdala is lehetne ez a vers, mint ahogy az ilyeneknek a vágyképeit festi a Kalandor című versében is. Füst verseszék kalandora a „semmittevés lován” üget, miközben a világ jelenlétein, tárgyain (lombon, felhőn), „egy húsebb élet fényének világolását” látja:

És óhajtana lenni téli hó,
Vagy vágya lenni pusztán délibáb
És mindaz: mi e földi lét fele, —
Mely sápadtabb, mert nincs vérrel tele...
Mi eltűnik — s nem mondta: élni jó!
S vidáman múlik el s nem éri vád
Az Alkotót, hogy mit művelt vele...

Az öntudatlan, éppen ezért boldog állapot vágya zeng itt, ám a „vér szaga üldözi”, s a *Nevetők* B. A.-ja éppen úgy magáénak vallhatná a Kalandorban kifejezett vágyat, mint az *Advent* hőse — menekülőben a földi relációk és rettenetek elől:

Ha szél volna, a holdmezőbe' hálna...
S ha ő volna az örök éjszaka:
Az emberszívekben tanyázna...

A versek tehát arra a világra mutatnak, amelyben a boldogtalanság virágai teremnek, s nyilván Füst ezekben az években alakuló Isteneszméjének is itt kell megfejtését keresnünk. Füst „istene” az a „valaki”, aki ellen és akiért Füst pörlekedik, hogy nevet adhasson annak a világhiánynak, amelynek érzékelése egész művészi mivoltát angazsálta. Füst „égi hangja” a „behúnyt szem mögül” szól, viszont a világban hiába keresi, miként a versek inszisztálásából kiolvashatjuk. A földi, hétköznapi élet mozzanatai az élet hiányát hangsúlyozzák, s vágy-motívumában, akár csak majd a harmincas években József Attilánál, ki nyilván Füst világélménye nyomdokain is járt, a megosztottság ellenében a teljesség igényét hirdeti. József Attilát idézik ugyanis a Füst-vers következő sorai:

Zenét és nyugalmat, lány arcú gyermekeket,
Munkát, amely boldogít, s nőt, aki szeret,
Megadod majd, megadod máskor...
(Zsoltár)

Az „ember élete” képletének egy egészen modern, a világirodalomban is felfedezésszámba menő, akkor kopogtató törekvések változata készült tehát a tízes évek végén és húszas évek elején Füst Milán műhe-

lyében, akkor is, amikor érzés-burkát mutatja meg (a versekben), amikor bölcséleti rendszerét bontja ki (kisregények), vagy látványosabb és láttatóbb formái után nyúl (drámák). Az *elmúlás kórusának* új versei tehát szerves részei, egyben pedig világképi realizációi is — a maguk oldottabb, s „atmoszférikusabb” módján. Természetesen a polarizáló-dásnak ezekben is nyoma van. Egyfelől az Egy egyiptomi sírkövön egyetemesség-képzetére hivatkozhatunk („S vajon kinek kiáltok én, ha nem érti más, / Ha nem érti senki más, mit mond e jajszó? / Ha nem érti senki más, hogy mit tanultam én, / Hogy mit szenvedtem és mit láttam én? . . .”) az „egy ember élt itt” sikolyával, másfelől a Zsoltár hétköznapiságával találkozunk, amelyben a költő az örömök eltűnését konstatálja, s a Kántorböjt idillt kérő szavával pedig a vágyottnak és a valóságnak az ellentéteibe öltözteti.

Nem kétséges, Füst művészetének, s vele a modern magyar irodalomnak nagy pillanata volt az a körülbelül egy évtized, amelyben ezek a Füst-művek születtek. S a *Nevető*kkal, *Az elmúlás kórusával*, valamint az *Adventtel* még e korszak kezdetén állt Füst. Miként *Az elmúlás kórusának* előszava is bizonyítja, elméletileg is intenzíven foglalkoztatta a művészetében felbukkanó jegyek természete, érzékelésének iránya, kifejezés módjának struktúrája. Egy lélek története a címe ennek az előszónak, hirdetve, hogy valóban ez a líra egy léleknek a világban átélt, tapasztalt kalandjairól zeng, s e tapasztalatok összegezését adják a versek egy érzelmesen gondolati, egyben objektivizált formában.

Füst számtalan ars poetica-szerű vallomása között is külön jelentősége van ennek. „Mert hazugság az olyan panasz, amelynek nincs meggyőző ereje és csinált az olyan forma, amelyet nem az indulat parancsol. Erős indulat és koncentrált kifejezés: e kettő nélkül nem lehetek lírikus . . .” — írta. Az objektív lírikusi magatartás igazolása ez az előszó, hiszen, miként Füst vallomása is bizonyítja, ismérve közelről sem a szentvelenség, hanem éppen ellenkezőleg: a szenvedélyesség — nem kis mértékben olyan tendenciákkal, amelyeket ma elkötelezettségnek szoktunk nevezni. Amikor pedig jelzi, hogy költészete „új tónust és hangot” hozott, s amikor „a szellemi magatartás karakterére” hivatkozik — akkor tulajdonképpen maga vállalkozik helyének megjelölésére, érdemeinek méltatására is, mert a magyar kritika (nemcsak akkoriban) mindmáig lényegében nem kamatoztatta a Füst kínálta eredményeket.

Érzelmi-gondolati összefoglaló is az Egy lélek története, s annak a szituációnak a rögzítése, definíciója, amely ebben az időszakban — de egész pályáján — ihletének forrása volt:

„Mert végül is elmének és szívnek, hogy élni tudjon, hozzá kell törődnie az elmúlás gondolatához. S mennyire meg kell töretnie addig, amíg az utolsó perc magányáig hűvösödik! Amíg megtörve és kiszolgáltatva s végképpen magára maradva, már egyebe sincs, csak ő, az egyetlen igazság, amellyel akkor is — mindig, felemelt fejvel akar szembenézni . . .

Mert nincs segítség más véle szemben: csak ami belülről jön . . . s ez: a hideg csend . . .”

Világképe központjában állunk tehát — annál az egzisztenciális-eszszenciális kérdésnél, amelyből Füst művészetete bontakozott ki.

(Folytatjuk)

ELMEGYÓGYINTÉZETI ÁPOLTAK VERSEI

WEÖRES SÁNDOR

1

Az utca tulsó felén ballagok,
te az innensőn.
Hát akkor te: én vagyok.

2

Ablak-zártól ajtó-kulcsig
és vissza, ajtó-kulcstól ablak-zárig
és megint, ablak-zártól ajtó-kulcsig
folyton, innen oda és onnan ide
a szoba levegőjén keresztül
vonal húzódik, feszes, egyenes,
láthatatlan, nem húzta senki.
Minden más csak formátlan üresség,
tapad, agyonszorít.

3

Falba hatoló tetteim
a vakolatot elpusztítják.
Ezért vonulok a vízfénékre,
nekem ne ajánlja senki!
Öregapám tengeri vasutas volt,
de a hajósok szárazföldön születnek,
csak éppen én ne?

4

(Örült nő mondja)

Luzsicki főorvos úr — nem tudják,
tetszem neki, engem szeret,
kis hintán leszáll rám,
fölvész, röpkülünk az égbe,
aztán mégföljebb, a Szivárvány áruházba,
vesz nekem egy darab papírt,
arra írom a titkomat.

5

Nők nincsenek,
 csak hátuk a zsufolt villamosban,
 szoknyájuk és cipőjük, mikor leszállnak.
 Férfiak sincsenek,
 mert csordultig vannak csupa nővel,
 és a nők, már tudjuk, nincsenek.
 Én se vagyok,
 csak kiöltött nyelvem a tükörben,
 és ha volnék is — ugyan minek...

6

Persze a nők,
 mint a fürdőszappan,
 például Gizi ápoló nővér,
 füle megfőtt a hajában,
 melle célozni tud,
 combját ki lehet húzni
 és minden belefér,
 ruhafogas, ingek, kabátok,
 az utolsó autóbuszjegy,
 lóháton az egész temető.
 Már csak az kell,
 hogy örökre szembe-üljek vele
 és elfelejtsem.

7

Ez, szemközt, a ház.
 Nem mindennapi ház.
 Nekem mindennapi ház.
 Az utcasorban egy ház.
 Az egyetlen ház.
 Maga a ház.

8

Zöld kerítés-sövény.
 Ott kezdődik a Másvilág.
 Átlépek a szememmel,
 vagy beuszik a csukott ablakon.
 Mikor pohár víz helyett
 magamat iszom meg,
 én is Az vagyok
 s ő megfelelkezik
 hogy a határt jelezze.

Tündöklő, de falánk tébolyom üszkei,
kedv nélkül lobogó örületem dalát
el kell hagynom örökre,
nem sajnálnak a csillagok.

Még bőröm beborít, sárga, feszes köpeny,
pattog benne az in, mégis a sors lazúl,
új hálót bogoz immár
Mars és Fortuna ellenem,

Styx hullámaiban, hogy ki ne ússzak a
nyirkos korszakokat fojtogató homály
habjából a kötetlen
s élet-nélküli szirt fölé,

hol megszűnne, aki néz, s aki nézhető,
kettő nélküli Egy kelne ki könnyedén,
a Kérő s az Imádott
eggyé-forrna a lét fölött.

Lenn mindent zuhatag forgat, emel, lesujt,
sírók és kacagók balga világa ez.
Állandó a valóság
ott, hol nedv dühe megszakad.

A Z É L E T V É G É N

Átbiskoltam teljes életem.
A látványok, mint álmomban, forogtak,
semmit se tettem, csak történt velem,
ezernyi versemet fél-ébren írtam
dohányfüstben, nem is tudom hogyan.
Süvölvény-kortól fogva mostanig
asszony-kormány pólyált vattába és
elzsongított, nem bírtam tenni, élni,
szunnyadtam nappal, írtam éjszaka,
sötétben szálltam, mint a denevér,
benső szemem nyílt a külső helyett.
Ha közben bölcsesség, vagy balgaság
fölrázott volna, szenvedés, akármi:
kazánom túl-erős volt, sose robbant,
minden belül keringett, forrt, feszített.
Dúlt két világvihar, százmillió
ember pusztult, meghalt anyám-apám:
álmomból serkentőnek mind kevés volt,
akárhogyan szégyenlem, így igaz.
Mindent vetítövásznon éltem át,
még akkor is, ha engem hajkurásztak
dásznot őrizni, vagy sírt ásni, vagy
fejem körül füttyültek a lövések,
aludtam folyton, egykedvűen. De most,
hogy vénülés megrázza tagjaim
és testemben koccint a csontjaimmal:

végtére fölriadnék és szaladnék
szürcsölni elmulasztott kéjeiket,
örülni, s örömet megbánva, fájni,
késő gyönyörtől megrokkanva halni,
bűzben, koszban, szégyenben, elhagyottan,
mint trágyadombon a veszettkutya.
De, mint mindent, ezt is csak álmodom.
Ha mindeddig nem ébredtem: tudom,
most már halálig hortyogok. Talán
a haldoklás majd ébren szembesít
minden mulasztás terhével. Talán
az álmon túli csöndben ébredek.

S Z E M F É N Y V E S Z T Ó K

Akiket álomszerűen élet-fölöttinek véltem — tündérek és más szivárványos csalások földi hasonlójának — egyfelől a nők; másfelől az ősi heréltek: a bortöltögető szép fiúk, a cirkuszi atléták, a komédiások, a lantosok és fuvolások, a papok, jószok és varázslók.

Úgy véltem: áldozataikkal együtt isznak és megrészegítik őket — de maguk gyilkosan-józanok maradnak — s aki mámortól elvakul: csak a férfi.

Vágyakat föloldanak, hogy még szorosabbra bogozzák — de maguk vágytalanok — s aki sóvárog: csak a férfi.

Még a haláluk is csalás: szemüket márványosan lehunyják, hogy te-
tőzödjék a kétségbeesés — de maguk köröskörül lesik e reszkető sem-
mit a túlsó semmiből — s aki meghal, bátran, vagy nyomorultul: mindig
csak a férfi.

Aki hősiesen és balgán kitárja mellét: a férfi; a többi csak fölszítja
lázát, elszedi ezüstjét és markába nevet.

De nem így van. Láttam berugott pincért, árokban zokogó kocsmai
primást, rászedett színésznőt, hívó papot. A leány nem andalító libegés
többé: munkából tér haza súlyos talppal, mint a fadöntő rab elefánt,
és iszik egy pohár öncsalást, akárcsak a férfi.

Hát én voltam a végső kétnemű, akinek himmé-születése merő ala-
nak néztek, s én visszánéztem gyermeki szemmel, de belül késpenge-
józanul?

Hát bennem honolt az utolsó ringyó, aki lop, de meg nem lopják, mert
kontyától cipellőjéig buborék?

Hát én voltam a végső kétnemű, akinek himmé-születése merő ala-
koskodás volt, s ha jelenésem véget-ért, gondosan becsuktam az ajtót?

Eh! végsők nincsenek. A száraz folyómederben, más évszakban, árvíz
ömlik.

Mi, asszonyok és heréltek, legyünk csöndesek. Elégedjünk meg azzal,
hogy az élet-halál kapuján halkan ki-be járunk, e nagy szemfényvesz-
tés cinkosai.

Rejtélynek látszunk, pedig a valódi rejtély: a férfi, kincses-zsákja ros-
kasztó súlyával, szive délilibabos ábrándjaival, feje makacs eszméivel,
melyeket ránk is átvetit, s e vélt rokonérzésben fellélegzik pillanatra,
s azt hiszi, elvesztette magányát.

Mi évezrek óta megszoktuk, hogy okosságát tágranyilt szemmel cso-
dáljuk — miért is ne, hiszen rajongásában kincseit ránk-zúdítja, majd

megint elindul, szerszámmal, gyilokkal, keserves kínnal, új veszteni-valót szerezni.

Ám a dicsőség — a küzdelem s a halálba vakon lépés dicsősége — a férfié.

Tudatlanul veszi nőül a kívánság fészket, az Anyát, de tudva bűnhődik miatta — hódolj, kétnemű Teiresias, a férfi Oidipus előtt!

HÉT VERS

CZESLAW MIŁOSZ

CAMPO DI FIORI

Rómában, a Campo di Fiorin
olajbogyó, citrom kosárszám,
bor fröccsen tépett virággal
behintett utcakövekre.
Az árusok rózsaszín tenger-
gyümölcsöt szórnak halomba,
sötét szőlőgerezdek
hullnak hamvas barackra.

Itt, épp ezen a téren
égették Giordano Brunót,
kiváncsi sokaság nézte,
hogyan szít tüzet a hóhér.
S a láng még alig aludt ki,
már tele voltak a kocsmák,
s a kofák kosárszám hordtak
citromot, olajbogyót.

Varsói körhinta mellett
jutott e tér eszembe,
nyájas tavaszi este —
pattogott vidám zene.
Elnyomta az a gettóból
hallatszó sortüzek hangját,
s messze röptültek a párok
az enyhe tavaszi égbe.

Az égő házakból néha
sárkányt hozott a szél és
a körhintán kerengők
fekete pernyét fogtak.
Lányok szoknyája lebbent
égő házak szelében,
s a víg sokaság kacagott
e szép varsói vasárnap.

Lesz, aki ezt így érti:
legyen Varsó, vagy Róma,
üzletel, mulat a jónép,
a máglyát elkerüli.
Másnak más a tanulság —
minden dolog mulandó,
még ki sem hunyt az a láng,
már kezdik elfeledni.

Akkor a pusztulók nagy
magányán eltűnődtem.
Hogy amikor Giordano
a vesztőhelyre lépett,
egyetlen mondatot sem
talált az emberi nyelvben,
hogy búcsút vegyen véle
a hátramaradóktól.

Siettek, várt a kocsmá,
s a piac — tenger gyümölcset,
citromot, olajbogyót
hordtak vígan zajongva.
S már oly messze volt tőlük,
mint ki egy más korban élt,
s ők egy percet, ha vártak,
míg elragadta a tűz.

E magányos pusztulókat
a világ már elfeledte,
nyelvük oly idegen lett,
mint kihűlt bolygó nyelve.
Míg mindebből legenda
nem lesz és sok év múltán
egy új Campo di Fiorin
egy költő újra lázad.

1943

Gömöri György fordítása

N É P

Legtisztább a föld népei közt az utolsó ítélet napján,
Könnyelmű és furfangos a köznapok gondjaiban.

Könyörtelen az özvegyekhez, árvákhoz, az öregekhez,
Gyermekek kezéből a kenyérhajat kilopja.

Életét áldozatul dobja, hogy az egek haragját vonja ellenére,
Asszonyok, árvák sírásával vesz rajta erőt.

Hatalmat ad aranykufár-nézésű embereknek,
Bordélyos-jellemű embereket hagy magasra törni.

Legjobb fiai örökre névtelenek maradnak,
Csak egyszer lépnek elő, hogy elhulljanak a barrikádokon.

E nép keserű könnyei félbeszakítják énekét,
S midőn elnémul a dal, hangosan vicceket mesélnek.

A szoba sarkában árnyék áll és a szívére mutat,
Kinn láthatatlan bolygóra vonít a kóbor eb.

Nagy nép, legyőzhetetlen nép, ironikus nép,
Ha megismerte az igazságot, tud is hallgatni róla.

Piacokon ácsorog és fecseg, tréfálkozva ért szót,
Romokból lopott, régi, kopott kilincsekkel kupeckedik.

Gyűrött sapkájú nép, minden vagyonával a hátán
Nyugatra, délre bandukol új hajlékot keresni.

Nincs többé város, nincs szobor, sem emlékmű, se képtár.
Csupán szájról szájra hulló szó, s a költők jóslata.

A férfi, akit e nép szült, gyermeke bölcsője mellett
Remény igéit idézi — eddig még mindig hiába.

Gömöri György fordítása

MIND KISEBBEK A FOLYÓK

Mind kisebbek a folyók. Városok töpörödnek. Csodaszép kertek
Felfedik, amit azelőtt nem láttunk, elsorvadt, poros lombjaikat.
Mikor először úsztam át egy tavon, hatalmasnak tűnt,
Ha ma állnék ott, borotválkozó-tálnak vélném
A jégkorszakbeli sziklák és a borókafenyők közt.
Halinafalva mellett ősrégi volt az az erdő
A nem is olyan régen elejtett utolsó medve szagával,
Bár a fenyőfák között átfénylettek a rétek.
Ami egyéni volt, ma mindinkább a közös minta változata.
A tudat még álmunkban is az első színeket variálja.
Mint tűzbe mártott viaszbabun, olvadnak arcok vonásai.
De ki elégszik meg azzal, ha csak emberi arcot lát a tükörben?

Gömöri György fordítása

DAL A VILÁG VÉGÉRŐL

Azon a napon, amikor a világnak vége,
lóhere fölött köröz egy méh
és a halász csillogó hálót javít.
A tengerben boldog delfinek szökellnek,
fecskék kapaszkodnak az ereszcatornához
és a kígyó aranybőrű, ahogy lennie kell.

Azon a napon, amikor a világnak vége,
ernyőik alatt asszonyok mennek át a mezőn,
a pázsit szélén részeg bóbiskol el,
az utcán kiabálnak a zöldségárusok,
és a szigethez sárga vitorlás közelít,
a levegőben kitartott hegedűhang
nyit csillagos éjszakát.

És akik villámra és dörgésre vártak,
megcsalódnak mind.
És akik jelekre vártak és arkangyalok kürtjét,
nem hiszik el, hogy mostan megy végbe.
Amíg a magasban a hold meg a nap,
amíg a dongó rózsát látogat
és amíg dundi csecsemők születnek,
senki sem hiszi, hogy mostan megy végbe.

Csak egy öreg ősz ember, ki próféta lenne,
de nem próféta, mert túl sok a dolga,
mondogatja, míg kötözi paradicsomait:
Ez a vége a világnak, nem más,
ez a vége a világnak, nem más.

András Sándor fordítása

MIT JELENT

Nem tudja, hogy világít,
Nem tudja, hogy repül,
Nem tudja, hogy az és nem más.

És egyre gyakrabban tűnődöm nyitott szájjal
kialvó Gauloise-zal
a pohár vörös bor mellett,
hogy mit is jelent: az lenni, semmi más.

Éppígy volt, amikor húszéves voltam.
De akkor hajtott a remény, hogy minden leszek,
talán még varázsszóra lepke és rigó is.
Most nézem a poros utcákat a körzet
kisvárosában, hol a postaalkalmazott
naponta berüg bánatában, hogy ő magával azonos.

Bárcsak a csillagok zárnának be engem,
és bárcsak úgy, hogy lenne
ügynevezett világ és ügynevezett test.
Bárcsak arra vágnék, hogy ellentmondástalan legyek.

De nem.

András Sándor fordítása

ÓDA EGY MADÁRHOZ

Ó, te komplikált.
Ó, te öntudatlan.
Te, ki tollas kezeid a hátadon tartod.
Szürke gyíkbőr lábakra támaszkodva,
kibernetikus kesztyűkre, melyek
megragadják, amit érintenek.

Ó, te felmérhetetlen.
Ó, nagyobb,
mint a harangvirágok szakadékai, fűben a fülbemászó
szeme,
rozsdaszín a zöld-ibolya napok keringésétől,
mint az éj a kétsugárszemű hangya járataiban,
és testében a galaktika, mely,
valóban, hasonló mind a többihez.

Akaraton kívül, akaratlan
hintázol az ágon a levegő tavai fölött,
hol elsüllyedt paloták vannak, levelek tornyai,
az árnyék hárfájában földteraszok.
Billensz, hívásra, és én meggondolom egy ideig,
hogy mikor lazítja a láb a szorítást, tárul a kar.
A hely, ahol álltál, billeg,
és a kristály vonalaiba
viszed meleg és verő szívedet.

O te semmihez sem hasonlítható, közömbös,
ha fölhangzik a pta pteron fvgls brd.
Túl a megnevezésen névteien,
kifogástalan mozgás a hatalmas borostyánban.

Azért, hogy a szárnyak csapásaiban megértsem, mi választ
el a dolgoktól, melyeket naponta megnevezek,
és függőleges alakomtól,
bár a zenitig nyúlik.

De félig nyitott csőröd mindig velem van.
Belseje annyira érzéki, húsos,
hogy a rokonság és eksztázisod remegése
tarkómon hajamat borzolja.
Aztán délutánonként a kapu alatt várok,
a bronz oroszlánoknál ajkakat látok,
és megérintem a meztlen kart
a forrás meg a harangok illata alatt.

András Sándor fordítása

ESSE

Ziláltan meredtem az aróra. A metróállomások fényei észrevétlenül suhantak tova. Hogy még a szemnek sincs hatalma a dolgokat túlerővel magához rántani és egy pillanat alatt benyelni, hogy semmi se maradjon vissza, csak az eszményi forma írje, csak egy jel, egy állatkép, egy

madár körvonalának hieroglifaszzerű rajza! Könnyedén kiugró orrnyereg, simára fésült hajjal magas homlok, az áll vonala — de hogy még a szemnek sincs abszolút hatalma! — és rózsaszín fehérbe ágyazott nyílások, bennük sötéten ragyogó láva. Beszívni, ezt az arcot, de bírni is, minden tavaszi ágak, falak mögött, sirva, nevetve, tizenöt évvel korábban, harminccal előbbre hozva. Bírni. Még csak nem is kívánni. Mint egy lepke, hal, virágszár, csak még titokzatosabb. Hát idáig jutottam, mind a kísérletek után, hogy néven nevezsem a világot: nem vagyok képes egyébre, mint ismételtetni a legnagyobb, egyetlen credót, amelyen túl nem nyúlhat hatalom: én *vagyok* — ő *van*. Üvöltsetek, fújjátok meg a harsonákat, alakítsatok ezernyi fölvonulást, ugorjatok magasra, tépjétek meg a ruháitokat és ismételjétek csak ezt az egyet: *van!* Teleirt oldalak, tonnányi, székesegyházra való oldalak — és én még mindig gügyögöm, mintha az első lennék, aki elvált a tengerpart izzaposától! Minek a napbirodalmak, széthullott városok vörös pora, szerszámok és motorok a sivatagi homokban, ha nem adtak semmit sem ehhez a hanghoz: *van?*

Raspail-nál szállt ki. Én visszamaradtam a meglévő dolgok szörnyűségével. Szenvedő szivacs, amely nem tudja magát teleszívni vízzel, szenvedő folyó, hogy a fák és a felhők tükörképei nem fák és nem felhők.

András Sándor fordítása

SAJTÜREGEK

T O L N A I O T T Ó

a vOnal a vOnal
égre dObOit körzője
kaktusznyelvre szótt hálója
üres kígyóbőre
a vOnal a vOnal
karaván-naplója
karaván-naplója
karaván-naplóban
fénysemölcs csillag
fénysemölcs hurOkban
színek szakadékán
hOmOk puha tOjásán
futóhOmOkOn
fut
ugrál
vér selyemharisnyájában
az árny
ne szellőztessük
ne szellőztessük
póznán szennyesünk
cipőinket hagyjuk
a sakál púpOs Oltárán
nyakig hOmOkban
verejték-szókókutakban
OOOOOOOOOOOOOOOO
sajtüregeket magasba
OOOOOOOOOOOOOOOO
lány pihés Orrán
bOgár nemzetiszín páncélját
ha rOppanva átszúrja a nap
az üres reteszek elindítják
úrfelmutatáskOr hajó a templOmOt
de a csOdabOgár
a csOdabOgár
csak körbe-körbe jár
OOOOOOOOOOOOOOOO
sajtüregeket magasba
OOOOOOOOOOOOOOOO
véres fOgvájón
vagy mint a fehér keresztes műanyagászlócskát
gOmbOstúnyélen
gOmbOstúnyélen kapsz fehér keresztes műanyagászlócskát

akár az elefántbőrű ementáli sajt
 ha vért adsz
 felebarát**O**dnak
 hazádnak
 felebarát-hazádnak
00000000000000 0000000000
 sajtüregeket magasba
00 0000 000000000000 00000
 fele víz
 fele úr
 és mégis gurul
 sűgőlyuk bunkera körül
 körbe-körbe jár
00000000000000 0000000000
 sajtüregeket magasba
0000000000000000
 barátaidat
 j**O**bbról balról középről
 felfaltad
 barátaid
 j**O**bbról balról középről
 felfaltak
 ki-ki magánzárkájában
 külön-külön küblink van
 a f**O**rradal**O**m is úgy érik
 mint a sajt
 fele úr
 fele búz
 és mégis gurul
 sűgőlyuk bunkera körül
 körbe-körbe jár
0000000 00000 00000
 sajtüregeket magasba
00 00 000 0000000000 0
 ha őrt állítanának
 lyukam elé
 vidáman cicáznék
 megtanítanám miben már **O**ly nagy tapasztalat**O**m van
 elcsípni saját farkát
 s ó múzsám
 minden biz**O**nyal eredményesebben törném
 nyelvem alatt a követ
 így én nem nyit**O**k
 nem nyit**O**k új aknát
 így is úgy is
 szű hátán a gerenda
 nagy**O**bb lyukban is
 csak egy kübli van
0000 00 00000000
 sajtüregeket magasba
0000000000000000
 k**O**pjafáin szeméremtetűvel
 már rég kisöpörték a haj tömegét
 csak börtönünket
 börtönünket
 b**O**l**O**nd**O**kházával ne cseréljék
 költőből sajtszakértő

sajtszakértőből fOrradalmár
 szakálladban köszörült kanállal vágsz
 allét tOrkOdnak
 nyakkendőd pertlidet elvették
 körmöd falOn kOpik
miki egér hOmOkOs
 cigaretta melegénél
 pattan a leves páncélja
 csajkafenék pOrnOgráf barlangrajzai
 tészta-égitetek felragyOgnak
 zászlódra
hOmOkOdra
 nyelvedre
 varrhatnál közülük
 éhesek vagyunk
 új jelrendszerünk analfabétái
 irOnOm lebegve cincOg az űrben
 talán már saját riadójelem
 sem fOgja dObhártyám mögé
 kaparni magát
 nem fOg jelenetet rendezni
 a lyukacsOs agy fehér fOlyOsóján
 a sajt nem elég bűdös
 őseim rOmán pásztOrOk
 a malOmkövet
 egészben fejték csöcsükből
 sajtOn fenték kaszáikat
000 000 000 00 0000 0000
 sajtüregeket magasba
000000000000 000 00 0
 földrengésOr is éppen így vOlt
 emeletes ágyunk ide-Oda szaladgált
 azt hittem férfiasságOm
 vagy a gyerekek tOIogatják
 tán prés spirálja pattant
 puffadunk
 puffadunk
0000 000000 00 000
 sajtüregeket magasba
000000 000000 000
 lám-lám
 a mOzdOnyvezetőnek sem sikerült
 átvinni svájcOn a költőt
 nyálkás testén
 az alagút kOrmOs csigaháza
 sajtüreg falán dörömböl
 a napOk rOvásai
 keleti betűk
 lyukas fOga alatt
 nem rOppan
 nem rOppan
 a szabadság
 fekete fejű kis kukaca
 tán prés spirálja pattant
 puffadunk
 puffadunk
0000 0000 000 000 0

sajtüregeket magasba
00000 0000 00 00000 0
s ha majd ver**On**ika
hálónvá m**Os**Ott vász**On**kendőjét
ismét a tömegek felé emeli
mint fekete madarak
buddhasz**Ob**r**O**cskák repülnek
a puha égb**Ol**tnak
barikádjaink rózsá-rései
elhervadtanak
ó
rajzfilmek tehenészlegénye
lőj
lőj
lyukakat sajtunk**On**
0000000000000000
0000000000000000
0000000000000000
0000000000 000000
000 00000000000000
versemen

KIBÉDI VARGA ÁRON VERSEI

A csönd, a zaj, a rejtett múlás
hozzád ér és változik,
minden más és minden él:
Téged mond.

Nevet nem ad, szó nincs rá,
Te folysz a négy fal között
és fal nélkül is te folyasz;
Téged mond és Te szólsz.

Nem tudni, mi vagy és mi nem vagy,
a végtelen érintése ez,
szétfoszlik, ami nem voltál:
élsz és van világ.

Csak a test tündöklük és az ész:
egymásra talál a forma és a hódító,
szerények — átsüt rajtuk a rend.

Éles a szépség, homályt üldöző:
nincsen köd, a homály nem él —
csak éltet.

Boldog, aki hódít és üldöz,
boldog, aki elveszíti homályát,
elveszíti magát:
ész ragyogja be a test ábráit.

Ez a szépség, keresni nem lehet;
kegyetlen, tiszta fészek ez:
ez a rend, üldözni halálokat.

Nem lehet szebben csak így lehet
sok a gyümölcs égnek a fák
szerelmesek

föld és has gyümölcse
csodákért jön a világra
elsötétül

sötét és gazdag
sok egymagában

A bokrok mögött
néha feljebb
szólj már ne nézd
hiszen a homlokok

boltíves szobák
amott kamrák
zárt tekintet
egyenesen erre

a szem a száj mögött
feljebb odébb
zúg a némaság
embert embert

Kinél van a nap, melyik házban,
melyik táj mögött?
Lemaradnak róla a színek, a gyerek
eldobta ceruzáját,
áll a gáton:
Hernyók és pókok, az ősz kényszere,
áthúzzák a kerteket.

Itt az új évszak, húzz át engem is,
várd napodat
és szólalj meg néha: meglelsz, megleled.

ott vagyok, leborítva:
az élet ép senki nélkül
csak én vagyok más —

a csónak megtelik vízzel,
felrepül a madár a kopasz fára:
mit tartasz kezvedben?

leborultam, a föld csillog,
sápadt a dél, benne vagy.
Hordod.

Én másutt vagyok, nem a délben,
járok és nézek ott:
ki tesz szóvá?

Honnan veszed a bátorságot?
csontok, vesszők, zárt egységek —
micsoda merészség!

Micsoda zaj az elmúlásban,
micsoda harc:
zárni, zárni, lezárni!

Micsoda megmutatás,
zárórák esztelen merészsége!
Nem ismerlek, mert nem ismerhetsz:
lázadsz az ellen, ami parttalan.

most szólt most éppen
arról ami nincs:
fekete keretben
mozgó partok habzó éjszakák

beleharap és sír
nincs kérdés csak felelet
hallgat és hallgatózik

keret és látomás
visszahull megkötözve
most éppen akkor

A NYUGHATATLAN

SAFFER PÁL

Sajti Péter nagyon büszke volt arra, hogy tájékozódni tud a világban. Vasárnaponként, ha összejöttek a vele egyívásúakkal a ház előtt és elnézegették a járókelőket, a nagykocsmába tartó lányokat, legényeket vagy a hazafelé botorkáló részegeket, abból a kevés szóból, ami közöttük esett, az övé volt a legsúlyosabb, azt követte mindig a leghosszabb töprengő hallgatás.

Ennek persze oka volt. A pár holdasok közül senki sem verekedte ki magának a földecskéjét olyan keservesen, mint Péter. Kanászgyerekként kezdte majdnem mindegyikük, de Péter nem úgy folytatta, mint a többiek.

Az első világháborúban a keleti fronton orosz fogságba esett, és azt rebesgették, hogy ott a forradalomban is részt vett, sőt állítólag kitüntetést is kapott.

Hogy honnan jött ez a hír, azt senki sem tudta, de nem lehetett egészen alaptalan, mert amikor, jóval a háború után, hazajött, nyomban mentek érte a csendőrök. Két hétig volt bent a járásbíróságon, de hogy ott mit csináltak vele, arról nem akart mesélni, csak a szeme sötétedett el, ha kérdezték. Később is, a csendőrök, valahányszor a faluba jöttek, mindig benéztek hozzá, és a környéken csakhamar nem is hívták más képp, mint bolsi.

Ez a csúfnév nem volt ártatlan dolog. Hiába ment az egyik gazdától a másikig, a neve és a híre megelőzte, és mindenütt, még a szomszédos falvakban is csak azt felelték neki, hogy nekik napszámosember kell, nem bolsi. Akkor beállt kubikosnak, de itt sem volt nyugta. Akárhova mentek az országban, egy hétnél tovább nemigen volt maradásuk, mert jött a vállalkozó, félrehívta a bandagazdát, és másnap már szedhették a sátorfájukat. Vagy pedig a csendőrrjárőr jött el érdeklődni, hogy a bejelentett kommunista valóban itt van-e. A legtöbb munkaadónak akkoriban ennyi is elegendő volt.

A vége mindig az lett, hogy a társai megunták a vándorlást, a könyörgést és nyíltan megmondták neki, hogy: „Jobb lesz, Péter, ha hazamégy, hiszen magad is látod, hogy csak bajt hozol ránk és miattad nem boldogulunk.”

Péter belátta. Hazament, és néhány napig otthon volt. Ebből az otthon tartózkodásból a szomszédok csak arra emlékeztek, hogy az aszszonya naphosszat sírt, és egyre azt hajtogatta, hogy „Péter, van neked lelked? Éhen pusztulnak a gyerekeid!...”. Péter hangját nem hallotta

senki, pedig az asszonyok igencsak hegyezték a fülüket, hideglelős kíváncsisággal, a lehető káröröm reményében, ahogyan csak a szegények tudnak örülni, ha valakin sajnálkozhatnak, ha valaki még náluk is nyomorultabb — és várták a tragédiát.

A látványosság azonban elmaradt, és mindössze annyi történt, hogy egy reggelre Péter eltűnt. Jöttek a csendőrök, és faggatták az asszonyt, hogy hova lett az ura, de nem tudtak meg semmit. Türelmük fogytán azzal kezdtek fenyegetőzni, hogy bekísérik a fogdába, de ekkor az asszony szó nélkül kötni kezdte a batyuját, a gyerekekre is feladta a rongyaikat, és a csendőrök jobbnak látták, ha idejében adébbállnak.

Sajti Pétert tizenöt esztendeig nem látták, és senki sem tudta, hogy él-e még és merre jár. Amikor egy télen mind a két kiéhezett, csenevész gyereket elvitte valami járvány, a tisztelendő úr a templomban kiprédikálta, hogy az Úr keze lesújtott azokra, akik őt elhagyták, és könyörületesnek kell lenni az eltévedt bárányal, amely visszatér a nyájba. Ettől kezdve Sajtinét néhanapján mosni vagy takarítani hívták a plébániára, módosabb gazdáknál is kapott munkát, buzgón kezdett templomba járni, és csakhamar istenes híre kelt. Csak a szemét nem látta többé senki. Aránylag fiatal volt még, de magára öltötte az öregasszonyok fekete egyenruháját, a kendőt előre kötötte, hogy egészen beárnyékolta a homlokát, és mintha imádkozna, mindig lehajtott fejjel járt. Egyedül élt a kis házban, soha senkit nem hívott magához, senkihez nem járt, és a falu lassan megfeledkezett róla, mintha már nem is élne.

Csak ahova dolgozni járt, ott váltottak vele néhány szót, de azt is csak a munkáról, mert másról nem is volt hajlandó beszélni. Egyszerűen nem válaszolt. Ha meg Péterről kérdezték, legfeljebb a vállát rándította.

Azután egyszer csak megjelent Péter. Ahogy eltűnt, úgy jött. Éjszaka. A faluban az a híre járt, hogy az asszony nem akarta beengedni, de ez csak szóbeszéd volt, mert hogy valójában mi történt és mi szó esett kettejük között azon az éjszakán, azt senki sem hallotta.

Nagyon háborús szaga volt akkor már megint a világnak, és a csendőröknek más dolguk lehetett, mert csak nagy késéssel állítottak be Péter házába. De Péter közben már járt a jegyzőnél a községházán, rendben voltak az iratai, és ettől kezdve békén hagyták. Volt, aki azt mesélte, hogy amerikai útlevele van, egyesek azt is látni vélték, hogy tele van ezres bankókkal a bukszája, de biztosat senki nem tudott. Ő maga nem nagyon akart mesélni. Ha kérdezték, hogy hol járt, csak annyit mondott, hogy mindenfelé, arra a kérdésre pedig, hogy mit csinált, a válasza még rövidebb volt: dolgoztam.

A jegyzőt is hiába faggatták. Legfeljebb csak annyit lehetett belőle kihúzni, hogy Sajti Péternek rendben van a szénája, vagy pedig annyit mondott nevetve az érdeklődő gazdáknak, hogy: „Hagyják békében. Több esze van annak, mint maguknak mindannyiuknak együttvéve.”

Ez lett aztán Sajti Péter tekintélyének alapja. Azon már meg sem lepődött senki, hogy hamarosan öt hold földet vett a rétből, kocsit, lovat szerzett, és dolgozott, mint a többi, látástól vakulásig.

Csak egyben különbözött a többitől. Templomba nem járt. Az asszonyának azonban, úgy látszik, nem vetette szemére hogy annyira templomos. Hagyta, hogy tovább is eljárjon dolgozni a plébániára. Mintha csendes szerződést kötöttek volna, hogy mindegyikük éli a maga külön

világát, a portájukról soha egy hangos szó sem hallatszott, de nem csendült fel onnan többé gyereksírás sem.

Így köszöntöttek rájuk a háborús évek. Az új csendőrök, a kakastolások kezdtek ugyan firtatni Péter múltját, mint mindenkiét, akinek valami köze lehetett a vörösökhöz, de úgy látszik, hogy a bíró meg a plébános kiálltak érte, mert később elkerülték a háza táját. Péter pedig dolgozott, vadul nekiveselkedve, és gyűjtött.

Az istállóban már három tehén bögött, az óla is tele volt, és a háború vége felé még két holdat vett a sajátja közelében.

Azután kelet felől dörögni kezdett az ég alja, a bíró meg a jegyző kocsira rakta a motyóját, a tisztelendő úr pedig úgy véletlenül, arrajártában betért Sajtiék házába, és megkérte Pétert, hogy szükség esetén tolmácsoljon majd neki, mert ő nem érti az orosz nyelvet.

Amikor meglett az új hatóság, sokan kérdezték Pétert, hogy mi a véleménye, jobb lesz-e, mint a régi volt. És ő azt felelte, hogy jobb.

Amikor azt kérdezték, hogy miből gondolja, kurtán csak annyit felelt, hogy életében sokféle jegyzőt, rendőrt, csendőrt ismert meg, de egyik sem mondta soha, hogy a szegény ember, a munkásember pártját fogja, az urak ellen.

— És ezek a szegény ember pártját fogják? — kérdezték az emberek.

— Azt mondják — felelte Péter —, magatok is hallottátok. És eddig még nem tettek semmi olyat, amiből azt lehetne gondolni, hogy hazudnak.

Valóban így volt, és az emberek hittek Sajti Péternek. Amikor kezdtek osztani az agrárföldeket, akkor is megkérdezték tőle, hogy elfogadják-e, mert a faluban olyan szóbeszéd járta, hogy aki elfogadja a „tapsikolt” földet, azon egyszer számon kéri.

— Nem veszi ezt már számon az úristen se — mondta Péter —, írássatok csak. Nektek legalább nem kell úgy megszenvednetek érte, mint ahogy nekem kellett — és a hangjában egy kis szomorúság csengett, de arra nem figyelt senki.

A bajok a szövetkezet megalakulásával kezdődtek. Akkor is jöttek az emberek, és kérdezték, hogy jó-e ez így, Péter, és ő kurtán azt felelte, hogy jó, akinek jó, de ő maga nem lépett be a szövetkezetbe. A faluban, egy-két módosabb gazda kivételével, már majdnem mindenki beadta a derekát. Azok úgy vélték, hogy sok mindent kibőjtöltek már, majd csak kibőjtölik ezt is. A szegényparasztközül pedig csak Sajti Péter házához jártak hiába az agitátorok, többnyire tejszelecskő legénykéek, akik sehogy sem tudták megérteni az öreg csökönyösségét. Az pedig, mintha miatyánkot mondana, egyre csak azt ismételte:

— Aki ingyen kapta, az beadhatja. Én a tíz körmőmmel kapartam össze, amim van, és nem adom. Egész életemben a más keze-lába voltam, a gyerekeimet hagytam éhen pusztulni ezért a kis földért, most a magam ura akarok lenni a szegénységemen.

Egyszer még a járási párttitkár is kijött hozzá. Tisztességgel fogadta, meg is kínálta egy pohár borral, de neki is csak azt felelte, amit a többinek. Amikor az magyarázatni kezdett neki, letorkolta:

— Tudom én ezt mind, titkár elvtárs, talán jobban is, mint gondolná, mert sok mindent a saját két szememmel láttam.

Hogy hol látta és hogyan látta, azt nem volt hajlandó elmagyarázni, és a titkár dolgavegzetlenül távozott, szinte kétségbeesve, mert a já-

rásában ez volt az egyetlen szegényparaszt, aki nem lépett be a szövetségbe. Talán észre is vette ezt Péter, mert még odaszólt neki a búcsúzásnál:

— Mit akarnak tőlem, hiszen úgyis megkapják azt a földet. Se kutyám, se macskám, a másvilágra meg nem viszem magammal.

A titkár elment, és Sajti Pétert többé nem zaklatták a szövetséggel. Csodálkoztak is ezen a faluban, mert a többi nyakaskodóval bizony elég keményen bántak, de nem jöttek rá a dolog nyitjára. Azután valamelyik volt gazda azt találta mondani, hogy varjú a varjúnak nem vájja ki a szemét, és ezzel napirendre is tértek fölötte, de ettől kezdve senki nem járt többé Sajti Péterhez tanácsot kérni.

A párttagok, különösen a fiatalabbak, azonban nem felejtették el neki ezt a pofont. Ahogy szigorodott a felvásárlás, mintha egyre inkább csak vele foglalkoztak volna. Alig kezdte a búza hányni a kalászat, már kint voltak a földjén, nézelődtek, méricskéltek, várták a magukét. Ugyanígy volt a kukoricával is. Amikor azután beérett a termés, jött a felszólítás. A beadást mindig úgy számították ki, hogy kettőjüknek kenyérrevaló meg a jószágnak takarmány hat hónapra sem jutott, de Sajti Péter nem lázongott és nem szólt. Felrakott mindent a kocsira, és vitte a magtárba. Így volt az adóval is. Annyi volt néha, hogy ha a búza meg a kukorica mellett a gatyáját is eladta volna, akkor sem bírta volna kifizetni, de rajta nem lehetett kifogni. Őszi munka után vette a kenyérestarisznyát, és ment világnak. Azt mesélték, hogy még ólom-bányában is dolgozott. Küldte minden elsején haza a pénzt, az asszony meg rakosgatta, vagy ha kellett, vitte egyenesen a községházára.

De ezen az őszön valahogy különösen nehéz volt. Beadta már a búzát és a kukoricát is, de még mindig a nyakára jártak. Három fiatal gyerekmber járt hozzá, felkutatták a padlástól a pincéig az egész házat, még a szemétdombba is beleturkáltak, de hiába. Még öt mázsa búzát kerestek rajta meg tíz mázsa kukoricát. A kenyérnekvalót és a magnakvalót már régen elvitték, de még mindig nem tágitottak.

— Hova dugta a búzát meg a kukoricát, Péter bácsi?

— Nem dugtam sehova. Beadtam, amim volt.

— Baj lesz ebből, Péter bácsi, meglátja.

— Mit tegyek, gyerekem, ha nincs.

Ez volt a beszélgetés, néha ötször is napjában. Sajti Péter nem mutatta kifelé, hogy valami bántja, csak mintha egy kicsit meggörnyedt volna a háta, elnehezült volna a járása.

Azután egy szép napon felhívták a községházára.

A folyosón, ahol szólításra vártak, sorba álltak a fal mellett a gazdák, igencsak idősebb emberek, előttük meg fel-alá sétált néhány felvigyázó, és ha valaki szólt a másikhoz, ráförmedtek.

— Most nincsenek a köpködőn, ne pofázzanak!

Az emberek egyenként mentek be az irodába, ahogy szólították őket, és vörösön jöttek ki onnan, mint a rák. Volt, aki hazamehetett, volt, akinek újra sorba kellett állni. Úgy mondták — gondolkozni.

Este lett, mire Péter sorra került. Odabent a párnázott ajtóju irodában nagy világosság volt. Ismerte Péter ezt az irodát. Itt székelt valamikor a jegyző. Itt faggatták éjszakákon át, amikor hazajött Oroszországból, mielőtt bevitték volna a járásbíróságra. Most egy ismeretlen, városi külsejű ember ült az asztal mögött meg két falubeli. Amikor

Péter belépett, az egyik odahajolt a városihoz, és valamit súgott a fülébe. A városi felnézett az iratokból.

— Szóval maga az a kommunistából lett kulák?

Péter nem válaszolt.

— Nem hallotta, hogy mit kérdeztem? — ordította el magát a városi, hogy megcsörrent bele az ablak.

— De hallottam — felelte Péter —, nem vagyok süket.

A városi meglepetésében előbb eltátotta a száját, elfehéredett, azután a torkából valami rekedt, üvöltésszerű hang tört elő, amely különösképpen szavakká formálódott:

— Miért nem adod be a búzát meg a kukoricát?

— Beadtam, ami volt — mondta csendesén Péter —, nincs több.

A városi ismét elvörösödött, felugrott, és úgy üvöltötte:

— Hazudsz!

— Nem hazudok — mondta Péter. — Miért hazudnék?

— Bitang, hazaáruló kutyák! — üvöltötte a városi, és felkapta az asztalon heverő pisztolyt. — Ezzel kellene benneteket, hogy ne vegyétek el a tisztességes emberek elől a levegőt. No de majd én móresre tanítalak. Beadod a kötelezettséget, vagy nem adod?

— Miből adjam, ha nincs? — felelte Péter, és érezte, hogy valami nagy nyugodtság szállja meg. Olyasvalami, mint huszon-valahány évvel ezelőtt, amikor lemondott a gyerekeiről. Nem ijesztette meg az üvöltöző, fenyegető kaputos. Nagy tapasztalata volt neki az efféle beszélgetésekben. Végigjárta ő Európa majdnem valamennyi rendőrfogdáját, mesterek kezében volt, és most első pillanattól kezdve tudta, hogy ez a hisztériás ember tulajdonképpen kétségbeesésében és tehetetlenségében üvöltözik, mert soha nem volt még ilyen helyzetben, és most nem tudja, hogy mit csináljon.

Valami hivatalnokféle lehet, gondolta, vagy tanító, akinek ott kellett hagynia a csendes íróasztalát vagy az iskolát, és magában valahogy még sajnálta is az embert. Szívesen segített volna rajta, de nem tudott.

Minél csendesebben beszélt Péter, a kaputos annál inkább megveszett. Kijött az asztal mögül, egészen közel hozzá, a pisztolyt az orra alá tartotta, és úgy sziszegte.

— Hogyhogy nincs, mikor a nyilvántartás szerint még öt mázsa búzával meg tíz mázsa kukoricával tartozol? Hova tetted, gané, elfeketed? Kinek adtad el?

— Hiába áll a kimutatásban, ha nem termett annyi. Engem nem kérdeztek, amikor a kimutatást csinálták. Odairhatnak, amit akarnak. Elbírnja a papír.

— Egyszóval szerinted a felbecsülő bizottság hazudott. Ezért még külön felelsz. Majd leszoktatunk arról, hogy rágalmazd a néphatóságot.

— Nem rágalmaztam én senkit — mondta Péter. — Azt a pisztolyt meg nyugodtan leteheti az úr. Engem avval nem lehet ijesztgetni.

— Úgy — mondta a városi egyszeriben meglepően nyugodtan. Összehúzta a szemét, körüljárkálta Pétert mint a piacon a jószágot, azután megállt a háta mögött. Péter nem mozdult. A két falusi az íróasztalnál kimeredt szemmel nézte őket, és várták, hogy mi történik.

Ekkor elcsattant a pofon.

Péter egy pillanatra megingott, a fülébe éles fájdalom hasított, mert a hátulról lecsapódó tenyér befedte a fülét, és robbanásszerű légnyomást váltott ki a kagylóban. Még ütni sem tud, gondolta, az ilyenek

teszik nyomorékká az embert, de nem moccan, csak állt meredten a helyén, és nézett a semmibe.

A városi most elébe került. Látni akarta a hatást, de saját tettétől annyira felindult, hogy minden ízében reszketett. Látható erőfeszítéssel próbálta lefékezni a kezét, amelyben rázkódott a pisztoly, de akkor viszont az állkapcsa fölött vesztette el az uralmát, és a foga néhány-szor összekocant. Nehezen ejtette ki a szót.

— Mit szólsz ehhez? Tudunk mi így is beszélgetni, ha kell. Beadod a tartozásodat, vagy nem?

— Nem adhatom be azt, ami nincs — mondta Péter, és a hangja most már csökönyösen, keményen csengett.

— Kemény legénynek tartod magad, úgy látom, de megpuhultak már nálad keményebbek is — mondta valamivel nyugodtabban a városi, azután gonoszul villant a szeme. — És még terólad mondják, hogy forradalmár voltál. Ördög voltál te, nem forradalmár. Még a szemed sem áll jól. Fehérgárdista voltál te ott Oroszországban. Na, valld be, hány kommunista élete szárad a lelkedre, te cserzett pofájú. Nem félsz a pisztolytól, ugye, tudod te jól, hogyan kell azt használni, gyerekek ellen, asszonyok ellen, védtelen megkötözött emberek ellen... Azt hiszed talán, hogy nem ismerjük a múltadat!?

Péter érezte, hogy megfeszül az arcán minden izom. Most kezdett igazán zügni a füle, de nem az ütéstől. Mit beszél ez a szerencsétlen itt? A szeme előtt régen látott, messzi hagymatornyú városok jelentek meg, éhségtől, szenvedéstől beesett borostás férfiarcook, vágató lovak lobogó sörénye, füst csipős illatát érezte az orrában és szorítást a mellén, mintha erős férfikarok ölelnék... búcsúzóul... Fehér, ő!?

— Hogy én mi voltam, mi nem voltam, azt csak én tudom. Az úr ezt nem tudhatja, mert akkor még az anyjában sem volt. És köze sincs hozzá, megértette?... Én nem bánom, hogy mit csinálnak velem, de ehhez ne nyúljon senki, az én emberségemhez ne nyúljon senki, mert kitaposom a belét, ha mindjárt száz pisztolyt fog is rám!

Észre sem vette, hogy a két keze markolásra emelkedett, hogy elindult az ember felé. Csak azt látta, hogy amaz felemeli a pisztolyt és falfehéren hátrálni kezd az íróasztal felé, hogy a másik kettő felugrott az asztal mellől, odajöttek hozzá, megfogták a kezét, a vállát, szinte megölelték, és egyszerre kezdtek beszélni mind a ketten:

— Ne bolondozzon, Péter bácsi, nyughasson. Nem úgy gondolta azt az elvtárs... idegesek vagyunk, fáradtak vagyunk mindannyian, már két napja nem aludtunk... maga is beláthatná, amit muszáj, azt muszáj... minek csökönyösködik?...

A hangulat végül is valamennyire lecsillapodott. A városi visszaült az asztalhoz, letette a pisztolyt és nem szólt többet egy szót sem. Csak nézte Pétert, valami sötét semmibevesző tekintettel. A beszélgetést a másik kettő folytatta.

— Értsünk szót, Péter bácsi. Hogy lesz végül is azzal a beadással?

— Én, fiam, megmondtam a magamét — felelte Péter. — Nincs. Ami meg nincs, azt nem adhatom be.

— Hiszen nem is arról van szó, Péter bácsi, hogy magának miije van vagy miije nincs — szólt a másik valamivel türelmetlenebbül —, hanem arról, hogy magának be kell adni. Nem érti?

— Azt is, ami nincs? Hiszen ott voltak nálam, nem is egyszer, fel-túrtak mindent...

Amaz a kettő a vállát vonogatta. Végül egyikük megszólalt.

— Az nem ránk tartozik. Mi ebbe nem is avatkozunk bele. Mi megkaptuk ezt a listát, és nekünk ezt be kell hajtánunk. Érti?

— Értem, hogyne érteném. Csak azt mondják meg, hogy honnan vegyem.

— Csökönyös ember volt maga világeletében, Péter bácsi... — kezdte az egyik falusi, de a városi ember a szavába vágott.

— Majd én megmondom... Mind azon sírnak, hogy nincs búzájuk, nincs kukoricájuk, de azért mégis feketéznek vele... Mindent meg lehet most is kapni, csak meg kell adni az árát.

— Miből? — hördült fel Péter. — Amit a beadásért kaptam, az még arra sem elég, hogy az adót kifizessem.

— Van magának miből — mondta halkán, és most már nagyon nyugodtan a városi delegátus. — Azt mondta, hogy egy szem búzája, kukoricája sincs már, igaz?

— Igaz.

— No, látja. Akkor hát a jószágot sincs miből etetni. Hiszen venni kell a takarmányt, feketén.

— Venni nem bírok — mondta Péter elveszetten —, majd kölcsönkérek.

— Jó. Nevezzük úgy. De hogy ne kelljen kétszer kölcsönkérnie, egyszer a jószágnak, egyszer meg nekünk, a jószágot adja el, amit „kölcsönkér”, azt meg vigye be a magtárba.

Péter még akart valamit mondani, de a városi már fölényben volt, gúnyosan mosolygott, és úgy mondta:

— Tudom, hogy az ilyesmi nem megy gyorsan, ezért magának kivételesen meghosszabbítjuk a határidőt. Holnapután este itt jelentkezik az igazolással, hogy beadta a búzát meg a kukoricát. És vigyázzon, mert mi nem tréfálunk. No, elmehet.

Szónak itt többé nem volt helye. Amikor Péter kilépett az ajtón, a két falubeli közül az egyik kilépett utána, és intett az őrtállónak. Senki egy szót sem szólt. Csak sötét tekintetek kísérték, amint végigment a hosszú folyosón.

Odahaza a kérdezősködő asszonynak csak annyit mondott — ezt már utólag tudták meg a nyomozók —, hogy úgy látszik, még mindig nem ismeri elég jól az embereket. Azután kiment a jószághoz. Az asszony rosszat sejtve kilopódzott utána, és a félig nyitott ajtón át hallotta, amint beszélget a lovakkal, mintha azok értenék a szavát.

— Mit bámulsz úgy rám, Csillag, nem hittem én soha hivatalos személynek. Nem értettük meg soha egymást. Én tudtam, hogy ő nem azt mondja, amit gondol, ő is tudta, hogy én nem azt mondom. Másképp nem is lehetett, mert nem egy fajtából valók voltunk... Ez ellen én nem is háborogtam. Ilyen volt a világ rendje. Jó nem volt, de legalább tudni lehetett, hogy ki kicsoda. Én voltam a szolga, ő meg az úr...

A ló prüszkölt egyet.

— Ne félj, majd lesz másik gazdád, aki gondot visel rád. Odáig azért még nem jutott a világ, hogy a hasznos jószágot is veszni hagyják.

Az asszonyban odakint meghűlt a vér, amikor ezeket a szavakat hallotta, de nem mert moccanni. Nem is bírt. Ha megzavarodott volna, az sem lett volna csoda. Mert hogy az ember kétszer temessen el va-

lakit, akit talán a maga módján szeretett is, az mégis meghaladja az emberi teherbírást.

Péter tovább morgolódt odabent.

— Ott hibáztam én el, Csillag, amikor azt hittem, hogy velük szót érthetek, mert egy nyelven beszélünk, mert egyfajta velem. Az úrnak hiába mondtam volna valamikor igazat, akkor is azt hitte volna, hogy hazudok. Azt hittem, hogy most másképp lesz... Az utóbbi időben, amikor elvitték a te kukoricádat is, kezdtem látni, hogy ezeknek is hiába mondom igazat, mert nem hisznek nekem ezek sem. Csak eddig nem tudtam, miért. Nem értettem. Ma este rájöttem... Tudod miért, Csillag? Nem tudod, ugye... Ide figyelj: azért nem érthettünk szót, mert nem emberekkel beszélgettem, hanem papirosokkal. Érted!? Hiába beszéltem volna akármit, a papíron csak az marad, ami rajta van, ami rá volt írva. Azok az emberek pedig olyanok, mint a gramofon. Csak azt beszélnek, ami a papíron áll. Az az ő lemezük. Nem is emberek már, csak a papírnak a hangjai... Azért nem érthettünk szót egymással... Ez rosszabb, mint amikor nem hisznek az embernek... Elő emberrel, akármilyen is, végül csak szót lehet érteni, de papírral soha...

Az asszony egy kicsit megnyugodott. Kezdte hinni, hogy öngyilkosság nem lesz, afelől viszont meg volt győződve, hogy az öreg megzavarodott, és ezért sírva osont vissza a házba. Bement a szobába, letérdelt az ágy előtt, felnézett a falon függő feszületre, és imádkozni kezdett:

— Jézusom, ne büntesd ilyen szörnyűségesen... Tudom én, hogy rettentő a bűnöm, mert nem alázatból szolgáltalak, hanem a falat kenyérért, mert élni akartam, meg akartam várni, hogy visszajöjjön, ahogyan megígérte. Pedig jobb lett volna nekem is elpusztulnom, mint hogy ezt megérem... De most hallgass meg, csak most az egyszer, mert tiszta szívből könyörgök. Ne rajta keresztül büntess. Eleget szenvedett egész életében. Ütötte, verte az egész világ, ne verd most te is... engem sújtsál, csak engem, elviselem, nem fogok háborogni... Megváltóm, mi lesz velünk... ne hagyj elveszni...

Így imádkozott az asszony, és már maga sem tudta, hányadik mi-
atyánkot mondja, amikor hallotta, hogy az ember bejött a konyhába, valamit motozott, egy pillanatra mintha várt volna a szobaaajtó előtt, de ő akkor még hangosabban rákezdte az imádságot, és amaz kiment. Nemsokára nyílt és csukódott a kiskapu, léptek döngtek el az ablak alatt és csend lett. Egy ideig hallgatózott, azután megint rákezdte:

— Mi atyánk, ki vagy a mennyekben...

Ennyit tudtak az öregasszonyból kiszedni. Arra a kérdésre, hogy visszajön-e, csak ennyit mondott:

— Ha szándéka lett volna, meg is mondta volna...

Sajti Pétert valóban nem látta többé senki. Azt nem tételezték fel róla, hogy kezet emelt volna magára. Nem olyan ember volt. Inkább azt mesélték róla a falubeliek, amiben maguk is szívesen hittek: hogy elment az igazságot keresni.

És ezért természetes volt, hogy nem jött többé vissza.

A JÓ KIS PAD

B I R K Á S E N D R E

Egy férfi és egy nő baktatott fel a hegyoldalon.

— Istenem, milyen szomorú ez a pusztulás — mondta a nő egy idő múlva, s tekintete végigfutott a bozóttal benőtt, romos, elvadult tájon.

— Eléggé — felelte a férfi szórakozottan, mert gondolatai másfelé jártak. Aztán folytatta, ahol nemrég abbahagyta. — Egyszóval, mégse engem küldenek Genfbe. Talán jövőre, arra a budapesti kongresszusra eljutok.

A nő nem válaszolt, hallotta ezt már eleget, nézte az út mellett nedvesen csillogó félméteres gázt. Két napig esett, csak délben sütött ki a nap.

... Nem messze tőlük, a fenti bástya mögött két őrt álló katona beszélgetett.

— Még több mint nyolc hónap a leszerelésig. Irtózatos! — sóhajtott az egyik. Kis, zömök fiú volt, csontos arcán nagy pattanások éktelenkedtek. — S a hülye sok órség. Például ezeket az üszkös falakat mi a fenének kell őriznünk? Megmondaná valaki?

Csupa kiégett, romos épület vette körül őket. Ameddig a szem ellát, mindenfelé kormos házfalak meredeztek az égnek, s felettük a csupasz ég, tető sehol. Ez volt a Vár, a félmillió város hajdani büszkesége, egykor paloták, középkori műemlékek és messze földön híres szállodák negyede. Alatta óriási tó, melynek vizében annak idején büszke hattyúk úszkáltak nagy kényelmesen. A háborúban pusztult el, még az elején. De ennek már több mint tíz éve. S azóta is pusztul itt minden tovább. Amikor felgyújtották, napokig égett. Nem volt, aki oltsa. A hattyúkat pedig megették az éhezők. A katonák azért voltak itt, hogy vigyázzanak, bármész kíváncsiskodók be ne jussanak a romok közé, s a roskatag, dűledező épületroncsok maguk alá ne temessék őket... Meg ügyelni, hogy ne fosztogassanak. De hát régen elhordtak innen már mindent.

— Te! Jönnek! Hallod? — suttogta a pattanásos képű, s fülelt ki a falon túlra.

A másik óvatosan kikémlelt. Most már tisztán lehetett hallani a lépéseket a kavicsos úton. Közeledtek. A férfi karja a nő vállán pihent. Aztán egy padhoz értek, leültek. Ahogy a többiek is szokták. Szinte érthetetlen volt, hogy ez a pad éppen megmaradt. Talán azért, mert

ilyen félreeső helyre tették. Ugyanis a többi az ínséges évek folyamán a környék lakói mind eltűzelték, s még nem pótolták őket. Jó kis pad volt. Közvetlenül ott a bástya alatt.

A két katona a fal mögül egy hasadékon át leste az elkövetkezendőket. Ez elég tűrhető mulatság volt. Kis változatosság szürke életükben. Sajnos mostanában már egyre kevesebben vetődtek ide. Errefelé korán beköszönt az ősz, hidegek az esték, meg esik is folyton. Ez utóbbiról egyébként híres a város. De most tiszta az ég, felhőnek sehol nyoma, itt-ott már csillag ragyog az égen, s nemsokára feljön a hold is. Nem mulasztanak el semmit...

— Valahogy furcsa ez itt — mondta a nő. Úgy negyven felé járhatott, s jellegtelen szürke madárcsa volt. Megborzongott, s szeme a kőfalba nyíló viharvert kiskapura meredt.

A férfi, aki jóval fiatalabbnak látszott az asszonynál, s kissé el volt hívva, követte a másik tekintetét.

— Ugyan! Nem használja azt a kaput már senki. A bástyán túl minden csupa rom. Madár se jár erre — nyugtatta meg a nőt, aztán feleje fordult, és a szájára ragadt.

Mintegy fél órát töltöttek a padon. A két katona közben lement a kis kapuhoz, azon is volt egy célszerű kis nyílás. Innen még jobban láthatták a szeretkezőket, mint fentről. Szinte az orruk előtt volt a pad. Amikor úgy látszott, hogy a padon tevékenykedők befejezték, amiért erre az eldugott helyre jöttek, a pattanásos odaszólt a társának:

— Mehetsz Frankért.

Frank volt az őrség parancsnoka. Az őrmestert csak akkor szokták hívni, amikor a páciensek már kászálódni kezdtek.

Aztán jött nagy sietve az őr kíséretében. Sovány, keszeg kis ember volt. Neki nem volt géppisztolya. Égő zseblámpa lógott a nyakában.

— Bejöttek a csőbe — mondta a pattanásos.

Az őrmester rá se hederített, mintha nem is hallotta volna a megjegyzést. Nem szerette az ilyen bizalmaskodó, nyegle beszédet. Szolgálatban volt, most is csak a kötelességét teljesíti — ez volt az arcára írva.

Megigazította a nyakkendőjét, sapkáját jobban szemére húzta, aztán nyúlt is már a zsebébe a kulcsokért. Az mindig nála volt. Óvatosan megforgatta a zárban.

A nő és a férfi éppen felállt a padról, amikor hirtelen kitérült velük szemben a kiskapu, s három katona meredt rájuk. A két fiatalabbnak a keze hanyagul a géppisztolyon pihent.

Mielőtt első ijedségükből felocsúdhattak volna, az őrmester rájuk szólt:

— Kövessenek!

Nem szabad időt hagyni nekik a gondolkodásra, ez a legfontosabb. Múltkor egy pár meglógott, futásnak eredt.

De ennek a kettőnek eszébe se jutott ilyesmi. Szó nélkül elindultak a kapu felé, s mögöttük a két géppisztolyossal mentek engedelmesen az őrmester után fel a lépcsőn.

— Az igazolványokat! — mondta aztán szigorú arccal az őrmester.

Sokáig nézte, lapozgatta a két igazolványt. Utána megkezdődött a szokásos játék, a személyi adatok visszakérdezése. Lassan, ráérősen.

— Tehát férjes asszony, két gyerek anyja... Hogy hívják a gyerekeket és mikor születtek?

A nő elmondta. Nagyon fáradt volt. Félelménél csak fáradtsága nagyobb. Legalább leülhetne valahová.

A két ór ezalatt mustrálgatta őket. De különösebb érdeklődés nélkül, mintha tulajdonképpen halálosan untatnák őket ezek a foglalkozásukkal járó kényszerű formások. Egyébként elég vén tyúk. Ott a padon fiatalabbnak látszott. S a palija milyen tanáros képű kis dagi.

— Na, jöjjön velem — mondta az őrmester fáradt hangon a nőnek, s indult előre.

A nő az egyik géppisztolyos kíséretében utánakullogott. Nem vette észre, bokáig belelépett egy nagy tócsába.

Nem messzi mentek; egy közeli, a többihez hasonló tető nélküli épületromban tűntek el. A sarokban ládán mécses pislogott, oda igyekezett az őrmester. Amikor megérkeztek, intett az őrnök, hogy hagyja magára a nővel.

— Figyelmeztetem — kezdte, amikor egyedül maradtak —, öt perc múlva itt az erkölcsrendészet riadóautója, hogy bevigyék magukat. Aztán értesítik majd a férjét, s neki is be kell mennie. Hogy szembe-sítsék magával. Addig nem engedik el. Így szokták.

— De... — pihegte a nő, s elkezdtek folyni a könnyei. — Ne tegye ezt velem, könyörgöm, ne tegye. Nem teheti...

— Kötelességem... Mesélték az embereim, hogy mit műveltek ott a padon. Nyilvánosan! Az ilyet a jobb lotyók sem teszik meg...

Mindig ezt mondta, ki tudja hányadszor már. Mindig, mindegyiknek. Az utolsó mondatot különösen kedvelte. Úgy érezte, hogy ez telitalálat, amivel a nők maradék ellenállását is megtöri. Arra is ügyelt, hogy ne kurvákat emlegessen, hanem lotyókat. Fontosságot tulajdonított ennek a finom árnyalatnak...

A férfi a két katona között az egyik lábáról a másikra álldogálva nézte a sáros földet.

— Jóféle lehet, ha erre hajlandó, mondhatom — mondta az egyik ór unottan. — Hogy nem sül le a bőr a képükről. S különb csajt nem talált? Jóval öregebb magánál.

Az örök meg így szórakoztak. De ennyivel be is kellett érniük.

Aztán jött a nő vissza. Amikor megállt a férfi előtt, nem tudott a szemébe nézni, földre szegzett tekintettel suttopta:

— Üzente, menj be hozzá...

A férfi a pattanásos képű kíséretében elindult. Ment, mint egy álomkörös, ő is belelépett a tócsába.

Az őrmester fél fenékkal a láda sarkán ült, kezében öngyújtót kattintgatott. Nem akart meggyulladni.

A két igazolvány ott volt a ládán. Az őrmester újra lapozgatni kezdett az egyikben.

— Kivel lakik? — kérdezte kis idő múlva, de rá se nézett a férfira. Nem sok kedvét lelte most ebben a cirkuszban.

— Az anyámmal... Csak ő él már... Nem engedi, hogy nőt vigyek haza. Hát ezért, tetszik tudni... Apám a háborúban esett el.

Az utóbbit azért mondta, hogy tudják meg ezek, hogy az apja is volt katona. De az őrmestert az ilyesmi nem érdekelt.

— Az anyukája majd bizonyára nagyon örül, ha értesül, hogy a fiacskáját elvitte a razzia.

— Beteg, szívbajos — hazudta a férfi találékonyan a kétségbeesésében. — S Anna tisztességes asszony, tessék elhinni. Rosszul él a férjével. Válni fognak — hazudta már folyékonyan.

Az őrmester mosolygott. Kesernyésen, fölényesen. Maga előtt látta a nőt, lófejével, könnyben úszó szemével. Csak így egyszerűen a keresztnevén emlegeti a nőt, mintha nem tudom, mióta ismernék egymást... Mind megkaphatta volna őket, mind. Csak a kisujját kellett volna megmozgatnia. De nem kellene neki. Öt éve házas, van két szép kislánya is már. A nagyobbik három, a kicsi csak fél éves, még szoptatja az anyja. Amióta elvette, más nőhöz nem nyúlt...

— Tisztességes asszony! Pfuj! — köpött egyet a közeli törmelék-rakásra. — Aki ilyet csinál... Padon... Na, majd az erkölcsrendészetin — fenyegetőzött újra —, majd nekik magyarázza...

Meg kell büntetni őket. Közzsemérem elleni vétség, így hívják ezt, a rendőröktől megérdeklődte. Egy kicsit rájuk ijeszt, talán máskor óvatosabbak lesznek. Megnézik, hol hancúrozzanak. Még hálásak is lehetnek majd neki.

Közben szünet nélkül kattintgatta tovább az öngyújtót. Végül odatartotta a mécseshez, annak lángjánál gyújtotta meg.

— Úgy látszik, nincs benne benzin — jegyezte meg.

Ezt a férfi biztató jelnek vélte, talán megússzák nagyobb baj nélkül az ügyet. De korai volt a bizakodása, mert az őrmester a következő pillanatban odavetette neki:

— Na, küldje be azt az úriasszonyt...

...A nő hátat fordítva a két katonának, egy kormos falra meredve állt mozdulatlanul. Amikor a férfi odajött hozzá és közölte, hogy az őrmester újra hivatja, éppen azon tűnődött, hogy végezhetne gyorsan magával. De sajnós nem jutott az eszébe semmi.

Az egyik ór cigarettára gyújtott. Felettük piszkos villanylámpa világitott. Amikor a nő elindult vissza az őrmesterhez, a férfi tekintete a kigombolt esőkabátjára esett. Talán ezek is, ez a két suhanc is? Sunyi barmok, minden kitelik tőlük...

...Amikor a nő újra megjelent, az őrmester, mintha észre se vette volna a jövetelét, hallgatott egy darabig. Hagyta az asszonyt állni a láda mellett, s elkezdett fel és alá sétálni. Egyszerre aztán hirtelen megállt előtte:

— S ha most azt kívánnám, hogy nekem... velem is?

Ez is hányszor hangzott már el, hányszor. Eleinte izgalom fogta el ilyenkor, de mostanában csak csömört érzett már. De elhangzott a kérdés újra és újra. Utálkozva, önmagát is kínozva. Miért?

A nő csak állt, szemlesütve, elgyötörten. Nem is tudta, hogy volt ereje kinyögni:

— Hogy aztán elvitessen?

— S ha nem vitetem el?

Az asszony hallgatott. Valami eszébe jutott. A háború alatt történt, nem sokkal, hogy világra hozta a második gyerekeit. A katonai bíróság ötödik emeletéről, nem messze az otthonuktól, egy férfi levette magát az utcára. Ahogy a kövezetre ért, olyan éles csattanás hallatszott,

mintha közelben villám csapott volna be... Aztán az járt a fejében: ha futásnak ered, vajon utána lőnek-e?

Az őrmester megint járkálni kezdett. Két lánya van, akárcsak neki. De ezé már nagyok, emlékezett a születési adataikra. Öregecske nő, mit jár az ilyen kirándulni...

— Ez a két ribanc újonc találta ki az egészet — mesélgette az őrmester évekkel később férfitársai körében, kedélyesen, távolian. — Még valamikor április elején kezdték hajtogatni: „ha tudná őrmester úr, hogy mi folyik esténként ott a padon. Mialatt mi rohadunk az őrségen, a szemünk előtt ocsmánykodnak...” S meséltek, mindent, részletesen. „Mi lenne, ha egy kicsit rájuk ijesztenénk. Esetleg az erkölcsrendészetivel, az jól hangzana...” (Hogy a fenyegetőzést a razziaival nem az örök, hanem ő találta ki, azt most már nem akarta vállalni.)

El szokta mesélgetni azt is, hogy egy ideig ő is kedvét lelta a heccben. Jól elszorakoztatták ezek a berezelt nők és férfiak. De tiszta a lelkiismerete, s meggyőződése, hogy akiket így „begyűjtöttek”, megérdemelték, hogy egy kicsit megfingassák őket. S ő a leskelődésben soha, de soha nem vett részt, ezt nagyon fontosnak tartotta hangsúlyozni. A kukucskálást meghagyta az öröknek. Néha aggályai voltak, hogy tulajdonképpen nem lett volna szabad engednie, hogy az őrhelyet idegenek így megközelítsék, van valami ilyesmi a szolgálati szabályzatban. Talán el kellett volna távolíttatnia azt a padot. Ez az egyetlen mulasztás, ami terheli.

Persze akadt aztán olyan nő is, aki pár perc múlva duruzsolni és nyülkálgatni kezdett utána. Az ilyenekkel gyorsan elbánt; jól szájon vágta őket, attól magukhoz tértek. Az öröknek sem engedte meg, hogy a nőkhöz hozzányúljanak. Erre gondosan ügyelt. Szigorúan megtiltott minden ilyenféle visszaélést. Gyakran ellenőrizte is őket. Miközben a férfit hallgatta ki, hirtelen magára hagyta, és váratlanul ott termelt az örök között, hogy megbizonyosodjék, békében hagyják-e a nőt.

De később aztán egyre kevesebb lelkesedéssel vett részt a dologban. A nyár elején még megtörtént, hogy másfél órát is eljátszadozott az elkapottakkal. S kiszedett belőlük mindent. Stafétában — így hívták ezt — hétszer-nyolcszor is berendelte őket ide a ládához. S újra és újra el kellett mondaniuk mindent, amire kíváncsi volt... Hát cifra dolgok derültek ki, annyi szent. Mire képesek az emberek... Néha jegyzőkönyvet is felvettek, és aláírták velük. Az volt csak a szép cirkusz... Volt legalább tíz ilyen jegyzőkönyve. Unalmában az őrségen néha újra és újra végigolvasta őket. Mi mindent kiszedett belőlük. Nem volt ezekben szemernyi önérzet; vállaltak, aláírtak mindent. Csakhogy szabaduljanak... Megvolt az összesnek a neve, lakcíme. S volt köztük pár olyan, aki... De nem, ilyesmire képtelen lett volna. Pedig akkoriban elég hitványul fizették őket...

...Az őrmester lassú léptekkel sétálgatott. A nőt egy pillantásra se méltatta, mintha ott se lett volna.

Vége, ezek voltak az utolsók — döntötte el magában. — De hányszor határozta el ezt már. Egyszer még rá is fizethetnek! De ez nem valószínű. A fiatalabbakat, akikről feltételezhető volt, hogy esetleg felelőtlenül hepciáskodni kezdenek, békében hagyták. Begyűjtésre csak a harminc felettieket szemelték ki. Azok meggondoltabbak, megállapodot-

tabbak. Akárhogy is volt, ezt újra és újra meg kellett állapítania: nem élt sohasem vissza a helyzetével, kárt igazán nem tettek senkiben...

Ahogy ott sétálgatott, hirtelen mosoly futott át az arcán. Valami eszébe jutott. Mi lenne, ha ezeket most tényleg elvitelné, ha telefonálna az erkölcsrendészetnek? Ez volna a méltó befejezés. De aztán legyintett a kezével.

Menjenek, elege van belőlük. Ebből a lófejű, nyeszlett nőből különösen, akinek két lánya van, akárcsak neki. Erről a felesége jutott eszébe. Érdekes, hogy a második gyerek után hogy meghízott. Talán tíz kilót is magára szedett. Megy szét, mintha húznák.

— Na, mehetnek — szólta oda a nőnek még mindig sétálgatva, miközben arról próbálta meggyőzni magát, hogy a felesége így kitelten, hízottan nemcsak asszonyosabb és méltóságteljesebb lett, hanem tulajdonképpen kívánatosabb is, mint amikor elvette.

Elindult az igazolványokért.

— Tessék? — kérdezte a nő kábán, mintha álomból verték volna fel.

— Mehetnek.

— Hová?

— Mit tudom én, ahová akarnak — felelte az őrmester most már kicsit ingerülten, és a kezébe nyomta a nőnek az igazolványait.

Kikiáltott az egyik őrnek. Amikor bejött, először végigmérte, csak aztán mondta:

— Kisérd ki őket. — Ez még nyugodtan hangzott, de utána rögtön pulykavörösen ordította:

— Te tetves állat, hogy van megkötve a derékszíjad! Ha még egyszer így kerülsz elém, szétrúgom a fenekedet!

... Nem a kiskapun engedték ki őket, végig kellett kutyaolniuk a Vár északi, elkerített oldalán. Az őr — a pattanásos képű volt, akit az őrmester előbb úgy leteremtett — most egyszerre előzékenyen kalauzolta őket a romok között, s szólta, ha nagyobb pocsolyához értek.

Frank megint begerjedt — járt az őr fejében, s forrt benne a düh, hogy a nő előtt így megszégyenítették. — A begyűjtések után rendszerint ilyen szokott lenni. Különösen újabban. Ez a hála, hogy szálítjuk neki a nőket. Mert ugathat, hogy így meg úgy „emberi mivoltukról sohasem feledkezzünk meg, semmiféle törvénytörést nem tűrök” meg egyebeket, de közben a legpiszkosabb módon faggatja, belezi ki az áldozatait. Ebben telik a kedve. Mindennek teteje az a jegyzőkönyvesdi volt. Amit az egyikből kiszedett, azt a másiknak felolvasta. A gyomra fordul ki, ha csak rágondol. Meg amikor azt a két férfit gyűjtötték be. Azok kaptak pár pofont is. Akkoriban volt egy farkaskutyájuk is. Rohadt, aljas dög ez a Frank, nem ember... Nem így képzelték el ők ezt a dolgot, dehogy is így képzelték el. Kicsit elszórakoznak majd a maskarákkal. Már amelyikkel lehet. Ennyi az egész, erről volt szó, csak erről. A fenébe a többi hülyeséggel, link szöveggel... Igen, ő nem leskelődik, ezt rangján alulinak tartja, de ha három-négy napig nem kerítették neki újabb alanyokat, nem lehetett bírni vele, gyötörte, kínozta őket, pokol volt az életük. S közben állandóan mutogatja nekik gyerekei fényképeit, hogy csodálják őket. Meg mennyit mesél a feleségéről: milyen palacsintát süt, hogy rendben tartja a házat...

... A férfi és a nő szótlánul baktatott az őr után. Mintha idegen városban jártak volna, ahol megállt az idő. Fent volt már a hold, lila

fénye szétfolyt a romokon. Nehéz lépteik a cuppogó sárban felverték a csendet.

Órbódéhoz és sorompóhoz értek.

— Menjenek egyenesen tovább, aztán majd balra — mutatta a katonára készségesen az utat, és felengedte a sorompót. Búcsúzásul még a sapkájához is emelte a kezét...

...Csak amikor nemsokára megpillantották az ismerős lépcsőt, kérdezte meg a férfi:

— Bántottak? — Úgy tűnt, mintha nem is az ő hangja lett volna, nem ő mondja ezt.

A nő csak megrázta a fejét, de nem szólt, s ment előreszegezett fejjel a férfi mellett, akinek az jutott eszébe: hisz hogy is várhatja, hogy bevallja az igazat, a szörnyű valót. Mert mi más célja is volt ennek a gyalázatos komédiának: így fogtak nőt az őrmesternek. Meg talán az örök is maguknak.

Hamarosan leértek a tóhoz. Nem szóltak egymáshoz. Amikor a nő megállt egy autóbuzsmegállónál, a férfi megkérdezte:

— Hová akarsz menni?

— Mіндеgy hová... Hagyj!

A férfi meg akarta jegyezni, hogy az ezen az útvonalon közlekedő járművekkel nem juthat haza, de aztán elállt a szándékától. Ő tudja, hová akar menni. Csak menjen...

A következő pillanatban feltűnt a tó melletti úton egy autóbusz. Amikor megállt, a nő felkecmergett rá. A férfi kábultan állt pár pillanatig. Csak akkor mert a jármű után nézni, amikor az már jó messze járt. Aztán elkanyarodott a busz, s eltűnt a szeme elől. Most végre kicsit megkönnyebbült.

KÍSÉRTŐ IGAZSÁG

BRANIMIR SCEPANOVIC

I.

VISSZATÉRÉS

Alig ismert rá a tájra.

A sima horpaszú, vöröses sziklák a tetejükön meredező kőszálakkal nem emlékeztették többé harcosok nyugtalan alakjaira, melyek előtt nemegyszer szorongó félelemmel torpant meg valamikor.

Mindenütt leshelyek kémleltek, gondolta, nyilván azért sejtettem a puszta kőben is halált.

Az volt az érzése, hogy elvétette az utat, bár tudta, nincs más út ezen a vidéken.

Minden megváltozott, mondta, de felesége, aki mellette ült, nem szólt rá semmit. Annyiszor jártam erre, hogy ismertem minden talpalatnyi helyet,

és ekkor felpillantott, fát keresett a szeme, de egyet sem látott. A sziklafal leomlott; helyén a simára horzsolt meredély mint széles folyómeder.

Pedig valamikor volt itt fa; szórványosan. Vajon mi készíthette az embereket arra, merült fel benne, hogy kivágják azt a kevés fát is, hisz nem volt útjukban, meg aztán hasznát sem igen vehették, a nyaktörő szikláson szinte lehetetlen a szállítás, az első házak is messzire vannak az úttól.

Ekkor rádöbrent: hisz több mint tizenöt esztendő telt el azóta hogy itt járt, és azalatt minden megváltozott.

Vagy talán nem is az; lehet, hogy csak azért nem ismerem rá semmire, mert sokat gondoltam ide vissza. Ez rendszerint megváltoztatja a dolgokat. A vágy, hogy kitépjék magukat a feledésből, és olyanok maradjanak, amilyenek, akaratlanul is folyton olyasmit kölcsönöz nekik, ami sohasem is volt a sajátjuk.

Andelát látta ismét. Megpróbálta másmilyennek elképzelni, másnak, öregebbnek, de nem tudta. Andela ugyanolyan volt, mint valamikor. Tudta, hogy ez képtelenség, és hogyha beér a városba, meg fog lepődni a rajta észlelt változásokon.

— Nem szeretem ezt a földet — mondta az asszony.

— Pedig szép ez az ország.

— Szép élmények fűznek hozzá?

— Ó — mosolyodott el Antonio.
— El is éshettél volna benne.
— Akkor szebb volt itt minden. Minden pillanat esetleg az utolsó is lehetett.

— De most már nincs háború.

— Tudom. Minden megváltozott.

— Mi változhat itt egyáltalán ebben a sziklarenetegben?

Bal kezét a kormányon pihentette, jobb tenyerével időnként végigsimította a kétoldalt már deresedő haját. Mindent megváltoztatott az idő, gondolta, nyomtalanul. Sohasem marad semmi.

Az út fokozatosan keskenyedett; egyenetlen volt és száraz; s még ott is kemény és ugyanolyan színű, ahol helyenként egy-két méternyire a partba vésték. Szóltak a tücskök, és Antonio percekig önfeledten hallgatta a ciripelést, növelve a sebességet.

Felesége ekkor a karjára tette a kezét, s ő fékezett. Egy aggastyán állt előttük az úton, kosárral a kezében, mozdulatlanul, mintha nem tudna letérni. Hallgatott; látszólag kissé meglepetten, mintha ők állították volna meg.

— Mi van vele? — szólalt meg az asszony.

— Szőlőt árul, nem látod?

Az öreg elmozdult, s miután fejet hajtott, szabad kezével kotorászni kezdett a kosárban, majd egy szép nagy fürtöt nyújtott Antonio felé. Antonio csak fürkészte az öreget, s azután elfogadta a szóltanul kínált fürtöt. De mire nyújtotta volna érte a pénzt, az öreg már hátat fordított nekik, és hajladozva, mint a nádszál, elindult lassan lefelé az úton, mintha már el is felejtette volna őket.

— Ezek nem fogadnak el pénzt a szőlőért? — kérdezte az asszony.

Az öreg mosolyogva integetett vissza; Antonio mosollyal viszonzta.

— Hallod? — szólt az asszony.

— Itt ilyenek az emberek — mondta Antonio. — Mind integet, ha valaki elhalad.

A hőség hovatovább elviselhetetlen volt. Az öböl egészen tisztán oda-látszott: fehér foltok mozogtak a felszínén; áttetsző volt és oly sima, mintha kivágott éggel ragasztották volna be a csipkés partok közét. A házak a túlsó parton szürkéllettek, mint a kő is, amelyen fészekként tapadtak.

— Igaz az — szólalt meg az asszony —, hogy a férfiak mindig visszavágyódnak oda, ahol háborúztak?

— Nem tudom.

— De te igen, ugye?

— Hiszen különben is el akartál utazni valahova.

Óvatosan vezetett, lassítva a csaknem derékszögben forduló kanyarokban; úgy tetszett neki, mintha minden egyes kanyarnál vége szakadna az útnak. Még nem volt dél. Az öregre gondolt. Maga előtt látta a szemét, és le akart csípni a tenyerében felejtett fürtből, de valami visszatartotta attól, hogy megkóstolja.

Ostobaság, gondolta, ha volt fia az öregnek, bizonyára ma is él még. Ha pedig elesett, nem valószínű, hogy én öltem meg; és nem szabadulhatott többé az emlékeztéstől.

— Te kijelentetted, hogy ide jövünk és én rád hagytam — jegyezte meg az asszony.

— Azt hittem, tetszeni fog... .

— A hegyek nem tetszenek.
 — Nekem sem — mondta a férfi, és Andela jutott az eszébe.
 — Olyan, mintha nem haladnánk előre — mondta az asszony. — Hol előre, hol hátra megyünk. — Nézte a sárgás úttestet, a szakadatlanul velük szemben rohanót, mint tűnik el a kerekek alatt.
 — Így van ez mindig — mondta Antonio —, minden úton: mikor azt hiszed, hogy messze jársz, csak akkor döbbsz rá, hogy az még rosszabb, mintha egy helyben vesztegelnél.
 — Nem értem — mondta az asszony.
 — Az az öreg sem érkezett meg soha — mondta Antonio.
 Messze odalent az öböl olyan volt a meredek partok közt, mint kanyargó folyók kanyonja. Antoniónak az volt az érzése, hogy át tudná dobni egy kődobással.
 — Téged is megölhettek volna — mondta az asszony.
 — Meg.
 — Látni az arcodon, hogy eleshettél volna.
 — Csak boldogtalan voltam — mondta Antonio.
 Ismét Andelát látta maga előtt: áll, egyedül, a kiskapuban, és búcsúzóan néz utána, amint csapatával elhagyja a várost; szakad a hó, belepi őket, úgy esik, mintha sohasem akarna elállni,
 és örömmel töltötte el a gondolat, hogy lám, most visszatért, és hamarosan viszontlátja őt,
 és hirtelen váltott, nagyobb sebességre, hogy minél hamarabb odaérjen.
 — Szerettelek — mondta az asszony.
 Mindig szerettem Andelát, gondolta a férfi,
 és felmerült benne a kérdés: hogyan érezné magát, hogyha nem találna vagy hogyha nem ismerne rá.
 — Min gondolkozol? — kérdezte az asszony. — Kétled?
 Feljutottak a serpentin utolsó kanyarába: a tengersík végestelen színes tükröként csillogott feléjük, amint tükrözte a lángoló égboltot.
 Hirtelen fékezett; a kocsi puha kanyarodással az út közepe felé billentette szárnyas farát.
 — Csak nem vagy rosszul? — kérdezte az asszony.
 Antonio, anélkül, hogy rápillantott volna, kiszállt, majd kissé eltávolodva a kocsitól, körbejáratta a tekintetét, minthogyha keresne valamit.
 Ugyanazon a helyen állt, mint évekkal azelőtt, amikor elvonult csapatával a városból.
 Reggel volt, esett a hó, az út, amelyen ereszkedtek lefelé, beleveszett a sűrű havazásba.
 Lehajtott a fejét. Úgy érezte, nyomtalanul feledésbe merül majd az egész.
 Az átfázott menetszlop vesztegelt.
 Mért nem indulunk már; megkergültünk?
 Mért nem szökünk meg?
 Hogyan? Atugorjuk a tengert?
 Az öszvérek nagyokat horkantottak, mind kötődtek a keskeny úton.
 A katonák letették puskájukat és rágyújtottak. Nem tudták, mit csináljanak, hova legyenek.
 Vissza nem lehetett. Előre egynek sem volt mersze.
 Minden szem a parancsnokra tapadt.

Andela, suttogta magában ő. Mert másra képtelen volt. Carlo, alig karnyújtásnyira tőle, szóltanul zokogott. Antonio ránézett: kopott, bő köpenyében olyan volt, mint egy rémült kisfiú.

Hát ennyire szeretsz, barátom?, gondolta.

— Ne sírj, Carlo — mondta. — Visszajövök én még ide egyszer, ha mindennek vége lesz.

Carlo elcsitult, és tompán rámeredt, mintha semmit sem értene. Szeme elborult a gyűlölettől.

— Csak nem gondolod, hogy miattad? ... — mondta csendesesen. — Milyen szánalmas is vagy te, Antonio ...

— Node Carlo, mi van veled? Megőrültél?

— Elegem van mindenből. Többé nem fogok hallgatni.

— Hagyd abba — szólt rá Antonio.

— Te most éppolyan senki vagy itt — mondta Carlo —, mint én, vagy a többiek, mind — lendítette karját az úton topogó katonák felé.

— Szétvert banda vagyunk valamennyien, idegen földön.

— Ezt akartad nekem mondani? — mondta Antonio.

— Én éppúgy szerettem Andelát, mint te. Még jobban — mondta elcsukló hangon Carlo. — Én úgy szerettem, ahogy te sohasem szerethetsz.

Antonio olyan mozdulatot tett karjával, mintha olyasmi ellen védekezne, amit maga sem foghat fel.

— Mindig hallgatóztam az ajtódnál. Hallottam, hogy nevetgéltek. Lestem és láttam, amikor besurrant hozzád. És nem akartam hinni a szememnek, úgy szégyelltem magam, saját magamnak sem mertem bevallani, pedig majd behaltam a szégyenembe,

és sírt, sírt, rázkódott a zokogástól, a belészorult fájdalomtól.

— Akkor hát egyformán érezzük magunkat — mondta Antonio.

— Sohasem éreztük magunkat egyformán. Te úgy vetted őt birtozkodba, mint minden mást, amire kedved szottyant.

— Szeretem Andelát — mondta Antonio, és megimbolyodott, mint az árnyék.

— Te mindig csak magadat szeretted ...

— Hallgass. Mindjárt indulunk — mondta Antonio.

— Menjetek a fenébe, én nem megyek ...

— Velünk jössz te is, előttünk az út.

— Az én utam nem arra visz — mondta Carlo.

— Elhallgass!

— Mért hallgassak? Hadd hallja, hadd lássa mindenki ...

— Nem fogsz visszamenni — mondta Antonio.

— Az nem rád tartozik. Számodra Andela közönséges ringyó volt. Antonio megremegett, karja magától meredt előre.

A menetoszlop indult, néma szóltanul a nyugtalanító dörrenésben. Esett a hó, játékosan, pilickézve, mintha minden pelyhe lepkemód csapongva keresné, hogy hova szálljon. A hópelyhek sűrűn belepték Carlót, aki hanyatt feküdt, halott szemekkel.

Felesége megrántotta a karját. Antonio érezte a tűző napot a feje fölött. Nem volt senki az úton. Csak ők. A tücskök még mindig szóltak.

— Mi van veled? — kérdezte az asszony.

Letörölte homlokáról a verejtéket; imbogó pelyhekként szikrázott a levegő a hőségtől. Káprázó szemekkel ült vissza, szóltanul, az asszonya mellé. Előttük, amerre vitte őket az út, hegyek sorakoztak:

egymás fölé boltozódó körvonalakkal pihegtek, egész a látóhatár szé-
léig, az égálja azonban oly kápráztatón csillogott, hogy szeme nem
mérhette fel a távolságot; az volt az érzése, hogy velük rohannak a
lekanyarított ívű, nagy kőhullámok is.

— Itt lőttük agyon, visszavonuláskor, az egyik közlegényünket. De-
zertálni akart.

— És miért?

— Volt valami nője lent a városban.

— Nyilván szerette, ti meg...

Antonio felvonta a vállát. Sápadt volt.

— Hallgass — mondta. — Nem értesz te ehhez.

II.

FELISMERÉS

Hova is lyukadtam ki?, tünődött Antonio.

A helyről, ahol állt, rálátott a monostor kupolájára meg a haran-
gokra: egy magasságban álltak az újonnan épült többemeletes, tető-
teraszos épületek sorát záró házéval.

Az utcán sehol egy lélek.

Először puszta véletlennek vélte ezt, de aztán eszébe jutott, hogy
vasárnap van, s ilyenkor rendszerint minden élő eltűnik, tető vagy a
ritkás fák árnyékába húzódik a hevesen tűző nap elől.

Elindult az épületek mentén, melyek elzárták a kilátást a mező, a
tájék egyetlen nagyobb, füves térsége felé. A falak körül állványok fe-
hélettek, s neki az volt az érzése, hogy nyers a fájuk, bár tudta, hogy
a deszka, ha nyers, megsárgul, idővel pedig teljesen megszárad, mint
körös-körül minden: a várost körülfogó hegyek, ez az egész föld, mely
hónapokon át is hiába várja az esőt.

Lassan megkerülte az utca végén kallódó halom cementet, s miköz-
ben megtette ezt a pár lépésnyi félkört, szeme egy piszkos, hajlított
csövön akadt meg: kút híján nyilván ez szolgáltatta az építkezéshez
szükséges vizet. Hajlított végéből vékony sugárban folyt a víz, valószí-
nűleg nem csavarták el jól a csapját. Odament, és alátartotta a kezét,
a víz meleg volt, az volt az érzése, hogy még jobban izzad tőle a bőre.

— Meleged van?

— De még milyen — mondta az asszony. És miközben törülgette
verejtéktől gyöngyöző arcát, tanácstalanul forgolódott: szemlátomást
nem tudta mire vélni ezt az oktan sétálgatást a tűző napon. Szinte
hajlott volt a kimerültségtől.

Antonio el is hagyta néhány lépésnyire. Az asszony úgy vélte, hogy
ráismerhetett valamire, s az készleti sietős léptekre a férjét, de mikor
utolérte, látta az arcáról, hogy az a valami a ködös emlékezet tévedése
csupán.

— Ne tekintsük meg előbb a várost? — kérdezte Antonio, mint-
hogya nem azt csinálnák máris.

— Nem is értem, mit szerettél te ezen — jegyezte meg az asszony —,
hiszen olyan mindennapi itt minden.

A férfi elmosolyodott.

A tőlük balra eső utca tágas, igénytelen teret szelt át, ahol a jelek

szerint már rég félbeszakadhattak az építkezési előmunkálatok. A fedetlen csatornák, a szanaszét heverő faanyag, a halom kövek mind arra vallottak, hogy már jó ideje érintetlenül kallódnak.

Majd úgy fest, gondolta magában a férfi, mint a háborús romok törmeléke.

Meggyorsította lépteit, szinte vonszolta magával az asszonyt, aki fáradtan, kedvetlenül szedte a lábát. Amint elkanyarodtak a sarki gyarmatáru-kereskedésnél, a hatalmas üvegkirakat előtt hirtelen feltűnt, szinte szembeszökött a régi város. Antonio megállt, mintha nem hinne annak, amit lát.

A hosszú, földszintes házak szürke fala jóval öregebbnek tűnt neki, mint ahogy emlékezetében élt. A leeresztett, sárga redőnyű ablakok vakon meredtek rá. Mozdulatlanságuk csakúgy, mint a tábori sátrakra emlékeztetően egysíkún sorakozó, sötét tetők nyugalma visszarévesztette őt távoli múltjának zavartalan jelenlétére.

Nekivágott a kihalt utcáknak.

Minden ugyanolyannak tűnt neki, mint tizenöt évvel azelőtt, amikor először vonult be csapatával ebbe a városba. Senki nem fogadta őket: kit a félelem, kit meg a gyűlölet tartott tető alatt. Mintha csak most döbbsen volna tudatára annak, hogy a város ezzel a nyugalomával és tartózkodásával nyilvánítja ki a személye és visszatérte iránti közönyét; talán a megvetését is.

Elhaladva a csukott ablakok előtt, önkéntelenül is meg-megfordult, minthogyha neki szánt golyótól tartana. És nem és nem szabadulhatott ettől az érzéstől, habár tudta, hogy képtelenség, hisz az az idő elmúlt. És mégis úgy érezte, most kerekedik fölé mindaz, amit annak idején talán figyelemre sem méltatott. Képtelen volt túltenni magát azokon a mozzanatokon, amelyek minden bizonytal ott lappanghattak benne, de ilyen közvetlenül, ilyen határozottan még sohasem törtek fel a tudatában.

Igyekezett másra terelni a gondolatait.

A téren, amely félkörösen észak felé tágult, téglalap alakú kis mendencét pillantott meg, néhány csenevész nyárfával a partján. Gyér árnyékukban fiatalemberek ácsorogtak. Kéken csillogtak fölöttük az apró levelek a déli napsütésben. Égő cigaretta csüngött a szájuk szögletében; magasak voltak, fehér tornainget viseltek, volt köztük egy-két rövid nadrágos is.

Elindult feléjük.

Karongfogva vitte a feleségét, mintha félt volna egyedül odamenni. Pedig örült, hogy látja őket.

A fiatalemberek abbahagyták a beszélgetést. Nevetgéltek.

Antonio egy darabig nézte őket. Bár korántsem tartotta ártatlan véletlennek azt, hogy nevetgélve köpködnek felé, igyekezett azt a látszatot kelteni, mintha mindegy volna neki. Féloldalt jobbra fordult. Tapadt rajta az ing.

Így csakugyan nem lehet, gondolta.

Ekkor arra lett figyelmes, hogy a fiatalemberek, noha túzi őket a nap, nem izzadnak. Még mindig köpködtek, s a szemük pimaszul csillogott.

Jól ismertük mi valamikor egymást,

és eszébe villant, milyen rémülten hagyták abba mint gyerekek a játékot, valahányszor közeledni látták őt az utcán, és hogy inaltak előle

sarok mögé vagy kapu alá. Mindig elfutottak, s így sohasem sikerült, pedig hogy szeretett volna rájuk mosolyogni elhaladtában.

Most viszont némi elégedettséget érzett afölött, hogy minden úgy történt, ahogy történt, hogy mindenki rettegett tőle: nyíltan és szegénytelenül.

A fehér tornainges fiatalemberek összesűgtak, majd kitört belőlük a nevetés.

Antonio teljesen hátat fordított nekik.

Megnőttek, gondolta, most nagyok,

és ekkor hirtelen tudatára döbrent a saját gyáva szándékának: most ezzel a ténnyel mentené a pimaszságukat, holott jól tudja, hogy egészen másról van szó.

Levetette az egyik majd a másik szandálcipőjét is. Sütötte a talpát a forró talaj; leült hát a medencét övező alacsony falra, s lábát belelógatta a vízbe.

— Hé, mit csinálsz te ott, signore!? — szólt rá az egyik fiatalember a háta mögül. Nem válaszolt.

A víz most valamivel melegebb volt, korántsem hűsítette, de azért csak paskolta tovább a talpával anélkül, hogy hátrapillantott volna.

Mért nem akkor mondtad ezt nekem, gondolta.

És felmerült benne: egyszer ugyanezen a téren, csak akkor hordókkal és tehergépkocsikkal volt zsúfolásig tele, a laktanya erkélyén állt, ma sehol: vajon hova lehetett az a laktanya?

a város odasereglett népe hallgatta a kihirdetett parancsot, mely szerint golyó általi halálra ítélik mindazokat és a többi és a többi...

akkor bizony hallgatott, némán és lesunytt fővel, a nép,

akkor bizony nem kérdezett senki semmit.

Lassan hátrafordult: a fiatalemberek ekkor már nem őt figyelték. A feleségét nézegették, a felnőtt férfiak gusztáló tekintetével.

Rájuk sandított a szeme sarkából.

Nem vagytok valami bátrak, gondolta magában, csak nézitek, többre nem futja a bátorságotokból,

én viszont karonfogva vezettem Andelát a városon át, és hallgatott az egész város,

és lám, itt vagyok megint, és ha úgy tetszik, karonfogva sétálok veled, mint valamikor, hogy mindenki lássa, mintha el sem mentem volna innen.

De nem szólt semmit.

Felocsúdott, hogy a forró és kihalt téren áll, hegyek veszik körül, csak áll, hivatlanul és észrevétlenül, fáradtan és merőben üresen, mert nincs benne semmi, amivel indokolhatná újólajos jelenlétét,

és látta: felesége türelmetlenül törülgeti az arcát, és alig várja, hogy induljanak már,

és látta a fiatalembereket, mint gusztálják a feleségét.

És magában: lehet, hogy férjhez ment, gyerekei is vannak és szereti őket,

vagy talán elköltözött innen,

vagy elfelejtett téged, mint te is oly sok nőt, Antonio.

Egymás mellett mentek. Sziklásan meredt körülöttük a táj.

Andela, gondolta, mi ez?

hát lehetséges az, hogy nem maradt semmi?

Voltaképpen itt van minden. Látta a kis hidat a hegyben, a város

fölött. Szürkén és szilárdan ívelt a két sötét szikla közt, nem szolgált semmire: nincs folyóvíze a vidéknek, nem sok értelme volt átkelni rajta, hisz odavezet, ahova a többi kecskeösvény is: a sziklarengetegbe.

Gyakran ültünk rajta, gondolta. Nem láthatott bennünket senki. Egyedül Carlo aggódott a sétáink miatt, olykor utánunk is lopakodott, tudom is, hogy miért.

— Annyit meséltél nekem erről a városról — szólalt meg az aszszony —, hogy szinte mindenre ráismerek. Azt hiszem, azok azok a szilfák, ahol pihenni szoktál, hogyha magányra vágytál.

Mindig Andelávai üdögéltem alattuk; sörözgettünk; ülökén ültünk a gyalulatlan kecskelábú asztalnál, mint valami kiránduláson.

— Valamikor egy kis kávézó volt itt — mondta a férfi.

— Tudom, arról is meséltél.

Antonio elmosolyodott. A kicsi kis utca, melyen haránt vágtak át, macskaköves volt; a kopott, sárga kövecskék nagy kukoricaszemekre emlékeztettek.

Olyan érzése támadt, mintha most is Andelát kísérné hazafelé.

— Elkísérlek a szállodáig — mondta.

— És te?

— Barangolok még egy kicsit. Felkeresem a régi barátaimat.

— Barátaidat?! Hát voltak itt barátaid?

— Csak nem gondolod, hogy csak öldököltünk?

— Erről viszont nem beszéltél.

Még néhány sarok és odaérnek Andela utcájába, gondolta a férfi. A negyedik ház, balról, a fala sárgára meszelt, az udvar mélyén néhány ózsiabarackfa áll a palánk mellett...

istenem, itt van-e még vajon?

az anyja beteg volt, talán életben sincs már azóta,

a kicsi Márkó pedig felcseperedett, lehet, hogy itthon sincs, járja a világot.

Egy pillanatra azt kívánta: bárcsak egyedül találná Andelát kis otthonában, férjezetlenül és kissé boldogtalanul — miatta; ez majdnem úgy hatna, minthogyha azóta is várná.

Nem árulnám el neki rögtön, hogy ki vagyok; nagyon megváltoztam, de tudom: azonnal rámösmerne, mit is csinálna...

tűnődött, noha tudta, hogy mindez képtelenség, és végül is mindennek semmi, de semmi értelme, annyi év után.

Elfordult jobbra, mintha a tűző nap elől menekülne.

Amikor megpillantotta a kétemeletes, csinos épületet a jól ismert ablakokkal és erkélyekkel, melyeket helyenként eltakart kiálló ágaival az időtlennek tetsző, terebélyes tölgyfa, Antonio meggyorsította lépteit, mintha régi ismerőst látna, akivel mielőbb kezet kell fognia.

A szálloda volt. A sorakozó asztaloknál férfiak ültek az árnyékban, ünneplőben, frissen borotváltan. Kártyáztak.

Ezúttal a nyelvükön köszönt oda:

— Dobar dan.

Fürkésző pillantást vetettek rá, majd némi szünet után egy aggastyán viszonzta a köszönését, mintegy a többiek nevében is:

— Aggyon isten.

Tudta, ez egyértelmű azzal, mintha asztalukhoz invitálnák és itallal

kínálnák; roppant közvetlennek és szeretetreméltónak érezte valamennyiüket.

Szinte röstellette, hogy az imént még holmi kényszerképzeete támadhatott, s most első teendőjeként fel akarta kísérni a feleségét a szobába: hadd pihenjen le.

Csak nem fogom bemutatni Anđelának?, mosolyodott el.

III.

LESZÁMOLÁS

Nézte őket.

Nyugodtak voltak; egy pillanatra sem változtatták arcukon a kifejezést, sem a testük helyzetét.

A forradásos homlokú lassan keverte a lapot. Szórakozottan mosolygott, mintha már el is felejtette volna, amit az imént mondott.

Antonio még mindig vívódott: nem tudta, elhangzottak-e valóban azok a szavak, melyeket hallott, vagy eltévedt gondolat volt-e csupán. Igyekezett összpontosítani a figyelmét.

Megölték Anđelát, gondolta.

— Megöltétek őt? — mondta.

Félbeszakították a játékot. Most ők vették szemügyre a jövővenyt; szemlátomást meglepte őket a hangja; olyan volt, minthogyha megtört volna valahol a mellkasa mélyén. De hallgattak.

Csak később szólalt meg egy hang:

— Igen.

— És ... Anđelát — mondta Antonio, és képtelen volt megmozdulni; kínosan az asztal fölé görnyedt. Megölték, gondolta.

— Megöriiltetek, hogy épp Anđelát ...

és érezte, ereje végképp elhagyja, és nem bírja tovább. Hogy a vég-sőkig jutott, azt onnan tudta, mert nem tudott sírva fakadni, sem megszólalni.

Valahogy aztán elsűgta mégis:

— Megöltétek őt, a kicsi kis Anđelát,

és kétség támadt benne az iránt, hogy ez megtörtént tény, hogy a szájukból hallotta, hogy ilyesmi kitelhet tőlük, hiszen olyan lenyűgözően nyugodtak és egyszerűek. De mert hallotta: szólnak a tücskök, nem volt mit kételkednie abban, hogy mindez korántsem álom.

— Hiszen csak szeretett — mondta.

— De kit, signore — mondta a keskeny, sűrű bajszú öreg.

— Az egyik barátomat. És bűn az?

— Bűn bizony — mondta az öreg.

— Bűn bizony — mondta körülötte mind, és mind nyugodtak voltak.

— A barátod itt megszálló volt.

— Gyilkos.

— Nem igaz — mondta Antonio. — Az ő számára korántsem volt sem ez, sem az. Csak szerette.

— Ha így van — szólta az öreg —, akkor nem volt köze ehhez a földhöz.

— De igenis volt — mondta Antonio —, szerette ezt a földet, és titeket is.

— Maga honnan tudja ezt, signore — mondta a forradásos homlokú, és hangja már korántsem volt nyugodt.

Antonio gyanakvást látott a szemében, de eszében sem volt leplezni magát. Az most nem volt fontos.

— Állítom — mondta Antonio. — Ha ő nincs, sokan nem kártyáznának most itt közületek.

— Ah — hangzott fel egyszerre —, akkor te vagy hát az, commendatore?!

— Te vagy Antonio, a kedves...

A nevemet sem felejtették el, gondolta ő. Átkozottak!

— Ah — csattant fel a hangjuk —, hát eljöttél? Hát eljöttél? — ismételték meg némi szünet után.

— Csak nem vártatok? — mondta Antonio. — Anđela kedvéért jöttem. Jöttem volna hamarább is, ki tudja, hányszor, mióta elmentem, hogy magammal vigyem vagy hogy itt maradjak, hogy velem legyek,

szerettem őt, és nem volt nehéz semmi a számomra,

bárhol jártam, órá emlékeztem, és magaménak hittem ezt a várost.

— Valamikor a tied volt — mondta az öreg.

— Sosem volt a tied — mondta a forradásos homlokú.

Antonio érezte, mint csapnak át fölötte a gyűlölet hullámai, amelyekben még nem volt része.

— Szerettem őt — mondta, és ekkor megmozdult. — Ha ő nincs, halomra öltelek volna benneteket azért, amiket műveltetek. Márpedig sok mindent műveltetek.

— Sok mindent?

Kutyák, gondolta Antonio. És így szólt:

— Elfelejtettétek. De én nem.

— Ó, elfelejtettük — mondták —, nem is tudtuk.

Kutyák, gondolta Antonio. Kutya fajzat.

— Én viszont nem adtam parancsot megtorlásra. Ha olykor el is fogattam valakit, eljöttetek és kéreltetek, és én szabadon bocsátottam. Mindezt Anđela kedvéért tettem.

— Nem kéreltünk — mondták. — Azt soha!

— Kéreltetek — mondta Antonio —, csak elfelejtettétek, mert megbocsátottam nektek.

És ezt gondolta: jaj nekem.

— Te nekünk? te bocsátottál meg nekünk?...

— Igen — mondta — én nektek.

És ezt gondolta: mit tettem?

— És hívtunk mi téged...

— Hogy te szabad meg nekünk: élet vagy halál...

— Hogy ítélkezz fölöttünk.

— Hogy megbocsáss nekünk.

— Háború volt — mondta Antonio —, ellenségek voltunk.

— De most megint itt vagy...

— Csak nem felejtettél itt valamit?

— A temetőinket akarod tán felkeresni?

— Vagy a sörünkre szottyant kedved. Jó a sörünk.

— Számba akarsz bennünket venni?

— Csak nem maradtunk adósod?

Arra lett figyelmes, hogy mozdul a kezük, furcsa mozdulatok: nem túl lassúak, se nem túlzottan keserűek; kimérték és mégis élesek. A szemük táncol, és egy pillanatra mind hasonlít egymáshoz, mind egyforma, mint a fenyegető veszedelem, amelynek nem szegülhet ellen. Hirtelen lecsillapodott.

— Nem ötletek benneteket — mondta csendesesen, s arcát előtötte a verejték. — Szerettem Andelát. Azért kíméltelek benneteket, mert a fivérei és atyái voltatok.

És ezt gondolta: hálátlan kutyák. És így szólt:

— S ti mégis megöltétek őt. Nem volt bennetek irgalom. Szívtelenek voltatok.

— Halljátok? Komolyra veszi a dolgot.

Mért nem vágod a szemükbe? És ezt akarta mondani: kutya fajzat. De nem mondott semmit.

Felálltak. Furcsa fényt látott a szemükben, mintha halottat néznének és nem őt.

Ki tudja, mi szándékuk?

Felállt ő is. Nem tudta, a félelem ragadta-e talpra. Elhaladt az asztalok közt, nem állította meg senki. Amint kijutott az öreg tölgyfa árnyékából, élesen szemébe tűzött a nap, de nem is érezte. Elindult a lejtő járdán. A tér teljesen kihalt volt. Csak a tetők feketéletek felé. A tücskök gyorsabban és hangosabban szóltak.

Jönnek, gondolta. Tudta, hogy a nyomába szegődtek és követik.

A medencénél már nem voltak ott a fehér trikós fiatalemberek. Az egyetlen mozgás, amit észlelhetett maga előtt, az az elágazó vizsugár volt.

Mind ott van a nyomában, egy lépést sem maradnak le tőle.

Nem akart hátranézni.

És mégis hátranézett abban a pillanatban, amikor legkevésbé akarta, és látta a nyomában nesztelenül vonuló sokaságot, vagy tizméternyire lehettek tőle. Sokkal többen voltak, mint a kávéház előtt.

Csak nem kerekedett fel az egész város?

Igyekezett nem gyorsítani a lépteit, mintha az befolyásolhatná döntően e lassú hajszá kimenetelét a tűző napon. Meg akarta nekik mutatni, hogy lássák, milyen közömbös mindaz iránt, amit ellene forralnak.

Szótlanságuk félelemmel töltötte el.

És mintegy látomásban, felrémlettek előtte ugyanezek az emberek, csak valamivel fiatalabban, amint ugyanezek az utcákon félelemmel térnek le előle a járdáról,

és ezt gondolta: jó is, hogy már nem él,

mert menekült, noha jól tudta, hogy nem menekülhet el, mert nincs hova, és most már késő minden; reszketett; alig szedte a lábát,

és felmerült benne: egyszer azt mondta Andelának, hogy az életük, a sírjuk is elválaszthatatlan egymástól.

Lassan megállt, mintha futná az idejéből. Látszólag mintha azon töprengett volna, hogyan fogadja őket, hogyan szálljon szembe velük.

A tömeg körülfogta. Asszonyok, gyerekek is voltak a sokaságban. Tisztán látta őket. Parányinak érezte magát az emberi testek élő falában, a szorító gyűrűben, ahonnan nincs kiút.

Izzott feje fölött a nap.

Dél bizonyára elmúlt,
és mit mondjak nekik, ha úgy leköphetném őket, ahányan csak vannak,

megteheted, ha van rá merszed, nincsenek messze.

Egész idő alatt úgy nézett rájuk, minthogyha nem tudná mire vélni a dolgot, és kimerült volna.

Azok meg csak nevetgéltek, holmi bütykös pipával a foguk közt. Nem mozogtak. Nem szóltak semmit.

Antonio tudta, hogy ez veszélyesebb, minthogyha kiáltoznának rá, százszor veszélyesebb, minthogyha leköpnék, mint ahogy ő szerette volna őket, vagy hogyha szidalmaznák és fenyegetőznének. Ekkor — a hirtelen felgyülemlett dac sugallatára — összeszedte minden erejét, és mosolyt kényszerített magára. Legalább mosolyogjon, hisz úgylát ebek harmincadján az egész.

Mosolya örömet színlelt, örült, hogy látja őket,
és felidézte egy pillanatra, hogyan ripakodott annak idején rájuk nemegyszer, hogyan fenyegetőzött, hogy a legközönségesebb szóval félemlítse meg őket,

és gondolatban visszakívánta most azt az egykori hangját, és mindazt, ami valamikor erőt és fölényt biztosított számára.

De nyomban ráeszmélt, hogy az lehetetlenség: mindaz, ami valamikor számára, az most ezek számára fölény, és nem tehet ellenük semmit, mint ahogy annak idején ők sem tehettek ellene.

Fürkészte őket. Akadtak köztük felnőttek is, tagbaszakadt férfiak. Azok hátul álltak. Egyszer csak megpillantotta a tömegben azt az aggastyánt, akivel az úton találkozott. Biztos volt benne, hogy ő az: az ilyen aggastyán csak önmagára hasonlít, és senki másra.

Kedve lett volna megköszönni a szőlőt. Így kinyilváníthatná azt, hogy nem fél, és jól érzi magát.

De ezúttal sem szólt semmit. Csak ezt gondolta: Nem szöktem meg: mért nem kezditek.

Ekkor észrevette, hogy a szorítói mind izzadnak. Tenyerükkel törülgetik az arcukat, az ingük is tiszta víz, tapad rajtuk. Megtapintotta a homlokát: száraz volt.

Milyen nyomorultak vagytok. De nem mondta ki.

Mosolygott, most egészen másképpen. Lassan elővette a cigarettáját, és rágyújtott. Rájuk sem hederített többé.

A tömeg nesztelenül tágított a gyűrűn.

Antonio azt hitte, legyőzte őket, és most elvonulnak.

És majd hogy oda nem szólt: hát nem merészeltek?

Egy fiatalember azonban elindult feléje: csinos, kreol arc; szeme fölött összenőtt, dús szemöldök.

Márkó, suttozták a férfiak, és hátraleptek. Megjött Márkó. Megjött...

Antonio végigmérte, mint abban a pillanatban bármelyiküket a tömegből. A fiatalember megállt. Szeme alatt vibráltak az izmok, s vállát úgy vonta fel, mint aki eltökélt ugrásra kész.

Neve hallatára Antonio figyelmesen a szemébe nézett,

ugyanolyan, mint Anđeláé, a vonásaiban is van valami az övéből.

Megmozdult, mintha teste súlyát helyezné át egyik lábáról a másikra, holott alig állt a lábán.

Ez nem is igaz, gondolta.

Majd nyomban azután ezt gondolta: igaz.
Eszébe jutott az a kisfiú, akit szeretett valamikor, és el-el játszott vele Andelánál,
meg a téli reggel, amikor esett a hó, és Márkó, a mindössze öt éves Márkó, sírt és vele akart menni.
Most felnőttként látja viszont, mint amilyenek azok a fehér trikós fiatalemberek is. Valamelyest nyugtalanabb ugyan azoknál, arca is sötétebb azokénál, de nem a naptól.
Farkasszemet néztek egymással.
— Jó napot, Márkó.
— Bongiorno, Antonio.
És mind a ketten ezt gondolták: rossz nap, gyásznap.
A tömeg sűgött-bűgött a közelükben.
Antonio inkább abból sejdítette meg a veszélyt, mintsem Márkó tartásából. És csodálatosképpen mégsem félt, noha tudta, most fog megtörténni az, ami az imént elmaradt.
Andela öccsének csak összébb szorult a szeme.
Antonio nem látott benne semmit: se gyűlöletet, se fájdalmat. Úgy állt, mintha ügyet se vetne erre a mozdulatra, amely, mint tudta, korántsem volt játék. Ajka magától széthúzódott.
Aztán pengeélt érzett a torka alatt. Ez kissé kijózanította. Látta a markot, a kés nyelére tapadó ujjakat, majd az egész kezet és Márkót, aki másodpercekig így állt: mozdulatlanul. Antonio megnyalta az ajkát. Ágyéka zsibbadt, lába hirtelen kihűlt, mintha le akarna válni a testéről. Élesen az arcába nézett: többé nem hasonlított Andelához. Nyomban azután viszont olyannak tűnt neki, mint Andeláé, ha elsápadt és konykul hallgatott dühében holmi csekélység miatt.
Elmosolyodott megint, de most félelem nélkül. Nem akarta hátra szegni a nyakát a kés elöl, melynek hegye behatolt a torka alá. Állt, mintha gyökeret vert volna a lába,
felrémlt előtte ismét a kisfiú, akit szeretett,
és úgy rémlett neki, hogy ami most kettőjük közt történik, valami új játék, amit Márkó talált ki,
s ezt gondolta: rég nem játszottunk már.
Egyik sem látta az asszonyokat és gyerekeket maguk körül, sem a férfiakat, akik meggyújtatlan cigarettával vártak.
Nem is tudták, hogy van valaki a közelükben.
Egy pisszenés sem hallatszott. Senki nem avatkozott bele.
Négyszemközt voltak.
Antonio ezt akarta mondani: megnőttél, férfi lettél.
Márkó meg ezt: jó, hogy itt vagy, alig vártalak.
Antonio ezt akarta mondani: emlékszel, milyen szép volt valamikor Andelával, hogy szeretttük egymást. Kicsi voltál...
És Márkó ezt: megöljelek mindazért a rosszért, amit ránk hagytál, a gyalázatért...
Antonio ezt akarta mondani: de Andela nincs többé...
És Márkó: nővérem haláláért, akit szégyellek.
És Antonio: ezek az átkozottak gyilkolták meg.
És Márkó: megöljelek mindazért, amit átszenvedtem.
És Antonio: ha úgy megölelhetnék, mint valamikor, helyette...
És Márkó: mert évek óta mind úgy néz rám, mint a gyalázatos testvére.

És Antonio: aki a legszebb és legjobb volt minden asszonyok közt, akikkel találkoztam.

És Márkó ezt akarta mondani: és ujjal mutatnak rám...

És Antonio: bizonyára boldog vagy, hogy ilyen nővéred volt.

És Márkó ezt akarta mondani: mintha leprás volnék, mintha nem volnék ember.

És Antonio: mint ahogy én is boldog vagyok, hogy ismertem őt, hogy az életem volt és mindenem, akkor és váltig...

És Márkó: és mindezt azért, mert te itt voltál egyszer.

És Antonio: mert a hazám is idegen volt számomra nélküle, és nélküle üresek voltak a napjaim.

És Márkó: és most itt vagy megint, hogy emlékeztess arra, ami volt, hogy amit feledni szeretnék, ne menjen feledésbe.

És Antonio: és eljöttem, hogy viszontlássam, és titeket is, és ezt a földet, amelyet Andela által szerettem meg.

És Márkó ezt akarta mondani: és halálotat lelted, mert nincs meknevés.

És Antonio: és halálotat leltem, mert ő nincs többé.

Álltak, nézték egymást.

A kés alig mozdult, a nyelét markoló kéz megremegett.

Hevesen tűzött a már elhanyagolt nap.

Még nappal van, gondolta Antonio.

Látta az embereket, mint hátrálnak álmélkodva, mintha nem hinnék azt, ami történt.

Átkozottak, súgta el magában.

A feje kóválygott, nem látott semmit a naptól, s aztán látta őket ismét, amint nesztelenül és lassan hátrálnak, mint ahogyan követték is.

Andelát megölték,

és látta Márkót, aki néhány lépésnyire tőle, kétrét görnyedve, tenyerebe temette az arcát, és a keze fehér volt, mint két nagy csont.

És ezt gondolta: életben vagyok, és nappal van még,

és sikoltani lett volna kedve, hogy utánuk kiáltson az üres téren át: pusztuljatok,

de csak lerogyott a földre, mint aki föl sem kel többé.

Ezt mondta: nappal van még?

IV.

AZ IGAZSÁG

Egyedül volt, szemben az éggel, amely ragyogott fölötte. Régóta állt már így, mozdulatlanul, a hegyen. A tücskök halkabban szóltak, mint az imént; vagy kimerültek, vagy többé nem volt kit túlharsogniuk. Egyenletes karzeneként szüremlett felé a hangjuk a sötét messzeségből, melyet gondolatával sem foghatott fel, mint ahogy az a saját jelenlétének érzetét is képtelen volt kelteni ebben az árva, idegen éjszakában.

Ez a végzet, mondta magában.

Az volt az érzése, hogy ezek az egybehajló puha hangok az egyetlen kötelék közte és a még mindig létező világ közt,

eltévedt visszhangjaként az imént tovatűnt napnak, amikor is gyorsan és váratlanul zajlott le minden.

Látta a kihunyt fényű utcákat; álomba merülten pihentek a hegy lábainál.

És úgy érezte, hogy ez a kis helység a hegyek közt éppúgy nem létezik többé a számára, mint ahogy mindazok a helységek sem léteztek soha, amelyekről nem hallott, vagy amelyeket nem látott.

A szikla, amelybe kapaszkodott, egyenletesen ontotta magából a nappal elnyelt sugarak melegét.

Igen, gondolta, csakhogy ez a város... Hogyan felejtsem el,

és felmerült emlékezetében egy nyári éjszaka: révülten nézte az eget: a csillagok a csatornákon sikló gondoláéval ellentétes irányban forogtak el a feje fölött; boldog volt, mert egész idő alatt erre a hegyre és Andelára gondolt,

most viszont magánosnak és csalódottnak érezte magát ama velencei éjszakai ábrándozás miatt: a hegy, amelyen állt, nem az volt többé, mint amit az emlékeiben őrzött,

és Andela sem volt többé.

Halott. Vajon azon az éjszakán is az volt már, amikor boldog voltam, míg rágondoltam?

Eszébe jutott: az 51-ben volt,

halott, mondta, már előbb is,

már negyvenkilencben, amikor én Anzióban, a strandon, annak az asszonynak, aki azt kérdezte, hogy van az, hogy a test olyan sokáig kibírja a forró homokban,

magyaráztam: nyilván azért, mert itt van mellettünk a tenger,

s közben Andelára gondoltam.

Csalódás ért, Antonio, látod, mint ahogy magad is csalódást okoztál mindenben.

Aztán újabb emlék merült fel benne: egyszer egy kocsmai dorbézolásban, ugyancsak Anzióban, egész éjjel tört-zúzott és folyton sértegette az idegen vendégeket, anélkül, hogy rádöbrent volna: a feltört vágyakozás ragadta el voltaképpen, hogy történjék valami, mindegy, hogy mi,

és hogy akkor, amint hazafelé tartott, kimerülten és mint még soha, oly magánosan, úgy gondolt erre a helységre és az itt töltött ifjúságára, mint egy életen át emlékezetre méltó valamire, mert hiszen élményileg sok minden történt itt vele azokban a napokban.

Gyilkoltál, amennyit csak bírtál és mertél, és őrizkedtél, hogy meg ne öljenek,

megegett nemegyszer, gondolta.

Pedig anyád ezt írta: Drága fiam, vigyázz nagyon magadra, mert halom, hogy az emberek ott szilaj lázadók, és nagy havazások vannak arra,

te meg azt válaszoltad neki, hogy ne aggódjék, rendben van minden, az emberek is megnyugodtak és nem is olyan hidegek a telek;

hazudtál neki, és itt maradtál, valami furcsa jogot formálva úgy éltél, mint akit itt ért a háború, vagy minthogyha ezt választottad volna.

Idővel aztán nem is kíváncskodtál hazamenni, szép volt Andelával az életed,

és egyszer sem gondoltál arra, hogy mi lesz mindennek a következménye, és lám, megtörtént,

még az elvonulás reggelén, amikor esett a hó, még akkor sem voltál képes felfogni,

ma reggel sem, amikor annyi év múltán visszajöttél,
soha, istenem, egész életedben.

— Átkozottak, mondta, megöltétek őt.

Kinyújtván a város felé, a karját nézte: remegett és megnyúlt, mint a fékezhetetlen árnyék.

Bárcsak gyilkoltam volna. Egyenként, sorra, mind egy szálig, hogy egy se maradjon.

Arra sem voltam képes, mondta.

S ekkor megképlett előtte Carlo: arca könnyes volt és csinos, olyan volt, mint egy gyermek.

Megöltelek és ott hagytalak, barátom, a hegyi úton a tenger fölött, hogy betemessen a hó, vissza sem néztem rád, mert azt mondtad Anđelára, hogy ringyó...

Vajon azért?, merült fel benne a kérdés, s most tudta, hogy egészen másért: a Carlónak szánt golyóval a saját tanácsalanságával és vágyával akart végezni és végzett is a kísértéssel, hogy katonaszökevényként vissza ne menjen Anđelához.

(Bizonyos volt ebben. Ezt suttogta: Mert az egész város ugyanígy vélekedik Anđeláról, és én nem toroltam meg, nem tehetek vele semmit és nem is fogok...)

— Milyen siralmas gyávaság — mondta. — Magammal sem tudtam mit kezdeni,

és később, amikor névtelenül pénzt küldöztem Carlo anyjának, milyen aljasság volt az is, így akartam neki törleszteni a fiát.

Az éjszaka csendes volt, helyenként, a messzeségben, sötét is.

Hol lehet a vége?

merült fel benne a kérdés és arra a végestelen éjszakára gondolt, amikor a feleségéhez utazott Rómába. Egy férfi megkérdezte tőle, hogy hova utazik, s ő azt felelte: fogalma sincs és oly mindegy, hogy hol köt ki.

mert tudta, hogy a dübörgő vonat úgysem hozza őt el Anđelához. És magában: pedig visz oda út. Voltaképpen akkor döntötte el magában végérvényesen azt, hogy visszatér.

Holott nem volt többé út hozzá, rezzent össze, csak a halál, mért nem felejtetted el őt?

mért nem felejtetted el most, őt és mindazt, ami itt történt?

Élek, mondta, hogyan tehetném.

és csak nézte az éjbe merült várost, mely annyi év után is emlékezett még a nevére is, és azokra gondolt, akik meg akarták ölni, de nem ölték meg, és Márkóra, aki ugyanazt akarta.

Megkegyelmezték, mondta suttogó hangon.

A tetők már nem voltak sötétek, csillogtak a holdvilágon. Kiegyenesedett: milyen szép éjszaka, és nesztelen, minthogyha megállt volna az élet,

és idegennek tűnt neki a tulajdon élete is, mintha meseképpen halotta volna valakinek a szájából valamikor réges-régen, és csupán néhány mozzanata és összefüggéstelen töredéke maradt meg emlékezetében, azok nem nyerhettek többé igazolást benne.

Mindent elhibáztál, Antonio. Azt hitted, mindig a legjobbat cselekszed, ami kell, és nem tudtad, hogy eleve hasztalan minden; mulattál Anđelán, amikor aggódott a jövője miatt, és ezt mondtad neki:

Minden úgy lesz, ahogy mi kívánjuk, együtt vagyunk, és az a fontos, csak az, magunk fogunk dönteni mindenben, mert meg voltál győződve, hogy félelme oktalan, és nem egyéb, mint női érzelmesség.

Őrületség volt a részedről, Antonio. Azt csináltak veled, amit akartak, nem volt beleszólása. Veled is azt csinálták, amit akartak, meg sem kérdeztek. Sohasem te döntöttél a sorsod fölött: mindig is azt az utat követted, amit mások választottak,

ezért nincs hát semmi szép az életedben.

Többé nem volt szép az Anđelával megélt szerelme sem.

Őt megalázottan meggyilkolták, engem megalázottan életben hagytak. Ez lett a vége kettőnk szerelmének,

és semmi sem jutott eszébe, ami valóban szép az életében, s ami most nem fájdalommal töltené el ebben az éjszakában, amíg egyedül állt a hegyen, szemben az éggel, amely még mindig csillogott.

Arra sem volt képes, hogy elviselje ezt a felismerést, vagy hogy csináljon valamit magával. Körülnézett: a hídon állt, amely nem vezet sehova, két szikla közt vesztegel enyhe ívben.

Ekkor mintha a felesége hangját hallaná, amint fáradtan szólítgatja, és rémülten, valószínűleg régóta keresheti már.

— Antonio, Antonio . . .

Igen, kétségtelen . . . és egy pillanatra csak a neve hallatszott az éjbe merült, pihenő világ fölött.

Ezt gondolta: minden embernek van egy kutyája, láncon tartja és a lánc nem ereszt, és minden ember kutya egy másik embernek, mert nem tépheti el a láncát, ami hozzá köti.

— Antonio . . .

Hív, gondolta. Tehát létezem, itt vagyok,

és hogy meggyőződjék, tapogatni kezdte a fejét, a mellkasát, mintha nem hinné, mintha nem is a saját teste volna.

Hallgatózott: megint a nevét hallja. Az minden másnál jobban bizonyítja a tényt, hogy él, hogy jelen van ebben a pillanatban. Lassan, anélkül, hogy gondolkodna, felemelte a kezét, és tenyerét a fülére tapasztotta. Könyöke két ágként meredt ki törzséből.

Nem hallott semmit.

Az asszony ekkor megpillantotta, amint áll a hídon, de messziről nem láthatta egészen tisztán azt a nyurga alakot.

— Uramisten — mondta suttogva —, az a feszület ott fent majd olyan, mint az én Antonióm.

Dudás Kálmán fordítása

HOGY ÍZLIK A HATALOM

(VI. folytatás)

LADISLAV MNAČKO

XII.

Frankot mozijeggyel várta a felesége. A színházak és a muzik játszottak. A színházban csak háromnapos műsorváltozás volt, ezalatt komolyabb darabokat mutattak be. Meghalt az államférfi, de nem hirdették ki a nemzeti gyászt.

Frank sajnálta, hogy nem tehet az asszony kedvére. Már régen nem voltak sehol együtt. De még volt valami elintéznivalója, valami, amit még útközben elhatározott.

— Máskor, Pavlinka. Ma még valami dolgom van.

— Soha sincs számomra időd . . . — hányta szemére az asszony.

Magához szorította. Ha magához szorította, azzal mindig megnyugtatta az asszonyt. Igaza van, elhanyagolja, és némelykor nem is a szűkség diktálja ezt. De most se tudott mást mondani, mint általában: Riporterhez mentél feleségül.

Csak ne igyál sokat . . ., kérelték az asszony szemei, amikor felállt, hogy indul.

A házat hamar megtalálta. Óreg épület, minden pillanatban összedőlhet. Nem volt csengő, ököllel kellett dörömbölnie.

Margit nyitott ajtót.

— Szervusz, Gita . . . — köszöntötte, mintha csak tegnap látták volna egymást utoljára.

Az asszonyon látszott, hogy örül. Meg is mondta.

— Szép tóled, hogy eljöttél.

— Nem tudtam, hogy itt laktok. Előbb is eljöttem volna.

Miért hazudok? korholta magát gondolatban. „Azért jöttem, mert meghalt. Amíg élt, nem volt értelme, hogy idejárjak.”

A lakás aszfalt- és penészszagtól bűzlött, bár ez a két szag nemigen jár együtt. Margit észrevette, hogy Frank a levegőbe szimatol.

— A lakások, hiszen tudod, hogy van ez . . . — sóhajtotta. És hogy Frank ne értse félre, még hozzátette:

— Tőle nem akartam semmit. Martin sem, azok után, ahogy vele szemben viselkedett.

Leültette Frankot a lakhelyéül is szolgáló konyhában. Valami régi-régi emlék fogta őket körül, egy kisvárosi konyha emléke, amelyben együtt nőttek fel. Egy tiszta, mindig felsikált konyha emléke, kivarrott holland malmok mintáival, vagy kivarrott jó tanácsokkal: Akármilyen

kedves vendég, három napig untig elég... Hogyha vizet inna mindig az én párom, nem siratnám én se soha a lányságom...

Margit nem változott. Itt minden úgy van, ahogy volt. Megbízható, kemény, egyszerű. Talán ezért is hagyta faképnél. Nem volt elég reprezentatív tartozéka a karrierjének.

A szomszédos szobából Martin jött ki egy fiatalasszonnal.

— Előbb jöttem, mint gondoltad volna...

Margit váratlanul elsírta magát.

— Mit sírsz már megint, mama? — korholta a fia. — Ne sírj. Már két napja állandóan sír...

Eh, te tagbaszakadt legényke, mit komédiázol itt Frank előtt?

A fiatalasszony tapintatosan távozott. Nem akart útban lenni. Frank vodkás üveget tett az asztalra. Útközben vette.

— Remélem nem veted meg, Martin.

— Még mit nem... — mosolyodott el az aszfaltozó.

Ültek és mindenféléről beszéltek, csak hogy az ne kerüljön szóba, amire mindhárman gondoltak. Martin nemsokára aludni ment, az aszfaltozók korán kelnek. Frank még maradt, éjjelig ültek Margittal. Mindenfelét felidéztek, amit együtt átéltek, csak a halott nem került szóba. Csak amikor Frank már búcsúzott, akkor jegyezte meg Margit.

— Senki se akadt, aki a szemét lecsukja. Mindenkit elkergetett magától. Még én se emlékezhetem jó szívvel rá. Nem magam miatt. Az már régen elmúlt, és nem is rovom fel neki. Nem tarthatsz meg egy férfit, ha elveszíti az eszét. De azt, hogy a saját fiát, mint egy tetves kutyát, kikergette a házából...

— Nem tehetett jobbat Martinnak, Gitka. Ez a fiú másfajta, nem arra az életre való volt. Az a fontos, hogy megtalálta saját magát. És téged. Valaha elvette tőled, de most a te fiad. Ma este jó érzés volt benneteket együtt látni. Különben egész nap csak csúnya dolgokat hallgattam.

— Mondd, mi történt velünk tulajdonképpen? Gondoltad volna valamikor, hogy mindez így végződik?

— Nem. De ezt a hatalom csinálja, Gitka. Felkészületlenül talált bennünket, nem tudtuk, s mindmáig még nem tanultuk meg, hogyan kell vele bánni.

— En nem tudtam úgy élni, ahogy tőlem megkívánta. Mindig szegyenkeztem. Minek kellett volna nekem cselédlány? Hogy fért ez össze azzal, amiért harcoltunk? Nem akartam semmi olyat, ami másoknak nem lehet. Úgy éreztem mindig, hogy valamit elárulok. Mert miben különböztünk tulajdonképpen az azelőtti uraktól? Bőségben éltünk akkor, amikor a többiek jegyre kapták az élelmet. Nem tudtam az emberek szemébe nézni, mindig úgy éreztem, hogy valamit számon kérnek tőlem. Amikor azzal állított be, hogy válik, nagyon fájt, de most már örülök neki. Ez öreg ház, poros és penészes, de jobban érzem itt magam.

— Megnézted?

— Nem. És nem is megyek. Számomra már régen meghalt. Alighanem túlságosan is szerettem valamikor, és most már nem tudnám megnézni, hogy milyen volt valójában. Az, aki tőlem elment, már nem ő volt, hanem egy idegen ember.

Frank még emlékszik rá, hogy amikor a börtönből elengedték, ez a halott milyen levelet bízott rá:

— Vigyázz Margitra. Gondoskodj arról, hogy semmiben ne szenvedjen hiányt. S vigyázzon a fiúra. Ő már szebb világban fog élni...

Akkor még a fia jövőjére gondolt, akit nem is látott. Amikor Martin megszületett, ő már a börtönben ült. Margitot még a gyerekek sem engedték, hogy meglátogassa. És amikor végre őt is elengedték és mindketten a hegyekbe készültek, ezt mondta Margitnak:

— Most mi fogjuk ütni őket. Te vigyázz a fiúra. A fiúkra vigyázni, ez is harc. Miért is harcolnánk máskülönben?

Ezzel beszélte le, amikor vele akart menni. Az asszonyokat ott sem mire sem lehet használni, a háború a férfiak dolga.

Margit engedett. Mindig engedett. Akkoriban mindenki engedett neki. A hegyekben voltak nők is, és nagyon hasznosak voltak. Mindent kibírtak, még többet is, mint a kemény férfiak.

Ma ez a halott mindkettőjük számára idegen, és idegen másoknak is. De Frank és Margit még ismerték őt más időkből is. Kiskorától kezdve a harc volt az osztályrésze. Az elkeseredett csendőrök, akik nem tudtak mit kezdeni vele, nemegyszer félholtra verték. A kisváros félnék polgárai rettegtek tőle. Megérezték, hogy ha a fenyegető forradalomnak ilyen kiváló tartaléka van, az nem utópisztikus álom, hanem fenyegető dörömbölés a történelem kapuján.

Sztrájkokat szervezett. Lázította a téren összegyűlt népet. Megvásárolni, elhallgattatni, diszkreditálni akarták. Gyűlöltek, de tisztelték is. Mindenütt ott volt, ahol férfi kellett a gáton. Amikor a nagy európai megszárlás befejeződött, oda küldték mindig, ahol égett. A megújítandó vasúthálózat kormánybiztosa volt. A különleges bíróságok ülnöke volt. Volt teljhatalmú állami felvásárló. Akkoriban csak egy-egy órára ugrott haza, a különféle tisztségek minden idejét elrabolták.

Mi haszna volt belőle? A sok nemalvástól fekete karikák gyűltek a szeme alá, és megkétszereződött ellenségeinek a táborá.

Új karrierjét a forradalmi munkásárség parancsnokaként kezdte. Kisöpörte az állami hivatalokat, igazgatóságokat, bankokat, kisöpörte a reakciót, rávilágított minden olyan disznóságra, amely különben homályban maradt volna. Szótára akkor az igazi hadvezér szótára volt: csata, ütközet, elsöprő támadás, körülkerítés, elfoglalt hadállások, sáncok, szétverni, szétverni ripittyára...

Frank egyszer Maxim három filmjének egyik ünnepélyes bemutatóján vett részt vele. Annál a jelenetnél, amikor Lenin az írástudatlan munkást a cári bank vezetésével bízza meg, Frank barátja nagyot füttyentett a lelkesedéstől. S aztán sokszor vissza is tért ehhez a jelenethez, mindig, amikor „a vörös doktorokat” szidta. Ezek fékezik a munkásosztály emelkedését. Ezek akadályozzák meg, hogy munkáskáderekre bízzák a vezető tisztségeket.

Azok közül való volt, akik a párton belül is megtalálták az ellenséget. A pártba mindenféle elhajlók, karrieristák, értelmiségiek, puhányok, ágensek fészkelődtek be. Ki velük! Mielőtt még nem pusztítják el a forradalmat.

Tisztogatott. Tisztogatott és tisztogatott. Bevált. Elküldték, tisztítsa meg az összedisznólkodott kerületet. Azt követelték tőle, legyen határozott, állhatatos, kemény és megvesztegethetetlen. És mentes minden szentimentalizmustól: Ne félj a kemény tettektől, és ne feledd, hogy ahol erdőt vágnak, ott forgács is repül. A forgácsokért senki se fog téged felelősségre vonni.

Vágta az erdőt. Repültek a forgácsok. Végigvágott a kerületen, magasabb tisztségbe hívták. Alulról vágta magát felfelé. Elfűrészelte a doktori kabinet alatt a fát. Már akkor arra gondolt, hogy egyszer egy nem doktori kabinet élére kerülhet, ahol azzal dicsekedhet, hogy egyetlen munkatársának sincs akadémiai titulusa?

Az erdő természetesen könnyen kivágható, de új igen lassan nő utána. Talán az volt a tragédiája, hogy egyszeriben a saját irtásán találta magát? A megdühödött favágónak nem akadt mibe vágnia a fejszéjét. Az óriásfák lehulltak, s már egyikük törzse sem takarta el a napot. Maga meredezett a magasba, egyetlen óriásfaként. A nagyokat kivágta. Ez annyit jelent, az óriásfákat ki lehet vágni. Ő is óriásfa. Tehát őt is ki lehet vágni. Talán itt kezdődött nála a törés, személyiségének átalakulása. Mit tudtak terveiről, céljáról és küldetéséről azok, akiket segített eltávolítani? Mosolyogtak rá, és ő is mosolygott rájuk. Kezet nyújtottak egymásnak, és kölcsönösen anekdotákat meséltek... Szívélyesen mulatoztak, de a következő nap már arról az árulásról mennydörgött, amelyet tegnapi ivótársa követett el. Mosoly. Szívélyes kézrázás, mint az osztályharc taktikus kelléke. Az osztályharcé? Igen, szerinte akkor osztályharc volt. De mi változott azóta? Találkozik néhány emberrel, rámosolyognak, ő is rájuk mosolyog, szívélyesen kezet ráznak, és anekdotákat mesélnek egymásnak. Csakhogy most ő az óriásfa, és jól oda kell hallgatnia, és jól kell figyelnie, honnan villan elő a kontrarevolúció szekerceéle. Kinek lehet hinni? Ki az, aki még igaz ember? Húséges, aki még soha meg nem ingott. Ő soha meg nem ingott, ő húséges. Magáról tudja, de kiről még? Hinni csak a húségeseknek lehet. Ő hű volt. Hitt tehát magában. Végül már csak magában hitt. Egyetlen hű, egyetlen és utolsó óriásfa a szerterepkedő forgácsok között.

Az ajtóban Margit még egyszer Frankhoz fordult:

— Semmit se sajnálok. Boldog voltam. Talán ez a legtöbb, amit az ember elmondhat magáról. És örülök neki, hogy elhagyott. Nem bírtam volna nézni, ahogy a szemem előtt elindul a lejtőn. Az már a lejtő volt, amikor azzal a festett hajú nővel kikezdett. Mindent megtettem, hogy jobb belátásra bírjam, de ő mindig keresztülvitte a saját akaratát...

XIII.

Frank kiment a fagyos éjszakába. Óvatosan kellett lépkednie, a fákra fagyott a köd, és a járdán tükörsíma csúszkálók képződtek a jégből. Franknak még mindig a Margittal való találkozással volt tele a feje. Nem akart még lefeküdni. Amikor egy borozó előtt ment el, eszébe jutott, hogy itt már régen nem járt. Visszafordult. Talán még mindig Licka áll a pultnál?

Licka állt még mindig a pultnál. A borozó azóta, hogy nem járt itt, sivárrá és megkopottá vált. Valamikor exkluzív borozó volt. Licka is exkluzív volt. Öregednek a tárgyak, elhasználódnak az emberek is. A szeparék huzatai összezsírozódtak, kiszakadtak, a mennyezetre az átszivárgott víz az absztrakció törvényének megfelelő, piszkossárga festményeket pingált. De mitől és miféle foltok rajzolódtak Licka valaha hófehér testére?

Frank nem ment mindjárt a bárpulthoz. Megállt a helység közepén, és körülnézett. Nagybőrra kongott az ürességtől. Néhány prostituált üldögélt a bárban, alighanem hiába várva a maguk kövér palijára. A sarokban egy bőrkabátos vagány ült, s egy nem valami csábító nőszemélyt szorongatott. A cigányok ugyanazok voltak, de amióta nem járt itt, ők is igen megöregedtek.

A hosszú oldalfalat valamikor gyönyörű, hatalmas méretű olajfestmény díszítette. Azúrkék tenger. Fehér Manhattan. A bár is így hívták valaha. A szabadságszobor, amelyhez egy fehér luxusgőzös közeledik. A gőzösön egy dióbarnára sült, nemes arcélú férfi gyönyörű nőt csábítgat. Csak a festék sok százezer koronába kerülhetett ezen a monumentális művön.

A kíméletlen idő ezt a szuperműalkotást is kikezdte. A füstös környezetben az azúrkék ég megszurkült, s a fehér Manhattan mintha csak a városi bérházak példáját követné, megsárgult és megkopott. Több helyen is lekopott róla a festék. A gyönyörű nő esti toalettjét és a délceg csábító fehér ingét összepiszkította valami dühöngő. Alighanem vörös borral telt poharát vágta hozzájuk.

A valaha exkluzív éjszakai üzem magánkézből köztulajdonba került. Egy időre villamossági kellékek raktára lett. Később a köztulajdon atyáinak agyában is felvillant, hogy a forradalom nem jelentheti mindennek a végét, az élet megy tovább, és hogy a bort és a pálinkát jól lehet forgalmaztatni. A Manhattan bár Dukla borozónak keresztelték. A vendéglátóipar új gazdáinak sok fejtörést okozott a borozó díszítése. Mit lehet vele kezdeni? Ilyen gyönyörű festmény, ekkora művészet, de ez a perfid Manhattan minden rossznak a szimbóluma, elront mindent. Valaki azt javasolta, hogy a szabadságszoborra odafesthetnének egy felakasztott négert. De ezt már a többiek is sokallták. De hát akkor mihez lehet kezdeni? Úgy döntöttek, hogy művészet ide, művészet oda, a festményt le kell venni. Végül is a tenger megmaradhatna, a hajó is, a hajón legfeljebb át kellene festeni a zászlót, a csábító montőr ruhába lehetne bújtatni, és a szép hölgyhöz illene a népviselet... Valamit kétségtelenül kell ezzel csinálni, egy új festmény egyáltalán nem kerülhetett szóba, a harmatos mezőn táncoló meztelen lábakért a mai festők ugyanis horribilis pénzeket kérnek. Méret szerint. S az eredeti festmény valóban óriás méretű volt.

Valakinek aztán ragyogó ötlete támadt, hogyan lehetne ezt a gyönyörű festményt, ezt a ragyogó művészetet megmenteni. Nemcsak megmenthetnék, hanem agitációs célokra is felhasználhatnák. Aznap, amikor a borozót megnyitották, az enyhén hullámozó kék színű tengeren ez a felirat ragyogott:

„Vén siberek itt hajdanán
osztokodtak a valután.”

Így mentették meg Manhattant, így figyelmeztették mindazokat, akik beléptek, hogy azelőtt egészen más vendégek jártak ide, és csak a munkásosztály győzelme nyitott ajtót mindenki számára ebbe a borozóba.

Frank sajnálkozva állapította meg, hogy a feliratot már nem találja. Ki tudja, meddig tart még, amíg a Dukla borozót újból Manhattan bárrá keresztelik vissza? És mivel az egész helység már nagyon is újításra szorul, esetleg a festményt is restaurálják majd, hogy ismét eredeti, tiszta színeiben ragyogjon. A festményt természetesen lehet reno-

válni. Lickát nem. Frank Licka kedvéért járt ide. Lickát már nem renoválja senki.

Licka még mindig a bárpultnál áll. Valaha üde arcát egészségtelen, szürke szín lepte be. A foglalkozás színe. Álla alatt zsíros toka nőtt, annyiszor megcsodált, gömbölyű csipője elformátlanodott. Amikor a bárpult mögül a konyhába távozott, Frank azt is észrevette, hogy viszszeretek vannak a lábán. Az ezeregy éjszaka meséjének vége.

Ibolya színű szemei sem voltak már annyira ibolyák. Csak a haja. Fekete, hollófekete haja maradt a régi. Lehet, hogy festi. De legalább nem szőkére. És még valami megmaradt...

— Még mindig szépek, Licka...

Elmosolyodott mint mindig, ha Frank a bárpulthoz ült és éhes szemét kidomborodó kebleire meresztette. Mindig azzal fenyegetőzött, hogy egyszer majd megmutatja.

Elmosolyodott. — Még mindig az a régi hízelgő vagy... De már ez sem az a régi. Téves kapcsolat, kár a szóért... Most is a szokottat?

— A szokottat. Csak egy fél citromot tegyen a vodkámba.

— Szóval citromot? Maga is öregszik.

— Az még hagyján. Rosszabb, hogy maga is.

— Ilyen élet mellett...

Milyen szép volt... gondolta Frank. Valami olyasmi volt benne, amiről azt mondják, ördög bujt belé. Az egész éjjeli város attrakciója volt. Búcsújáróként jártak ide szobrászok, költők, katonatisztek, itták a pultnál a rumot, és szemükkel Licka szemét, Licka arcát, Licka haját nyelték magukba. Frank is. Elég sokáig tartott. Érte mindent megtett volna. Egyszer meg is mondta.

— Maga nagyon kedves — mosolyodott el —, de ez nem megy. Nekem így jobb. Nem szeretem a flörtöt és a felemás dolgokat.

Frank nem adta fel a harcot. Kitartóan udvarolt. Úgy járt, mint egy holdkóros. A legképtelenebb pillanatokban akarta levetkőztetni gondolatban. Más asszonyokhoz hasonlította, olyanokhoz, akiket ismert, akikkel találkozott. De mind alulmaradtak az összehasonlításban. A nő ellenkezése jóformán a kétségbeesés szélére kergette. Ezt meg is mondta neki.

— Szegénykém... — simogatta meg a kezét — ha a maga élete attól függ, hogy alszik-e velem, vagy nem, nem akarom, hogy a lelkiismeretemen száradjon.

Frankot nagyon sértette, hogy a nő kineveti. Azzal az elhatározással vált el tőle, hogy látni sem akarja többé. Persze könnyű ezt mondani, ha az ember dühös. Frankot nemegyszer az éjszaka közepén fogta el valami nyugtalanság, felkelt, felöltözködött, bement a városba, föl-alá sétált a borozó előtt, valami befelé húzta, valami akadályozta, hogy belépjen, nem lépett be, kibírta, nem lépett be, lemarházza magát, Lickát mindenféle nőszemélynek nevezte, aki csak játszik velük, ringyó, játszik vele és a többiekkel is, lehet, hogy perverz, lehet, hogy frigid, lehet, hogy leszbikus, kineveti őt, meg akarja alázni... Bizonyára van valami pasasa, aki kitartja, abból a pénzből öltözködik, amivel alkoholtól elbódult diákok, művészek, mérnökök tömnek, akik testének szépségein akarják legeltetni szemüket.

Nem ment be. Sokáig kibírta, egy hónapig, lehet, hogy tovább is, és talán soha se ment volna be.

Egyik nap telefonhoz hívta a kollégája. Frank közömbösen vette ke-

zébe a kagylót, de a drót másik végén Licka volt, s ez a hang, az ő hangja meghívást suttogott:

— Frank ha van ideje és kedve, jöjjön hozzám egy whiskyre.

Frank nagy nehezen kinyögte, hogy jön, a kollégának azt mondta, sürgős dolga akad, nem is ment, kifutott, igen, ez a helyes kifejezés, kifutott az utcára. Aztán vagy négyszer körbejárta azt az épülettömböt, ahol a nő lakott, nehogy azt higgye, hogy az első hívásra úgy rohan oda, mint egy kiskutyta.

Maga mellé ültette a széles heverőre, ittak, megfogta a kezét és azt mondta: — Frank, kedvesem, hiányzik nekem, tudom, hogy ez gyötrelmes dolog, de mit lehet tenni, az élet már ilyen összetett, mindig valami összehogozódik, mindig valami kibogozódik, maga nagyon kedves, Frank, szeretem magát, nem lenne egyáltalában nehéz lefeküdni magával, nem olyan nehéz dolog az, már kipróbáltam, néha igazán semmisség, einmal ist keinnmal, Frank egy nőnek száz szeretője is lehet és szűzként kezdheti újra, de én nem tudok felületesen élni, Frank, úgy szeretkezni, amikor az sem nekem, sem annak a másiknak nem nyújt semmit, annak mi értelme van, ha már, akkor égni akarok, éjjel, az éjszaka mélyében, az én bőröm nem tűri a nappali fényt, nappal én nem vagyok rá képes és az én éjjeleim, csak egy ünnepi éjjelem van... Kedden, amikor a bár be van zárva... Akarja ezt az éjjelt? Akarná ezt? Kedden héttől éjfélig, s utána haza kellene mennie, évente ötvenkét keddi napon? Én nem, én ezt nem tudom csinálni és mást nem tehetek. Sajnálom azokat a férfiakat, akik kitartóan ülnek a pult mellett, bámulnak rám, kedves dolgokat mondanak nekem, várnak, haragszanak, különösen olyankor, ha másokkal kell foglalkoznom, próbálják leplezni, hogy mennyire ízlik nekik az alkohol, de valójában csak arra várnak, hogy hatást tudjanak gyakorolni rám, hogy ne tudjak ellentállni és velük menjek... És fél négykor a pulthoz lép a főpincér, és határozott hangon kijelenti: Záróra van uraim, zárunk... És én aztán még egy-két órát buta papirosok felett ülök, és minden egyes grammot, amit egyszer már leírtam, még egyszer le kell írnom, minden egyes adagot külön-külön, és üresen, fáradtan, letörtén indulok öt óraker hazafelé, néha fél hat is van, mire hazaérek, és nincs más gondolatom, mint aludni, aludni egészen az ítélet napjáig... Múltkoriban a legkitartóbb rajongóm autóval várt rám a bár előtt, mit tehettem, hazavittem magamhoz, és amint lefeküdt, elaludt. És én nagyon örültem neki, hogy elaludt. Belőlem nincs senkinek semmije Frank. Csak ezt akartam magának mondani.

— De így nem lehet élni! Maga nem élhet így, Licka!

— Miért? Mit tehetek ellene?

— Kereshetne például... — a nő gúnyos pillantása Frank torkára forrasztotta a szót.

— Mit tehetnék ellene? Kereshetnék más foglalkozást, nappali foglalkozást, ugye? Ezt megtehetném, és maga gondoskodna rólam. Mindenki arról beszél, hogy gondoskodna rólam, olyanok is akadnak, akik házasságot ígérnek, esküdöznek, hogy a feleségük teljesen közömbös számukra, siránkoznak, hogy a házasságuk tévedés volt, szegényeket senki se érti meg, az egész világ becsapta őket, egyikük-másikuk úgy tud panaszkodni, hogy engem is elszomorít, könnyekre készítenet... csak-hogy én már azt a nagy, azt az igazi szerelmet átéltem. Mennyit bírt ki? Egy évet? És mennyit bírt ki az a másik? Az az örökidőkre szóló,

az a végtelen? Egy fél évet. Az egyik itt esküdözött, ezen a heverőn, elviszlek a tengerre, eltöltünk egy szép hetet... Többet nem is mutatkozott, nem is vártam, hogy mutatkozzon, az a kis mérnököske azon az éjszakán egyhónapi fizetését verte el. Én már mindazt tudom, amit egy férfi egy nőnek mondhat, amit a férfiak általában a nőknek mondanak. Maga kedves ember, Frank, magát szeretem, nem is tudom, miért, hiszen semmivel sem különbözik a többiektől, de magával jól érzem magam, és bántana, ha megharagítottam volna. Valahogy hiányzott nekem. Ezért hívtam...

Frankot különös szomorúság fogta el. Világfájdalom. Igaza van. Így van. Megmondhatná neki: Licka, nem élhetek maga nélkül, mindent megteszek, gondoskodni fogok magáról, elhagyom a feleségemet, de a nő már megelőzte, s hiába fog fogadkozni, hiába akarja majd meggyőzni, hogy ezzel a gondolattal már régóta foglalkozik, ezt is hallotta már ez az asszony, valakitől már bizonyosan hallotta.

Mintha egészen messziről hallatszana a hangja: Lefeküdni valakivel nem nehéz dolog, és nincsen benne semmi különös, Frank, de néha sokkal nagyobb dolog nem lefeküdni.

Frank az asszonnyal szembeni karosszékbe ült át. Valami új háláérzet töltötte el, talán azért is, hogy a nő nem akar semmit se leplezni, semmit se takarni, igaza van, természetesen, hogy igaza van, Frank nem kételkedett benne, hogy egész más dolgokról is beszélhetett volna, szenvedélyes szavakat suttoghatott volna, a lelkendezés, a csodálat, az eksztázis kitörésével fordulhatott volna felé. Ha nyakába borult volna, és azt suttogta volna szenvedélyesen: Szeretlek, Frank, nem tudok nélküled élni, elhitte volna neki, biztosan elhitte volna neki, de — az asszonynak igaza van.

— Csakhogy így nem lehet élni, Licka. Maga nem apácának született. Van magában valami, de ez eltűnik, eltűnik, és azután?

— Nekem tetszik egy férfi, Frank. Nagyon tetszik. Nem tudom, miért. Tetszik nekem. És látja, éppen ez az ember elérhetetlen számomra. Nincs semmiféle találkozási pont. Az ő világa és az én világom között nincsen semmi közös.

— Ki az, kiről van szó?

— Nem árulom el. Kínevetne.

Frank ismét járt a Dukla borozóba, és gyakran meglátogatta Lickát a lakásán is. Idővel gyöngéd bizalom fejlődött ki közöttük, Franknak is volt valakije és a nőnek is.

Egyszer, amikor nála volt, váratlanul azt mondta:

— Gyere, Frank, az évek szaladnak, és mi ostobák vagyunk...

Szabadnapos volt. És egészen másnap estig együtt maradtak, egészen addig, amíg munkába kellett indulnia. Gyönyörű volt, egyedülálló, felejthetetlen...

És ezzel be is fejeződött. Valami megszakadt kettőjük között, még eljárt hozzá, és még egyszer elment. És még egyszer elment. Aztán két ízben egymás után nem ment. És eljött az az idő, amikor egyáltalán nem ment hozzá. Valamikor a múltban volt egy Licka, egy szépséges Licka, akiért megtett volna mindent, hogy az övé legyen, csak az övé, hogy szerethesse...

Most évek után azon vette észre magát, hogy magázódnak. Licka örül, hogy látja, és ő is örül Lickának, bár el is szomorítja, hogy az asszony már nem olyan, mintha ördög bújt volna belé. Az a Licka, az csak volt.

Volt. Ez, aki itt a pult mögött áll, már nem más, mint egy kedves, nagyon kedves ember.

Valaki hirtelen vállon veregette. Hátranézett. Egy ismerőse állt mögötte, Fonda professzor.

— Leülhetek?

— Tessék.

— Nem tudtam, hogy ilyen éjjeli madár vagy.

— Én se rólad.

— Régen nem láttuk egymást.

— Régen — mondta Frank.

— Mit iszol?

— Vodkát.

— Kisasszony, adjon nekem is vodkát. Igyunk az ő emlékére.

— Én nem iszom az ő emlékére... — tiltakozott ingerülten Frank.

— Ez nem tesz semmit, attól még ihatunk az emlékére. Azt hiszem, hogy túl korán halt meg.

Frank meglepetten nézett a professzorra. Hogy gondolja ezt? De hiszen világos, hogyan gondolja. Másképp ezt nem lehet gondolni.

— Hogyan gondold ezt?

— Úgy, ahogy mondom. Túl korán halt meg. A halál némelykor kegyes. Sok rossztól kímélte meg.

— Nem mindegy ez neked?

— De igen. Lehet, hogy mindegy. De amint látod, az élet furcsa. Úgy látszik, mégsem egészen mindegy.

— Végül még azt fogod mondani, hogy sajnálok.

— Sajnálni nem sajnálok. De kár érte. Hiszen te bizalmas viszonyban voltál vele.

Frank azt fontolgatta, vajon a professzor komolyan gondolja-e. De alighanem komolyan gondolta. Mindig külön volt.

— Te mindig külön voltál.

— Miért? Csak azért, mert elfajzott? Azért is kár érte. Tudom jól, hogy elfajzott. De könnyű elfajzani annak az embernek, akinek annyi alkalma volt rá, mint neki. Nehéz nem elfajzani.

Ezt most miért meséli?, kérdezte magától Frank. A nagylelkűt akarja játszani, azt akarja bebeszélni, hogy mindazok után becsülte ezt a halottat, ami kettejük között lejátszódott? Nagylelkű gesztust akar gyakorolni, mit akar itt neki bebeszélni? Ez a halott egész életében csak rosszat tett neki. Elkergette a pártból. Elkergette a főiskolai katedréről, hosszú éveken keresztül üldözte.

— Mit csinálsz most?

— A városi könyvtárban dolgozom.

— Mióta?

— Két éve.

— Azelőtt a termelésben dolgoztál?

— Azelőtt a bányában dolgoztam.

— Akkor meg mit akarsz itt nekem bebeszélni?

— Semmit se akarok neked bebeszélni, minek is tenném? Láttalak, tudom, hogy jó barátok voltatok, azt is tudom, hogy aztán már nem barátoktatok, de hát meghalt. És ami azt a bányát illeti, soha olyan jól nem éreztem magamat, mint ott.

— Hát akkor miért nem maradtál ott?

Az a másik egy ideig hallgatott. Alighanem Frank ingerültsége bán-

totta. Lehet, hogy azon tűnődött, hogy szó nélkül odébbáll. De aztán mégis másképp határozott.

— Nézd — mondta, és a lábára mutatott. Felgyűrte a nadrágját. Elővillant a mülába.

— Bocsáss meg — mentegetőzött meghökkenve Frank. — Ezt nem tudtam. Ezt igazán nem tudtam.

— Nem tesz semmit. Én ezzel nem kérkedem. De ha már kérdez-tél...

— Fonda, az ördögbe is... És éppen te akarsz nekem valamit be-mesélni?

— Ezt már másodszor mondod. Én nem akarok neked semmit se be-mesélni. Lehet, hogy igazad van, hogy különöcnek tartasz. Bizonyára sokak számára különöc vagyok. De nekem nincs semmi okom arra, hogy gyűlöljem őt. Férfi volt a talpán, olyan férfi, aki előtt mindig kisebbségi érzetem támadt. Nem viselkedhetett másképpen velem szemben. Te azt mondod, elintézett. És a nyomorékságom is az ő bűne... Pedig egyedül az én bűnöm, hogy megnyomorodtam. Elővigyázatlan voltam. Az embernek nem szabad elővigyázatlannak lennie. És én tulajdonképpen hálás vagyok neki. Sok mindent megértettem azáltal, hogy ilyen volt hozzám. Megtaláltam saját magamat, és lehet — ha ezt embernek egyáltalában szabad önmagáról mondania — megértettem az élet értelmét. Valamikor izgattak a fények, a semmirevalóságok, de ő nem engedte, hogy úgy éljek, ahogy akarok. Kénytelen voltam tehát másképpen élni. Élelem a magam csendes magánéletét, senki nem tud róla, senki nem törődik vele, van egy rosszul fizetett állásom, amit senki nem irigyel tőlem, és senki se akar a helyemre furakodni. Azt hiszem, napjainkban az a szabadság teteje, ha nem állunk senkinek az útjában, ha senkivel se kell törődnünk, és senkitől se kell félnünk. Ott, a könyvek között megtaláltam a csendes világ varázsát, és ez több, mint a nagy kereset, a megbecsülés, a karrier. Időmilliomos vagyok, elmélyültem a római jogba, ez alighanem nem időszerű, haszontalan és talán nevetséges is. De ha közelebbről megismerkedsz vele, olyan kalandban részesülsz, amelyet világtörténelemnek neveznek. Mindent megértesz belőle.

— A mát is?

— A mát is. Sőt, éppen a mát. Szinte hihetetlennek tűnik, hogy hasonló történelmi körülmények hasonló hibákkal járnak. És ez így van a mammutvadászatok óta. Az ember a maga alaptermészetében még mindig mammutvadász. A mammutok már rég kihaltak. De az emberek még mindig minél nagyobb húsdarabot akarnak elejteni. És minden civilizáció és kultúra csak arra való, hogy ezt az ősi szándékukat elleplezze.

— Nem túlzol egy kicsit?

— Lehet, hogy túlzok, de ahogy te mondod, csak egy kicsit. Régen ismerjük egymást, tudod, hogyan történt. Vezérségi komplexusa volt. Mindig, mindenben az első akart lenni. Nekem is vezérségi komplexusom volt, szembe kellett kerülnünk egymással. S aztán még egy nő is közrejátszott.

— Ebben sohase hittem.

— Különös, hogy ebben sohase hittél. Mindig azt gondoltam, hogy az az asszony beszélt róla, hiszen jóban voltatok. Ő idejében észrevette, hogy a tulajdonjogát veszélyeztetem. Éppen azt a lányt, aki vele

jár. Ha jól tudom, azelőtt veled járt. Nekem tetszett. Csak a lány miatt akartam közetek kerülni. Ő rögtön megérezte ezt, még mielőtt azzal a lánnyal valami történhetett volna. Most, annyi év után, nyugodtan elmondhatom. Valóban, történhetett volna valami azzal a lánnyal. Innen származik az ő konok ellenszenve irányomban. Hányszor töprengtem fölötte, vajon én másképp viselkednék-e azzal szemben, aki az én kedvesemet akarja elrabolni. Aligha. Tudom, hogy te másképp viselkedtél. De te mindig az a második voltál. Még így is majdnem agyonütötted.

— Gondolod, hogy ezért?

— Természetesen, hogy ezért.

— Nem idealizálsz kissé?

— Egyáltalában nem.

— Cherchez la femme! ... Én ebben sohase hittem. Mindig azt gondoltam, ez csak amolyan kimagyarázkodás a számára.

— Mi akkor már Margittal találkoztunk. Egyszer rajtakaptam minket a folyóparton. Természetesen nem véletlenül kerest minket. Fölpofozta Margitot: Mars haza!, mutatott a kezével... és én csak álltam es néztem, nem volt elég bátorságom, hogy rávessem magamat. Tudom, összevert volna. De hagynom kellett volna, hogy összeverjen. Akkor vesztettem el a csatát. Nemcsak a lányt vesztettem el, azt hiszem, mindent elvesztettem akkor. Sokáig tartott, amíg rádöbbsentem, hogy vesztettem, és még sokkal tovább bántotta a hiúságomat. Kettőnk közül csak egy állhatott helyt. Az erősebb. Ő volt az erősebb.

— Tevedsz. Mindenben tévedsz. Azért bujtogatott ellened, azért üldözött olyan kitaratóan, mert komplexusai voltak előtted. Te többet tudtál. Te sokat tudtál a filozófiából, a teóriából, és ő a te társaságodban sohase érezte magát elemében, kisebbségi komplexusa volt. Mindig gyűlölte azt, aki olyat tudott, amit ő nem tud. Gyűlölte az értelemiségeket.

— Ez nem mond egymásnak ellent. Ez mind a kettő közös gyökérből tápiálkozhat. Tudod, milyen beteges, nádszálvékony legényke voltam akkoriban. Mivel magyarázhatta tehát meg azt a tényt magának, hogy az a lány, aki vele jár, érted, az ő nője, kikezd egy ilyen mihaszna fráterrel? Mit gondolhatott egyebet? Szép szavakkal lefegyverezte, ehhez értenek ezek az úri, tanult ficsúrok... Minden tanulatlan ember hasonló kisebbségi érzettel küzd, és én kimondottan alkalmas voltam arra, hogy pofozóbábu legyen belőlem, apám, mint tudod, gazdag ügyvéd volt, nyugodtan fenekedhetett ellenem, verhette a mellét, hogy több nálam, eltaposhatott, mint egy varangyos békát. Ha elgondolkozol mindazon, mit zárt el előlem, megérted, hogy ő maga mit akart. És mégis úgy gondolom, hogy nélküle, olyan férfiak nélkül, mint ő, mi nem tudtunk volna csatát nyerni.

— Mi? Hogy gondolod ezt a minket?

— Pontosan így. Mi. Mi, kommunisták. Én persze már nem vagyok a párt tagja. Hatalmában állott, hogy megakadályozza. De senkit se lehet megakadályozni abban, hogy úgy érezzen, ahogy akar, és hogy a szerint cselekedjen. Ő még ahhoz a kemény garnitúrához tartozott, akiknek utat kellett vágni. Csak nem tudta abbahagyni. A gránitból nem lesz soha mészkő. Ez az ő tragédiája. De már ideje, hogy aludni menjek. Örülök, hogy ennyi év után találkozhattam veled. Mintha valahogy fogynának a soraink...

A professzor Frank emlékezetében még úgy élt, mint a jogi katedra dékánja, most sántikálva bicegett a kijárat felé.

— Különös ember — mondta Lícka.

— Különös.

Franknak nemigen volt beszélő kedve. Honnan vesznek maguknak egyes emberek ennyi erőt? Az élet megtáncoltatja, megcibálja, ledönti őket, és ők újra feltápáskodnak, és mennek a maguk útján, a társaik után. Fonda... Annak idején a munkásfiatalok közé akart kerülni. Bizalmatlanul fogadták. Mit akar köztük egy ilyen ügyvédcsmete? Frank hamar észrevette, milyen nagyfokú bizalmatlansággal bántak a barátja ezzel a diákkal. Az osztályszimat, ahogy ezt annak idején nevezték — diktálta ezt. És lám, a magyarázat valahol egészen máshol rejlik. Egy lány. Margit. De magyarázat ez? Vajon Frank barátja másképpen viselkedett volna az ügyvédcsemetével, ha nem vette volna észre, hogy mit akar? És vajon csupán Margit volt az ok, amiért Fonda az ő társaságukat kereste, s közéjük akart kerülni? Amikor Frank barátja kereszttülvitte, hogy a jelentkezését elutasítsák, azzal indokolta ezt a döntést, hogy provokátor akart közéjük furakodni. Ez igazságtalan indoklás volt, Frank tudta, hogy igazságtalan, mindenki tudta, hogy igazságtalan, de senki se törte ezen a fejét, és ki is vette volna magára a felelősséget, hogy egy gazdag ügyvéd fiát, a város leggazdagabb polgárának a csemetéjét befogadják? De Fonda mégse hagyta magát. Ha nem tudott közéjük kerülni, más lehetőségeket keresett. Nemsokára azt hallották róla, hogy marxista diákkört szervez. Apja elkergette hazulról, de Fonda nem tért le a maga választotta útról. Frank barátja természetesen tovább tüzelt ellene. Az egység megbontójának bélyegezte, s minden alkalommal megemlítette, hogy farkas akart befurakodni a nyájba.

Amikor a fasiszták felgöngyölítették illegális csoportjukat, velük együtt Fondát is letartóztatták. Persze ők is ismerték a dörgést. Tudták, hogy lehet a kétség magvát elültetni az emberekben. Valamennyi őrizetbe vettnek leverték a veséjét, Fondát meg, a sikeres apa sikertelen csemetéjét, hamarosan szabadlábra helyezték. Ez Frank barátja előtt újabb bizonyítékul szolgált, hogy Fonda körül nincs minden rendben. Pedig rendben volt. Fonda újabb erős, illegális csoportot szervezett, amely jelentős szerepet játszott a felkelés előkészítésében. A felkelés alatt mint az egyik illegális lap szerkesztője dolgozott. Ezt is hibájául rótták.

— Mindig csak biztos, szélvédett helyen — csikorgatta a fogát a partizáncsoport parancsnoka, amikor tudomást szerzett róla.

Később Fondából tanársegéd, majd egyetemi tanár, végül a jogi katedra dékánja lett. A diákjai bálványozták. Mindig fiatalság vette körül. Amikor Frank barátjából a kabinet főnöke lett, Fonda tanárságának napjai megszámláltattak. A „bizalom elvesztése” megokolással bocsátották el a katedráról. A diákok tiltakozó íveket írtak alá. Ezzel is csak neki ártottak. A diákság felbujtásával vádolták, és kizárták a pártból. Még örülhetett neki, hogy nem végződött rosszabbul.

Aztán eltűnt Frank közeléből, és évek múlva az emlékezetéből is kiestt. Milyen különös, hogy ma éppen itt, ebben a borzolóban találkozunk, és éppen itt hallhatta nézeteit és állásfoglalását.

— Én szerettem őt — szakította félbe Frank töprengését Lícka.

Nem értette. Fondát?

— Azt, aki meghalt. Róla beszéltek, nem? Szerettem őt.
— Ezt sohase mondta nekem.
— Beszéltem róla. Egyszer említést tettem egy férfiről, aki nagyon tetszik. Rá gondoltam.
— És ismerte őt? Tudja, hogy ki és milyen volt?
— Tudom. Sokat hallottam róla, főleg rosszat. De én szerettem őt, nekem egyszer segített.
Frank nem vágott valami szellemdús arcot. Licka... és ez a halott...

— Csodálkozik rajta, ugye? De rajtam segített, éppen akkor, amikor valóban rászorultam. Vannak dolgok, amelyekről sohasem beszéltem. Nem volt szabad beszélnem róla. Most már túl vagyok rajta. Most már mindegy. Maga engem a lánynevemen ismer. Valaha Stádlernének hívtak...

Stádlerné, Stádlerné, Stádlerné...

— Ó. Éppen ő. Ő volt a férjem. Nagy szervező, nagy kommunista. Emlékszik még rá? Ő szervezte meg az „ipar kapitányainak” a szökését, ahogy ezt akkoriban nevezték. Őt autón, teljesen új autón, amelyet úgy loptak el az üzletből, szöktek meg. Lefizették a határőrség tisztjeit, és azok is velük szöktek.

— És maga? Ha jól tudom, feleségestől szöktek.

— Én nem mentem.

— Miért?

— Nem akartam. Hova futottam volna? És minek? Azzal a fajankóval?

— Hát nem volt éppen fajankó. Odakint nagy karriert csinált. Az egyik hatalmas, nemzetközi banknak lett az igazgatója.

— Számomra fajankó volt. Én csak azon imádkoztam, hogy sikerüljön a szökése, és lerázzam a nyakamról. Sohase szerettem. Megvett engem. Úgy vett meg, mint ahogy az ember angóramacsát vásárol. Valamilyen ok miatt kezében tartotta az apámat. Már nem tudom, hogy miért. Kénytelen voltam hozzámenni. Halálra untatott. A vége felé már kimondottan gyűlöltem. Külön éltünk.

— Nyugaton a maga sarmjával, a maga alakjával óriási lehetőségei lettek volna.

— Lehet. De mit nevez maga lehetőségeknek? Mit jelent az, hogy lehetőség? Pénz? Szalonok? Én az ilyen életbe belekóstoltam. Nem tetszett nekem. Véget nem érő unalom. Meg aztán nem is akaródzott elfutni. Ma ide, holnap ki tudja, hová. Hol van a világban nyugodt hely? És mire is való a nyugalom? A hozzám hasonló nők biztonsága nem egyéb, mint rendszeresen felkelni, azonos emberekkel üldögélni, mindig egyforma dumát hallgatni... Ebben az évben a tengerre megyek. Tudja micsoda kaland lesz számomra, hogy örülök neki, milyen rendkívüli dolog ez számomra? De ott kint nincs semmi rendkívüli, minek tudnék ott örülni?

— Azt akarja mondani, Licka, hogy itt nem unatkozik? Hiszen mindennap rendszeresen felkel, ugyanazokat az arcokat látja, ugyanazokat a fecsegéseket hallgatja...

— Tudja, hogy nem így van? Tudja milyen színes világ ez, Frank? Tudja, hány ember cserélődött ez előtt a pult előtt, hány sors, hány érdekes beszélgetés szövődött itt, és mennyire fel tudta kelteni az érdeklődésemet? Minden este más. Biztos, hogy mindennap valaki le

akar nyelni a szemével, minden este valaki szellemesen vagy kevésbé szellemesen, szemtelenül vagy kevésbé szemtelenül javaslatot tesz, hogy feküdjek le vele, de ez is kedves, Frank. A férfiak az emberiség legnevetésesebb teremtményei. Úgy érzem magam itt, mintha színházban lennék. Ez a színház tele van drámával, feszültséggel, fordulattal, tragédiával és komédiával, és ha akarja, költészet is van benne, főleg költészet. Van úgy is, hogy korábban bezárunk, itt marad Lajos bácsi, a főúr, a szakácsnő, a portás, leülünk a sarokba. Lajos bácsi előveszi a tárogatóját, játszik, játszik, csak magának és csak nekünk, amolyan családi ünnepség ez. Így őt soha senki nem hallja. Hol találom meg ezt a világban? Mi pótolhatná ezt? Csinálhattam volna már karriert itt is, Frank. Három éven keresztül ide járt egy angol. Egy nagyon gazdag angol. Utánam járt. Házasságot ígért. Pénzzel akart elárasztani. Aranyakkal akart körülaggatni. Visszautasítottam. Már éltem együtt férfivel, egyetlen férfivel. Egész életre elment a kedvem tőle. Úgy látszik, bizonyos dolgokra alkalmatlan vagyok, viszont ebbe a környezetbe beleillem. Maga is tudja, hogy beleillem.

— Beleillik, Licka.

— Az üzem öregszik, én vele. Együtt öregszünk. Emlékszik még, milyen fess ember volt Lajos bácsi néhány évvel ezelőtt? Meggörnyedt már. Az én csodálói is megváltoztak. Még mindig akarnak, de már nem ugyanazok az emberek, akik azelőtt. Persze már én se vagyok az, aki voltam. Mostanában dunai matrózok járnak ide. Néhány fiatal bohém, néhány kisiklott, zátonyra futott egyén. Ugyanazt akarják, mint azok, akik azelőtt jártak ide. Valamit megtalálni, valamit átélni, valamiről elfelejtkezni, valamiről álmodozni. Frank, itt egyetlen férfi se tud egy óránál tovább úgy ülni, hogy ne mondjon el magáról mindent. Egyetlen pap se hallgatott meg annyi titkot, mint én. Szeretem őket, szeretem ezt a felelőtlen csöcseléket. Ezeket a félszeg, nehézkes férfiakat, akik nem tudnak mit kezdeni magukkal.

— Lehet, hogy igaza van...

— Ő nagyon tetszett nekem, Frank. Ő volt az egyetlen férfi, akivel az életemben találkoztam. Az első perctől kezdve, Frank.

— Igen, ő sokaknak tetszett.

— Sokat hallottam róla. Itt az ember mindent megtud, Frank. Nem beszéltek róla különösen szépen, de nekem tetszett. És állítólag nem élt valami jól. Ismerte a feleségét?

— Nagyon hasonlított magára, Licka. Mintha a maga negatívja lett volna. Ami magán fekete, rajta fehér volt. Találkozott már vele valaha?

— Egyszer egy nagy társasággal valami recepció után itt jártak. Odajött hozzám, kezét nyújtott, megkérdezte, hogyan élek. Azzal nem tördődött, hogy ehhez a gesztusához mit szólnak mások.

— Hol ismerkedtek meg?

— Frank, hiszen már említettem, ki volt a férjem. Amikor átszökött a határon, engem bezártak.

— Aha.

— Kutyaadolog volt. Két hétig faggattak olyan dolgokról, amelyről fogalmam se volt. Az engem kihallgató rendőr különösen együgyű volt.

— És ő volt akkoriban a rendőrség főnöke.

— Igen. Csak aztán a kerület élére helyezték. Ha nem így történik, megkaparintottam volna.

— Ő engedte szabadon magát?

— Igen. Egyik nap magához hívatott. Azonnal a tárgyra tért. Az én buta rendőröm úgy állt előtte, mint egy taknyos kölyök.

— Az ellenséges kémelhárító... — kiáltott a nyomozóra — Az ellenséges kémelhárító itt lábatlankodik, és ti nem tudjátok leleplezni. Ehelyett ártatlan embereket hurcoltok meg, akiknek ehhez semmi közük. Mondja meg — fordult felém —, miért maradt itt? Miért nem szökött el, amikor erre meg lett volna a lehetősége?

— Nem akartam. Hová fussak? Ostobaság elfutni.

Papírt vett elő az irattartójából, valamit ráírt, és átnyújtotta.

— Szabadonbocsátási végzés. Elmehet. Most már senki se fogja háborgatni. De azt tudomásul kell vennie, hogy a régi idők elmúltak. Villája már nincs, kell valami lakást találnia. És munkát is. Munka nélkül itt nem élhet. Különben újra ide kerülne. A volt villájából elviheti a személyi szükségleteit. De csak a személyieket. Ügyelünk majd rá. Semmiféle ékszer, láncot, gyűrűt vagy órárt. És egy festményt, semmi többet. Annyi bútort, amennyire egy személynek szüksége van. Ne csináljon semmi ostobaságot, a külföldről érkezett leveleket adja át. Legokosabb, ha maga senkinek nem ír.

— Mit mondjak, Frank, az egész olyan meseszerű volt. Végre találkoztam egy emberrel, akiről elmondhatom, hogy valaki. Imponált a személyisége.

— Később már aligha imponált volna magának annyira.

— Nem tudom. Aztán már csak egyszer láttam. Akkor éjjel, amikor itt jártak.

— Nem tett semmiféle javaslatot, semmit sem akart magától?

— Nem. És én nem is gondoltam, hogy különösebben elbájoltam volna. Még azt se, hogy hívni, hogy próbálkozni fog. Tudom, hogy tettem neki. És szerettem volna, ha hív, ha utánam jön. De semmi ilyen nem történt. Csak egy aláírás. Befejezett ügy. Ja igen, egyszer még volt valami dolga velem. Amikor ide beléptem, azt akarták, hogy működjek együtt a rendőrséggel. Elutasítottam. Meg akartak félemlíteni. Azzal fenyegetőztek, hogy nem dolgozhatom. Tudom, hogy akkor közbelépett, ezt csak később tudtam meg. Különben nem dolgozhattam volna itt.

Frank különös benyomásokkal indult haza. Feje tele volt a halottal. Egész nap vele volt elfoglalva, a legváratlanabb helyen, a legváratlanabb pillanatban eszébe jutott, és felizgatta. Nem volt semmi oka, hogy ne higgyen Fondának, és hogy ne higgye el mindazt, amit Lícka mesélt. Az új benyomások megrendítették. Ez a halott még sincs olyan egyedül, ahogy Frank ezt a ravatal körül közömbösen sorakozó polgárok magatartásából kiszűrte. Van, aki sajnálattal gondol rá. Van, akinek imponált. Sőt olyan is van, aki szeretettel gondol rá. Fonda azt mondta: Korán halt meg. Lehet. Lehet, hogy legfőbb ideje volt, hogy meghaljon. Frank maga elé képzelte hogyan festett volna ez a temetés egy évvel később, a bukása után. Egyedül lett volna. Diszkreditáltan, kirúgottan, szóba se került volna az állami temetés, semmiféle gyászzena, csak egy egyszerű sír a temető sarkában, s a sír körül néhány ember. Lícka, Fonda és Frank. Néhány ember. Nem barátok, barátságról már nem lehet szó. De mégis néhány nem egészen közömbös ember. Nem lett volna így jobb? Valóban idő előtt halt meg?

XIV.

Reggelre Franknak megfájdult a feje, háborgott a gyomra, az egész világtól hányingere volt, kedvetlenül kelt fel, reggelijét félretolta, és csak cukor nélküli feketét itta meg. De ez se segített. A felesége szemrehányóan figyelte. Ezúttal szokásától eltérően nem szólt semmit. Gondolja azt, hogy ivott. Űgyis mindig azt gondolja.

Az utcákon megolvadt a jég. Amikor éjfél után Margittól elindult, még mindenütt a járdához fagyott, vékony jégkéreg csillogott. A boro-zóból kilépve érezte, hogy meleg szél fúj. Az alatt a pár óra alatt, amíg aludt, teljesen megváltozott az időjárás. A járdákat most már fekete, ragacsos hó és sárreteg takarta.

Frank számára nagy önmegtágadást jelentett, hogy ismét belépjen a gyászterembe. Egy darabig azt forgatta a fejében, hogy visszafordul, nem megy sehova, nem szól senkihez, dobják ki, mi is történne, ha kidobnák. Paulinának igaza volt. Más fényképészek függetlenül élnek, drága fényképgyűjteményeket adnak ki magas példányszámban, mind-egyiknek nyaralója van és autója, igen, autója, nem pedig olyan tra-gacsza, mint Franknak. De aztán kinevette magát. Forradalmár. Partizán. Nyaraló. Autó. Nagy honoráriumok. Megállapodtunk. Elpolgáriásodtunk. Millió ember gondolkozik hasonlóan mostanában. Pénz, autó, nyaraló, állás, dicsőség, ezek a jelenkor mammutjai. Fondának jó szeme van. Vajon az ősemlernek volt-e elég gazdag vadászterülete? A mai vadász-terület nem valami gazdag. Pénz, nyaraló, autó nemigen kerül terítékre.

Nem ezt akartuk . . . , töprengett Frank. Nem ezt akartuk, és mégis így végződött. Akad még egypár különc, mint például ez a Fonda. Nem kell neki se pénz, se nyaraló, se autó. Megelégszik önmagával. Megelé-gszik annyival, amennyije van. Licka. Mit akar Licka? Szeretné, ha ma korábban lenne zárórája és hogy Lajos bácsi kezébe venné a tárogató-ját. Mit akar Margit? Margit szeretne szégyenkezés nélkül élni. Mit akar az özvegy? Hogy ne kísérvék mindenüvé figyelő szemek, hogy végre egyedül maradhasson. Martin tenyeres-talpas aszfaltozómunkás akar lenni. Sem több, sem kevesebb. Ők mindannyian már kipróbálták, hogy ízlik a hatalom, a pénz, a dicsőség, kipróbálták és rájöttek arra, hogy van még valami, ami mindezeknél értékeesebb.

Ez a halott még élhetett volna . . .

Frank továbbballagott. Van valami, amit kötelességnek neveznek. Lehet, hogy nevetséges és fölösleges dolog is ez, de ő maga választotta. És jó dolog éppen akkor követni a hívását, amikor az embernek lelke mélyén legkevésbé akarózik. Éppen akkor, amikor az ember egész kör-nyezete azt súgja a fülébe: Egy tapodtat se mozdulj, te örült.

A polgárok sora az épület előtt már nem volt sem olyan tömött, sem olyan hosszú. Talán takarékoskodni kell már a tartalékokkal? De amire idáig ért, már örült neki, hogy eljött. Lefényképezhette az öregasszonyt, aki a ravatal előtt fehér zsebkendővel törölgeti a könnyeit. Amolyan törekeny, nem feltűnő, fehér hajú, jó hetvenes anyóka volt, olyan apró és jellegtelen, hogy fel se tűnt senkinek. Ilyen törekenyen, ilyen feltű-nés nélkül topoghatta végig az egész életét, gyerekkortól öregségéig. Azok, akik majd az újságban látják a fényképet, nem is tekintik más-nak, mint töpörödött, közönséges anyókának, aki a ravatal előtt a ha-lottól búcsúzik. Csak Frank vette észre, egyedül őt nyugtalanította a jelenléte. Mondott ennek a nélinek valaki valamit? Meg tudta-e valaha,

hogy milyen felfordulást okozott, amikor a harmadik emeleti lakásának ablakából kirázta a kalácsmorzsákat? De ki is mondhatott volna neki bármit is? Ki figyelmeztethette volna különösen arra, hogy ez a halott itt, az ő tudomása nélkül, befolyásolta öreg éveinek nyugalját, és nagy veszedelemtől mentette meg. Alighanem csak úgy jött, magától. Öreg, nyugalmazott tanítónő, aki egész életében tisztelte a tekintélyét. Meghalt az államférfiú. Az, aki a nemzetet vezette. Megérdemli, hogy tisztelettel búcsút vegyünk tőle. S ez a zene is könnyeket csal az emberek szemébe, és minden olyan ünnepélyes és szomorú...

Amikor Galovič átvette az állambiztonság vezetését, megváltoztatta a munkamódszereket. Buzgóbban, találékonyabban, kitartóbban kutatták, tették értelmetlenné és semmisítették meg az osztályellenséget. Galovič természetesen az államvédelem politikai aspektusaival volt elfoglalva. Az apparátus végrehajtó szervének az élére olyan embert ültetett, akit a kerületről hozott magával, egy bizonyos betegesen gyanakvó személyiséget, egy Jančuška nevezetű embert, aki jobb és bal keze is volt egy személyben.

Jančuška éjjel-nappal üldözte a kártevőket, a diverzánsokat, a kémeket, a rendszer ellenségeit. Nappal a hivatalban, éjjel álmában. Alárendeltjei számára kemény és furcsa munkarendszabályokat írt elő.

— Mindenki ellenség... Mindenki benne lappang az árulás lehetősége. Az ember születésétől fogva rossz és megvesztegethető teremtmény. A maguk kötelessége az, hogy tetten érvék őket. Senkinek se higgyenek. Ne higgyenek a barátjuknak, ne higgyenek a testvérüknek, ne higgyenek a saját feleségüknek. Vizsgálják felül saját gondolataikat és saját ténykedésüket, a kételkedés, a megtántorodás a mi körülményeink között már egyenlő az árulással!

Igy tanította a beosztottjait. Kiirtani! A kiirtás volt a jelszó, a feladat, a szent kötelesség. Kiirtani!

— A kém — oktatta őket — ma más eszközökkel dolgozik, mint valaha. A legmodernebb technika segítségével tudományos alapokon áll. Közben a legteljesebb névtelenségbe burkolózik, kerüli a feltűnést, elveszik a tömegben. Nekünk is tudományos módszerekhez kell folyamodnunk. A mi technikánknak tökéletesebbnek kell lennie a kémek technikájánál. Vegyenek észre mindent és mindenkit. Figyeljék környezetüket. De különösen figyeljék azokat, akik alig észrevehetőek, akik a legkevésbé feltűnőek. Egy vak ember természetesen nem gyanús, de nem muszáj éppen vaknak lennie. Mindenki lehet diverzáns, akivel találkozhatnak. A maguk feladata kiirtani gyökerestül!

Ilyen volt Jančuška. Egészen addig, amíg egy banketten hisztérikusan fel nem kiáltott:

— Ne igyák azt a kávé, meg van mérgezve!

Mindenki elsápadt. Mindenki megbénult a félelemtől. Persze a kávé rögtön kémiai analízisnek vetették alá. Koffeinen kívül más mérget nem tartalmazott. A bankett nem végződött valami ünnepélyesen. Jančuškát a pszichiátriára szállították. Előrehaladott idült paranoiát állapítottak meg nála. Így vesztette el Galovič az egyik legjobb képességű káderét. És Galovič nem egykönnyen felejt. Sohasem felejt. Galovič egyik kötelessége éppen az, hogy ne felejtson. Soha és semmit...

Az a tőporódott, közönséges öregasszony kitopogott a gyászteremből. Nem sejtette és sohasem fogja megtudni, milyen harcot folytatott érte ez a halott Jančuškával és Galovičsal.

Jančuška figyelt fel rá. Egész véletlenül került az útjába. Véletlenül, ámbar ennek a létezését mindig tagadta. Séta közben, mert Jančuška séta közben is szolgálatot teljesített.

Frank a történetről véletlenül szerzett tudomást, ha nem is egészen véletlenül. Régi ismerősével utazott egy kupéban a gyorsvonaton. Tudta a másiktól, hogy állambiztonsági tiszt. Az a másik észrevétlenül a halottra terelte a beszélgetést.

— Mit kérdezel engem? Te éppen olyan jól ismered, mint én.

— De te összejössz velem.

— Már régen színét se láttam.

— De annyit legalább tudsz, hogy lehet-e velem értelmesen beszélni.

Közben ijedten körülnézett, nem hallgatja-e valaki. Hirtelen már nem tudott tovább uralkodni magán.

— Torkig vagyok az egész szolgálattal. Árnyékokat kergetünk. Az igazi kártevők egészen máshol vannak.

Frank nem fűződött hozzá semmi megjegyzést. Már az is kockázatos volt, hogy ilyen beosztású emberrel egyáltalában szóba elegyedett. Igaz, valaha az ő régi társaságukhoz tartozott, jó barát is volt, de milyen ma? És mit akar tőle? Mert hogy valamit akar, az napnál világosabb.

A férfi újra elvesztette önuralmát.

— Mostanában egy olyan esettel foglalkozom... — mondta csendesen —, amely akár nevetségesnek is tűnhetne, ha nem bűzlene ostoba kegyetlenségtől. És én már nem akarom tovább csinálni. Nem tudom.

Látszott rajta, hogy ki akarja beszélni magát. Most. Ebben a pillanatban. És nincs kinek. Talán egy teljesen idegen embernek is elpanaszolná.

— Te ismered a beosztásomat. Most egy különleges csoportnak vagyok a vezetője, amelynek nincs más feladata, mint egy töpörödött, nyugalmazott tanítónó megfigyelése. Már egy hét óta figyeljük minden lépését. Most egy asszony után utazom, akitől levelezőlapot kapott. Lehet, hogy a testvére, a sógornője, vagy ehhez hasonló. Hiszen te ismered Jančuškát.

Frank bólintott. Ismeri.

— Jančuška örült. A diliházba való. Múlt héten teljesen felindultan rontott az irodámba. Hatalánénak hívják, mondta, Hatala Veronkának. A személyi irataiban semmi gyanús feljegyzést nem találtam vele kapcsolatban. Tegnap este, s hozzá kell tennem, már alkonyodott, egy fehér terítőt dugott ki az ablakon, és háromszor meglóbálta. Az az ablak a határ irányába néz...

— Nem... — tört ki Frankból.

— Pedig így van. Egy különleges csoport vezetésével bízott meg, amelynek az a feladata, hogy megállapítsa, kivel áll kapcsolatban ez az öregasszony. Ma már mindent tudunk róla. A lakásában lehallgató készüléket szereltünk fel. Dühömben még a klozettjében is mikrofont szereltünk fel. Háromszor alapos házkutatást tartottunk nála. Eh, öregem...

— Miért nem utasítottad vissza?

— Visszautasítani? — meredt értetlenül Frankra. — Nálunk visszautasítani? Ebben az esetben a mi épületünket csak már mint őrizetbe vett hagyhattam volna el. És meg sem álltam volna a bíróságig. De minek is utasítottam volna vissza? Valaki másra bízta volna a fel-

adatot, valakire, aki ki akarta volna vágni Jančuška előtt a rezet... Már minden lépéséről tudunk. Tudjuk, hogy mit vásárol. Miennyi a jövedelme, mit reggelizik, hová és mikor jár sétálni. Így topogunk körülötte, tiz jól fizetett férfi. Az a levelezőlap az első posta, amit ez ideig kapott. Jančuškának ez is feltűnő. Ha valaki levelezik, az is rossz. Ha nem levelezik, az is. Most elküldött, állapítsam meg, ki bujkál a feladó mögött. Amikor Jančuškának jelentettem, hogy kizárólag csak hozzá hasonló özvegyekkel érintkezik, ez még csak megerősítette a gyanúját. Öregem, ez az egész egy átkozott komédia. Abból az ablakból, ahonnan azzal a terítővel háromszor le-fel integetett, teleobjektívvel lefényképeztük az egész környéket, speciális távcsövekkel kerestük a titkos megfigyelőállást, az ablakpárkány alá álcázott felvevőgépet szereltünk, amely automatikusan elindul, ha az ablakot kinyitják. Néha azt kérdezem magamtól, van-e még valamelyikünknek ép esze.

— Hát miért nem akasztod szögre az egészet?

— Szögre akasztani? Nálunk? Jančuškánál ez egyenlő a dezertálással, a hazaárulással. A mi szolgálatunkból csak infarktussal vagy golyóval lehet távozni — mert ez is előfordul —, vagy pedig seggberúgással és letartóztatással. De én már nem vagyok rá képes, nem tudom tovább csinálni. Egy évvel ezelőtt archeológusokat tartóztattunk le, őket is Jančuško leplezte le. Régészeti kutatásokat végeztek fenn a várban. Jančuška azzal vádolta őket, hogy titkos, föld alatti alagutat akarnak fúrni, s így akarnak átjutni a határon. Mit gondolsz, volna valami értelme, ha ezzel a dologgal utána mennék és figyelmeztetném rá, mit művelnek nálunk? Megőrzött magában még egy parányi ítélőképességet?

Frank a vállát vonogatta.

— Megpróbálhatod. Lehet, hogy nem tesz semmit, de félned nem kell tőle. Gyűlöli Galovičot, már csak azért sem fog ellened semmit se tenni.

— Igen kockázatos dolog. De elmegyek. A legrosszabb esetben ki-rúgnak, még ez is jobb, mintha a bolondokházában végzem. Öregem, gyere el egyszer a Grand kávéházba, és nézd meg azt az asszonyt, helenként hasonló öregekkel találkozik. Egy kis kuglófpartira jönnek össze.

Frank elment. A főhadnagy már ott ült. Frank is mellé telepedett.

— Az az ott, abban a fekete kalapban.

A kerek asztal körül öt hasonló korú nő ült, és valamin vitatkoztak, alighanem a régi időkön és a mai fiatalság romlottságán.

Körülbelül két hét múlva Frankot a szerkesztőség előtt örömtől sugárzó arccal várta a főhadnagy.

— Jártam nála. Ez mégiscsak derék ember. Galovičcsal kenyértörésre vinni a dolgot nem könnyű dolog. Ehhez bátorság is kell. Jančuškának alaposan az orrára koppintottak. Ma szétoszlatta a különleges csoportot, és bejelentette, hogy megbízatásunk véget ért. De így is legszívesebben áthelyeztetném magam a közrendészethez.

Frank meglepődött. Nem hitt abban, hogy a barátja bele mer avatkozni ebbe a dologba. Úgy látszik, egy embert sohasem lehet kellőképpen ismerni.

Az az apró, tőpörödött anyóka már régen eltipegett. Vajon észrevette-e, hogy valamikor árnyékok gyülekeztek körülötte és hogy valami

sötét aljasság követi és minden lépését éberén figyeli. De miért is vette volna észre? Hiszen mit akarhatnak tőle?

Személyi indíték nélkül jött ide, öreg, nyugalmazott tanítónő, aki megőrizte tekintélytiszteletét . . .

(Folytatjuk)

A L É T P E R E M É N

Slobodan Novak: *Mirisi, zlato i tamjan*. Matica hrvatska, Zágráb, 1968.

Mint igen sok elbeszélésében, első regényében is a tengerre visz bennünket Slobodan Novak: a *Mirisi, zlato i tamjan* cselekményének színhelye egy sziget, melynek nevét nem tudjuk meg a könyvből, egy sziget az Adrián. És sziget — sziget az emberek, az élet tengerén — az a ház, az a csaknem elátkozott ház, ahol a regény hősei napjaikat töltik. Sziget, melyet csapkodnak az élet hullámai, sziget, melynek partját az idő vize nyaldossa.

Már elbeszéléskötete, az Erős vár (1961, magyarul 1964) tanúsította, hogy Novak sohasem az élet felszínét nézi: a mélységbe kíván hatolni, az élet, az ember rejtett problémáit akarja feltárni, megvilágítani, éreztetni a fájdalmakat, felfedni a vétkeket. Az a pont, melyről az életet szemléli, vizsgálja, nem a megszokott, hagyományos, kényelmes, ahonnan az író egyszerű, felületes pillantást vehet az előtte elterülő valóságra. Ha Novak alkotói szemzőgéről beszélünk, jellemző vonásaként állapíthatjuk meg, hogy az életet különös oldaláról mutatja be.

A *Mirisi, zlato i tamjan* is ebbe a keretbe illeszkedik. Az életnek azokat a jelenségeit találjuk meg ebben a regényben, amelyeknek ábrázolására Slobodan Novak minden kétséget kizáróan hivatott. A sötétség országa ez, a pusztulás, az anyagi és erkölcsi zuillus világa. Dante poklának köreire kell gondolnunk olvasás közben. Itt nincs más, mint kiúttalanság, testi és szellemi romlás. Egy egészen embertelen, embernek nem is való világ ez, ahol az emberi mérték semmivé vált, érvénytelen, ahol az emberek közti viszony elvesztette emberi jellegét, ahol az élet lángja utolsókat lobban, s már nem is élet, csupán létezés, tengődés. Sehol egy kis fény, egy világos pont.

A sötét színek vannak túlsúlyban Novak első regényében, melynek főbb vonulatait, áramlatait biztos kézzel rajzolta meg a szerző. A cselekmény elég nyugodtan folyik, a regény monotonája Madonna és a körülötte folyó élet hangulatát eleveníti meg. Szívesen időzik el Novak a részleteknél, szinte aprólékos vizsgálattal meríti ki a lehetőségeket, melyeket a részletek kínálnak.

Érdemes megállnunk a mű párbeszédeinél. Mennyi minden

történik itt a dialógusokban! Zamosak, dörögnek, ropognak, lendületesek a párbeszéddek, s pontosan illeszkednek. A regény szereplői így nyilatkoznak meg legjobban: a párbeszédben van alkalmuk egymással kapcsolatot teremteni, önmagukat kifejezni, egyéniségüket érvényre juttatni, tiltakozni, védekezni, lázadozni, ábrándozni.

Minden az emberekkel és az emberek körül történik a *Mirisi, zlato i tamjanban*. Az emberek egymásért vannak, egymásban találják meg életük értelmét vagy értelmetlenségét (persze nem mindegyikük ismeri ezt fel, de aki rádöbben, azt annál mélyebben megrázza). „Éljen Madonna, ugye? Létezzen, hogy foglalkozunk vele” — mondja a regény férfihőse, aki Madonnában, az egykor dúsgazdag asszonyban a múltat, a testet öltött emlékeket látja, s ennek megfelelően határozza meg a maga helyzetét is: „Hivatásom bizonyos módon Madonna életének, legalábbis öregségének az értelme volt.” Életük harmasban, négyesben, egy eléggé zárt körben — melyből nem is törhetnek ki, amely tehát egy hermetikusan zárt közeget képez, s hat életmódjukra, felfogásukra, vágyaikra, céljaikra — inkább csak létezés, gyöttrődés, egyensúlyozás a lét peremén, mégis ragaszkodnak hozzá, az egészségesek is — akik csak szolgálak — s Madonna is, aki a lét határán túl van már, de még nem lépett be a Halál pitvarába. Mindegyikük a maga életének apró céljaiért küzd, tör utat magának. Miközben a maga szándékait akarja megvalósítani, legnagyobb, legtaszítóbb ereje önzése és magába fordulása lesz. A regény alakjai két sarkpont köré csoportosulnak: Madonna az egyikken, a többiek a másikon. Két világ, két világnézet, két akarat, két önzés ez. Együttélésük minden jel szerint szükségszerű, de egyúttal a poklot is jelenti mindannyiuk számára, s mindegyiküknek a maga módján. „Kinoz bennünket az élet. S ez nem értelmetlen s nem naiv dolog” — állapítja meg a már említett névtelen regényhős. Mert mindenki megtalálja életének az értelmét. A többiek ítélete nem mindig érdekes. S ebben a regényben épp az egyéni értelmek jutnak előtérbe, teszik gazdaggá, értelmessé az alkotást és alakjait.

Mint ahogy a regény cselekménye egy megnevezetlen, alig leírt szigeten történik, s ez bizonyos rejtelmességet kölcsönöz Novak művének, olyan titokzatos maga a cselekmény, de főleg a szereplők: a Madonna, a férfi (akinek még a nevét sem árulja el a szerző, csak bizonyos életrajzi adatokat közöl róla) meg a többiek. Sok mindent megtudunk róluk, kialakul arcuk, egyéniségük, de érezni, hogy ott van bennük, cselekedeteik, gondolataik, szavaik mögött, a regény cselekményében, légkörében valami titok, melynek megsejtése — hát még megfejtése! — nem lehet más, mint minden olvasó egyéni véleménye, amikor ezzel a nem mindennapi könyvvel találkozik.

(TL)

KRITIKUSOK A MÉRLEGEN

Radovan Vučković: *Sudbina kritičara*. Svjetlost kiadás, Szarajevó, 1968.

Régi és új, öreg és fiatal kritikusok munkássága felett tart szemlét Radovan Vučković, tizenegy szerb és horvát kritikus működését vizsgálja és ismerteti könyvében. Izgalmas és nem könnyű feladatot vállalt a szerző, s komolyan, meggondoltan végezte munkáját.

Vučković írásainak alapvető sajátossága, hogy szintetikusak. Tömören foglalja össze, amit egy-egy kritikusról, munkásságáról, módszeréről, elveiről, véleményéről, jelentőségéről, sikereiről vagy melléfogásairól, kételyeiről, tévelygéseiről mondani kíván. Kutatásainak, elmélkedéseinek eredményei mindenképpen figyelemreméltóak; ha nem is mindig kétségbevonhatatlan, pontos, amit írásaiban megállapít, ha néha felületes, az általános kép, melyet a kritikusokról rajzol, érdeklődést kelt, tájékoztat, s néhány kivétellel értékelésként is elfogadható. Kivételekkel, mondom, s hozzáteszem: kellő kritikával s helyenként fenntartással. Mert például nyilvánvaló, hogy amikor Bogdanovićról és Gligorićról beszél, enyhíti, tompítja kritikájának élet. Borislav Mihajlović-tyal szemben igazságtalan, elfogult, olyannyira, hogy pontatlanságokat állít. Nem értette meg Borislav Mihajlovićot mint irodalmunk egy jelenségét, a szerepet, melyet Mihajlović elfogadott (s el is játszott?), vagy nem képes kellő jelentőséget tulajdonítani ennek a kritikusnak.

A kritikusok névsora, akikkel Vučković foglalkozik, eléggé tarka képet mutat. Vinaver, Dimitrije Mitrinović, Stanislav Šimić, Milan Bogdanović már nincsenek az élők között; az aktívak közül Gligorić, Mišić, Mihajlović, Džadžić, Leovac, Pavletić, Ladan. Mindegyikükről többé-kevésbé kerek, szintetikus képet kapunk; nem egyes műveik, hanem álláspontjuk, módszerük, kritikai vizsgálataik eredményei, erényeik és mulasztásaik érdeklik Vučkovićot.

Vinavert mint kritikust nem fogadja el, de érdekesnek tartja; Mitrinovićot a feledéstől akarja — valószínűleg feleslegesen — megmenteni; Bogdanovićot, de főleg Gligorićot, mint mondtam, nem marasztalja el, habár látja és meg is állapítja hibáikat, hiányosságaikat, mulasztásaikat; nekik megbocsát. (A kritikában ez is lehetséges.) Mišić az egyetlen, akiről nem ad kielégítő képet. Ennek okát abban látom, hogy Mišić kritikai pályafutása gyakran megszakad, kiesik az irodalmi életből, nem alkot eleget és folytatólagosan; Vučković nem tudta összefogni azokat a szálakat, melyek lehetővé teszik Mišić kritikai működésének magyarázatát. Leovacról igen jó véleménnyel van; nagyra becsüli Ladant is.

Az olvasónak az a benyomása, hogy Vučković könyvéből úgy-szólván többen hiányzanak, mint ahányan benne vannak. Mert hogyan lehet a mai jugoszláv kritikáról a szlovén kritikusok — egy Vidmar, egy Kos — nélkül beszélni; a macedón kritika képviselői is kimaradtak. Ha pedig a szerző csak a szerb és horvát irodalom kritikusait kívánta felölelni, akkor sem csökken hiányérzetünk: nem egy kiemelkedő tagja van az új horvát kritikusnemzedéknek (Donat, Gotovac és mások), akik legalább annyira jelentősek, mint Pavletić vagy Ladan, Vučković mégsem méltatta

őket figyelemre. A szerb kritika bemutatása lehetetlen például Zoran Gluščević működésének értékelése nélkül. És van még néhány kritikus, főleg az újabb nemzedékből (pl. Egeriő), akiknek Mihaĵlović, Mišić, Dĵadžić mellett a helyük.

Ezzel szemben áll az az érv, hogy a szerző nem kritikátörténetet akart írni, se a kritika kritikáját, hanem — a saját belátása, kedve, ízlése, vonzalmai szerint kiválasztott — néhány kritikus arcképét rajzolta meg. Ezt akár el is fogadhatjuk enyhítő körülménynek. De ha valaki, mint Vučković, oly nagyra tartja a kritikusokat, hogy már szinte eszményíti őket, s „a szellem tragikus lovagjainak” nevezi őket, ha úgy véli, hogy a kritikusok „fény sugarak az éjszakában”, akkor nem hagyhatta volna el az újabb jugoszláv kritika néhány jelentős alakját.

Így viszont, ahogy van, ez a könyv, kimondott igazságaival, nyilvánvaló tévedéseivel, erényeivel s félreértéseivel, érdekes vállalkozás, kísérlet, amely egész biztosan hasznos tapasztalatokkal szolgál mind szerzőjének, mind azoknak, akik a kritika múltjával és jelenével, céljaival, feladataival és problémáival, a kritikusok egyéniségével, pályafutásával kívánnak foglalkozni.

(TL)

AZ ANYASÁG ELTORZULÁSÁNAK REGÉNYE

Jacques Borel: *Rajongás*, fordította Jékely Zoltán, Budapest, Magvető Könyvkiadó, 1968.

„Nem gondoltam, hogy rosszabb sors is lehet, mint az, ha nem szeretik az embert, márpedig ez az, ha szeretik, mert majdnem mindig rosszul szeretik. Nem gondoltam, hogy ha szeretünk valakit, máris egy másikat gyötrünk vele” — írja Jacques Borel 1965-ben Goncourt-díjat nyert nagy regényének 546. oldalán, s ezzel, mintegy mottóba sűrítve, éppúgy meghatározza saját személyével főbb vonásaiban azonos hőse és anyja érzelmi összeforrottságának tragikus végkimenetelű lényegét, mint magának a regénynek filozófiai alapkoncepcióját. Hogy mennyire így van ez, rögtön láthatjuk, mihelyt megismerkedünk — természetesen csakis nagy vonalakban — a regény cselekményével, ha ugyan ez a kifejezés itt egyáltalán helyénvaló, mivel önéletrajzi elemekre épülő, önvallomásszerű alkotással állunk szemben, amelyben nem annyira a külső történés, hanem inkább az általa kiváltott érzelmek, emocionális reakciók, illetve ezek következményei jelentik az eseményeket, azaz a regény tulajdonképpeni tárgyát. Borel egyébként meglehetősen pesszimista összegezősként így vall érzelem és gondolat viszonyáról a könyv 510. oldalán: „Nem, nem a gondolataink vezetnek bennünket, hiszen maguk a gondolataink sem egyebek, mint azok az érzések, emlékek vagy zavaros zajlások mibennünk, melyekről sejtelmünk is alig van, s gondolataink létét vagy nemlétét engedélyezik s így ringatnak tévedésbe afelől, hogy mik vagyunk”, ami, legalábbis a regény vonatkozásában —

úgy érzem, nem önkényesen — bátran az érzelem és esemény, illetve a cselekmény egymáshoz való viszonyára is kiterjeszhető.

A regény hőse, az élete, illetve főleg gyermek- és ifjúkora történetét első személyben elmondó Deligne, apját már négyhónapos korában elvesztette, s ez alapvetően határozza meg érzelme- és gondolatvilágának, vagyis egész további sorsának alakulását. Apátlan fiú lévén, nincs lehetősége, hogy két szülője között megossza érzéseit, s még kevésbé nyílik lehetősége a kettejük közti választásra, s így csakis anyjához „kötődhet”. Anyja, Lucile, noha egy ideig még vannak szerelmi kapcsolatai, gyermeke kedvéért nem megy újra férjhez, ami még csak fokozza a kettejük közötti bensőséges, talán nem is egészen természetes érzelmi összefonódottságot. Mindez, amíg Deligne kisgyerek, akár rendben is lenne, semmi szokatlant nem érzünk benne, ahogy azonban a fiú mindinkább férfivá serdül, egyre nyilvánvalóbbá lesznek kettejük kapcsolatának túlzott és éppen ezért fonák vonásai. Lucile tisztában van ugyan fia természetes igényeivel, nem gördít akadályt szerelmeinek kibontakozása elé, sőt sokban cinkosává, miként a könyv előszavát író Bajomi Lázár Endre megjegyzi, kerítőjévé válik, e szerepét azonban csakis addig hajlandó betölteni, míg úgy érzi, fia részéről jobbra csak érzéki fellángolásról van szó. Mihelyt úgy látja, teljes, csorbítatlan szerelemmel került szembe, tehát a házasság „réme” fenyegeti, magatartása megváltozik. Fiának házasságát ugyan nem képes megakadályozni, látszólag beletörődik tehát, azonban — talán nem is mindig tudatosan, illetve emocionális alapállásának kényszerítő hatására — a „harcot” továbbra sem adja fel. Érzelmileg teljesen fiára fonódva — unokáiban is csak a házasságot tartósító kapcsokat látja —, egy ideig még megkísérli „megtorpedózni” fia házasságát, majd mikor ez nem sikerül, elméjében gyökeret ver a rögeszme, hogy „elvesztette fiát”, idegösszeroppanást kap, öngyilkosságot kísérel meg, végül pedig krónikus búskomorságba esve, egy vidéki elmeegógyintézet lakója lesz. Paradox módon, ha elméje nem borul el, most megérthetné tévedését: tragédiája fiát is összetöri, lelkifurdalást érez olyasmért, amiért nem kellene (hiszen csupán normális ember — azaz éppen e lelkifurdalás mutatja, érzelmileg mégsem egészen az), s gyakori hosszú látogatásokat tesz az intézetbe. Lesújtottságából csak a katarzisz révén remél kiutat — anyjával folytatott sétéai közben jegyzeteket készít, azzal a szándékkal, hogy megírja élete történetét. Hogy munkájának eredménye (azaz Borel regénye) végül is — legalábbis látszólag — inkább saját életének regénye lesz, s nem annyira anyjáié, az éppen kettejük életének szétbogozhatatlan összefonódottságát bizonyítja.

Mindez persze így végtelenül leegyszerűsítettnek hat, hiszen csupán a történés legfőbb vonulatát követő vázlatról van szó (szó sem esett például Deligne szerelmeinek egész soráról, gyermekkori mániáiról és kalandjairól, olvasmányélményeiről, irodalmi próbálkozásairól stb., amelyek pedig mind helyet kapnak a regényben) az alapvető „cselekményről”, aminek idézőjelbe tételel mindenekelőtt talán a regény hiteles valóságnak ható vallomásszerűsége indokolja, s ebből aztán szinte törvényszerűen adódik

a regény alapvető időbeli felépítése, akaratlanul is Proust nevét kényszerítve tollunkra.

Borel ugyanis, Prousthoz hasonlóan szintén az „eltűnt idő nyomába” szegődik, s a történet az emlékezet szűrőjén át vetíti elénk. Ez aztán szükségszerűen magával hozza az időbeliség és az elemző írói magatartás prousti sajátosságait, Borel módszerei azonban sokban el is térnek Proustétól. Legfőképpen talán az asszociációs folyamatok kiinduló pontjaival kapcsolatban mondhatjuk el ezt, mert míg Proustnál az emlékképek társításának végtelen sorát általában valamely külső érzéki benyomás indítja el (gondoljunk az oly sokat emlegetett Madeleine-süteményre), vagy egy személy felidézett képe tölti be ugyanezt a szerepet, többnyire a spontán emlékezés illúzióját keltve, Borelnél — jóllehet az elemzés „esztétikai végeredményét” tekintve alighanem Proust mögött marad — inkább valami tudományosnak is mondható, oknyomozó módszerességgel találkozhatunk. És ez a módszer a regény egész szerkezetére rányomja bélyegét, helyenként szinte egy tudományos mű vagy filozófiai tanulmány felépítésére emlékeztetve azáltal, hogy Borel gyakran felvesz egy szálat, rendszerint hősének egy-egy sajátos tulajdonságát (pl. belső magányosságát, tömegiszonyát vagy abbéli lelki szükségletét — ez különben alapvető jellemvonása —, hogy rajongva csodáljon valakit), és aztán ezen indul el, olyanféleképpen, ahogyan mondjuk egy fiziológus munkájában külön foglalkozik a vérkeringés szervei és külön az emésztőszervek működésének leírásával, elmondva az éppen vizsgált szervekről mindent, ami rájuk vonatkozik, mégpedig nemegyszer meglehetősen függetlenül az események időbeli sorrendjétől, bár a regény egészét tekintve — Prousthoz hasonlóan — bizonyos időrendiséghez mégis tartja magát, aminek következtében a regény szövetét jórészt a nagy vonalakban egyenletesen előrehaladó idővonulatból kiágazó, egymást mintegy öltésként keresztező visszapillantások és előretekintések rendszere alkotja. Első pillantásra ez az eljárás bizonyos ellentmondásosságot, módszerbeli heterogénséget eredményez, aminek folytán a hősnek Horace Muzan iránti különös, szenvedélyes barátságát a szerző pl. úgyszólván egy szuszra mondja el, míg Anne-nal való szerelméről csupán epizódokat tudunk meg, az író mindvégig úgy beszél róla, mintha az olvasó már ismerné az ezzel kapcsolatos tényeket. Ezek azonban csupán látszólagos ellentmondások, egyrészt azért, mert a szerzőnek sikerül a kétféle módszert írásművészetével egybeötvöznie, másrészt, s főleg pedig azért, mert az eljárásoknak ez a különbözősége Borel írói alapállásából szervesen következik. Borel ugyanis, noha bőbeszédű és a részletek halmozására hajlamos író (szerencsés írói alkat, szenzibilitása egyesül benne az analízis megkövetelte önmaga és mások iránti kíméletlenséggel), mindig alárendeli részleteit a regény egésze követelményeinek, s egy-egy eseményről vagy életszakaszról mindig csak annyit mond el, amennyi hőse lelki fejlődésének vagy érzelmi intenzitásának érzékeltetéséhez szükséges. A részletek tehát mindvégig funkcionálisak, és Borel ebből a szempontból nézve talán szigorúbb is Proustnál.

Ezt a vonását azonban aligha tekinthetjük pusztán véletlennek,

mert nyilvánvalónak látszik, hogy Borelnek ez a fegyelmezettebb, az egész követelményeit jobban szem előtt tartó attitűdje, éppen belső indítékaiból, vallomáskényszerének a Proustétól eltérő mi-voltából, érezhetően egy morális impulzus jelenlétéből fakad. Proust ugyanis bizonyos faszcináltsággal viszonyul a múlthoz, s elsősorban mintegy életének „újraélése” kedvéért idézi fel ezt, Borel viszont — jöllehet belőle sem hiányzik ez a bizonyos belefeledkező elragadtatás — inkább az előzmények, az anya tragédiába torkolló sorsa okait kideríteni kívánó kényszer vezérli, egyfajta (fiktív) büntudattól átítatottan (ez, ellenkező előjellel ugyan, de Rousseau nevének felemlítését is indokoltta teszi), ami bizonyos figyelő helyzetet, mondhatni éberséget követel a szerzőtől, aki már csak azért sem engedheti át magát teljesen a múltba révedés gyönyörűségének. Viszont alighanem éppen e vizsgálódó, céltudatos magatartásának köszönhető, hogy Borelnek az *önmaguk ellentétébe fordult érzelmek*, vagy talán így is mondhatnánk, az anyai érzés *elidegenedésének* nagy regényét sikerült megírnia (vagyis ha meggondoljuk, egy nagyon is tipikus jelenségét, hiszen, ha nem is ennyire szélsőséges formában, szinte lépten-nyomon találkozhatunk Lucile-hez hasonló anyákkal), még hozzá különösképpen mesteri módon, közvetve, a szintén áldozatnak tekinthető fiú látószögéből nézve a dolgokat, olyképpen avatva a regény tulajdonképpeni főszereplőjévé az anya alakját, hogy viszonylag háttérben hagyja. Mert Borel, majd hétszáz oldalas regényében, viszonylag ritkán elemzi közvetlenül az anya érzéseit — Deligne ugyanis majdnem mindig saját, anyja és mások iránti érzéseiről beszél —, mégis, végigolvasva a regényt, tisztán, egy szakszerű körleírás precizitásával bontakozik ki előttünk annak a folyamatnak a képe, ami az anya lelkében végbemegy.

Ugyanakkor azonban Borelnek ez az egész alapkoncepciót szüntelenül szem előtt tartó módszere — szerencsére — mégsem akadályozza meg, hogy éppen a régmúltat felelevenítő, a gyermek- és kamaszkort idéző részek alkossák a könyv legszebb (bár kétségtelenül legproustibb) lapjait. A gyerekkor színhelyét képező Mazerme város képe, utcáinak, házainak, környékének varázsos leírása mindenképpen maradandó nyomot hagy maga után az olvasóban, s ha ehhez vesszük még Borel nagyszerű emberábrázoló művészetét, a megdöbbenő plaszticitással megformált regényalakok gazdag galériáját, akkor aligha lehet kétséges, hogy Borel regényében (függetlenül a Goncourt-díj fémjelzésétől) a mai francia próza egyik kiemelkedő alkotását üdvözölhetjük. Annak ellenére, hogy alig van valami köze az újabban már nem is olyan sokat emlegetett „új regényhez”. Vagy talán éppen ezért.

Varga Zoltán

A MAGYAR NYELVJÁRÁSOK ATLASZA

Magyar Nyelvjárások Atlasza, I. rész. Szerkesztette Deme László és Imre Samu. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1968.

Nagy eseménye van a magyar nyelvtudománynak. Hosszú évek fáradságos gyűjtő- és rendszerező munkája után végre napvilágot látott az olyannyira várt *Magyar Nyelvjárások Atlaszának* I. kötete. Régi adóssága ez a magyar nyelvtudománynak, most végre törlesztésre került sor, s kezünkben tarthatjuk ennek a mindenféle szempontból valóban „súlyos” (9 kilogramm) munkának az első kötetét.

Nem volt könnyű idáig eljutni. Az első üléstől, melyet 1942. január 13-án tartott a Magyar Nyelvatlasz Bizottság, s amelyen Bárczi Gézátt bízták meg a munkálatok megszervezésével, a tervezet előkészítésével, a gyűjtés állandó vezetésével és irányításával, a tulajdonképpeni munka megindulásáig az egyén, de az ország életében is sorsdöntő változások következtek be.

A háborús viszonyok miatt a gyűjtés nem jutott tovább a próbagyűjtésnél, eredményét csak 1947-ben teheték közzé. A *Magyar Nyelvatlasz* munkálatai 1949 óta megszakítás nélkül folytak az Akadémia Nyelvtudományi Intézetének egyik legfontosabb vállalkozásaként. 1949 óta az állam nem mint néhány ember, néhány érdekelt magánügyeként kezelte ezt a fontos vállalkozást, hanem a népgazdaság költségvetésébe bevéve komoly összeggel támogatta, ezzel megfelelő helyet is adott neki, elismerte értékét és későbbi hasznát.

Miért van szükség nyelvjárási atlaszra?

A népnyelvi bűvárlat egyik leghasznosabb ága a térképekkel dolgozó nyelvföldrajz. Egyes országok nyelvtudományában ez már régóta használt módszer, mert kiderült, hogy egy nyelv nyelvjárási atlaszának elkészítésekor a munkatársak a nyelvjárási jelenségek nagy összefüggéseire vannak tekintettel, nem az egyes elszigetelt adat a fontos számukra, nem a ritkaságok vadászása a fő feladatuk, hanem az egységes vagy összefüggő nyelvterületek kialakulásának, egymásra rétegződésének a bemutatása. A nyelv-atlasz szintetikusán egy nyelv nyelvjárásainak szerkezetét mutatja meg. Az atlasz segítségével ki tudjuk deríteni az egyes nyelvjárások egymáshoz való viszonyát, lehetővé teszi az atlasz a nyelvjárások pontos osztályozását, ugyanakkor az atlasz megmutatja azt is, hogy a nyelvi jelenségek elterjedése mennyire függ a földrajzi tagoltságtól, a környezettől, a társadalmi helyzettől, műveltségi foktól, megmutatja, hogy mely vidékek nyelve közeledik a köznyelvhez, az egységesedésnek milyen fokán áll, mely területek nyelve őrzött meg több régi sajtáságot, hol keletkeztek újabb jelenségek, olyanok, melyek a régi nyelvben nem voltak meg. Meglátszik a térképek alapos és gondos tanulmányozása során az is, milyen iramú a fejlődés, milyen szavakban, szerkezetekben ment végbe változás, melyekben fejeződött be, melyekben van éppen most, a rögzítés pillanatában folyamatban a változás és melyekben még el sem kezdődött. Generációs és nemi különbségek is előkerülnek, kiderül az is, mely vidékek nyelve van kitéve idegen hatásnak s ez milyen mértékű, sőt arra is fény derül,

hogy az idegen hatás milyen szinteken jelentkeznek. Az egyes nyelvi sajátságok elterjedtségéből fontos művelődés- és településtörténeti tényekre is lehet következtetni. Hogy mindezeket többé-kevésbé ki lehessen olvasni az atlaszból, egységes terv alapján, egy központból irányítva, lehetőleg egy időben kell végezni az egyes vidékeken, gyűjtőpontokon a gyűjtést, de a szerkesztésnek is ilyen szempontok szerint kell végbemennie.

A nyelvatlasz-módszer tudományos jelentőségét mutatja, hogy majd minden nyelv tudósai dolgoznak nyelvük atlaszán. A németek és franciák úttörő atlaszai után elkészültek vagy készülnek a spanyolok, az olaszok, a románok, az észtek, az oroszok, a finnek stb. atlaszai, most készül hazánkban Jugoszlávia népei nyelvének atlasza.

Ennek a módszernek az az előnye, hogy közvetlenül a terepen gyűjtik össze az anyagot, az élő, a beszélt nyelv anyagát. Már A. Meillet 1929-ben helyesen állapította meg, hogy egyetlen nyelv történetét sem lehet megismerni komplett és jól rendszerezett nyelvjárási anyag nélkül, de különösen nem a nyelvföldrajz segítségével. Sever Pop, román nyelvtudós mondja, hogy a nyelvatlasz az illető nyelvet beszélő terület felnagyított fotográfiája. De nem elég a fénykép, interpretálni is kell tudni az atlaszokat. Ezek az interpretációk — Gillieron, az első nyelvatlasz-készítők egyike és mások megállapítása szerint — nemcsak a nyelvjárások szempontjából vezetnek hasznos eredményekhez, hanem általános nyelvészeti érdekűek is, amellett, hogy a nyelv múltbeli és jelen képét is megrajzolják (gondoljunk arra, hogy a szókincs egy nép kultúrtörténetét is elárulja; egyes szavak bizonyos területen való elterjedtsége pontosan megmutatja egy másik nép kultúrájának felszínes vagy mélyreható hatását), segítenek áttekinteni az egyes nyelvjárásokat, lehetővé teszik az osztályozást és az egyes tendenciák megállapítását. A nyelvatlaszok tulajdonképpen céljukon túl sok másfajta és becses melléktermékekkel segítik a nyelvtudományt.

A nyelvjárások mai állapotának lefényképezése rendkívül sürgető és fontos feladat, mert a nyelv — szinte minden nyelv — az integrálódás útján halad, a nyelvjárások egyre halványulnak, pusztulnak, végül is eltűnésre ítélt kategóriák. Természetes folyamat ez, mert a társadalmi-gazdasági átalakulás, a műveltségi szint emelkedése, növekedése miatt és eredményeképpen a város nyelve, a köznyelv egyre jobban terjed, és magába szívja a nyelvjárásokat. A köznyelv törvényszerűségeinek felismeréséhez ezek után okvetlen szükséges a nyelvjárások rögzítése és tanulmányozása.

A *Magyar Nyelvjárások Atlasza* elkészítésekor az anyaggyűjtés volt a munka legfontosabb része. A gyűjtés előre összeállított kérdőfüzetek segítségével történt minden esetlegesség kizárásával. A próbagyűjtés egyik legfontosabb tanulsága az volt, hogy kiderült a kérdőfüzet kérdéseinek pontos illetve pontatlan megfogalmazása, kiderült, hogy okvetlen meg kell előre fogalmazni a kérdést, mert a címszavakat nem minden gyűjtő értelmezte egyformán. Ugyanígy kiderült az is, hogy a címszót pontosan meg kell határozni, mert nem mindenütt fedi ugyanazt a fogalmat (pl. a gabona), más kérdéseknél viszont tárgyi eltérések mutatkoztak

a feleletben. Két kérdőfüzettel gyűjtöttek, egy nyelvtani kérdéseket tartalmazóval és egy szóföldrajzival. Egy gyűjtő csak egy kérdőfüzetet kért ki. A kérdőfüzetbe írták a szabadon hagyott helyre a válaszokat. Az úgynevezett „orv anyag”-ot, mely nem vonatkozik a kérdésre, a kérdésben szereplő jelenségre, viszont jellemző, az üres oldalakra jegyezték. A kérdőfüzetek kiegészítéseként rajzokat és képeket is használtak a gyűjtők, hogy megkönnyítsék a kérdezést illetve a feleletadást (a ház, részei, virágok, állatok, szerszámok stb.).

A gyűjtők előre felkészültek a kiszállásokra. Az egységes fonetikai jelölés elsajátítására közös lehallgatásokat szerveztek, majd alaposan megtárgyalták a lejegyzés módját. Rendszerint két-két állandóan változó gyűjtőpár dolgozott együtt.

Mielőtt megindult volna a munka, ki kellett jelölni a gyűjtőpontokat. A kutatópontok kiválasztásakor az volt az elfogadott irányelv, hogy ösfoglalkozású (földműves), a vonattól távol eső települések jöhetnek először számításba, s ezek lehetőleg régi magyar lakosságú települések legyenek, kevés legyen a más vidékről betelepült. Fontos szempont volt még a villany megléte vagy hiánya (a rádió, újságok hatása, azaz a köznyelv hatása miatt). A munkaközösségek nagy kutatópont-sűrűségű hálózattal dolgozott. 395 kutatóponton gyűjtöttek. Kutatóponttal szerepelnek még a környező országok is. Néhány magyar község nyelvét vizsgálták Ausztriában, Csehszlovákiában, a Szovjetunióban, Romániában és Jugoszláviában.

Az adatközlők gondos megválasztásától függött az adatok megbízhatósága. Az volt a cél, hogy olyan személyektől gyűjtsenek, akik a település többségének az átlagos nyelvét beszélik, természetes beszédűek, nem uraskodnak, nem szégyellik nyelvjárásukat, értelmeseek, de nem túlságosan olvasottak, lehetőleg keveset tartózkodtak szülőhelyüktől távol, nyelvhibájuk nincs, nem nagyot hallók és lehetőleg középkorú férfiak illetve nők, tekintetbe vették a vegyes vallású községeket is. A *Magyar Nyelvjárások Atlasza* munkatársai kb. 12 ezer személyt kérdeztek ki, mert egy-egy faluban legalább 5—6 személy szolgáltatott adatot, az ellenőrzés folyamán csak növekedett a kikérdezettek száma, ami viszont biztosította az adatok pontosságát.

A gyűjtő személye is befolyásolhatja az eredményt. Ami a legfontosabb, az adatgyűjtést nem laikusok végezték, hanem nagy gyűjtési gyakorlattal rendelkező nyelvjáráskutatók, akik ügyeltek a feljegyzések hangtani pontosságára, gondosan és türelmesen végezték munkájukat. Az atlaszgyűjtés hangtani egyöntetűségét biztosította az a rendszer is, hogy a munkatársak nem osztották fel egymás közt a kutatóterületet, hanem minden gyűjtő elment az ország illetve a szomszédos országok legkülönbözőbb pontjaira. Az impresszionista módszert nem alkalmazták mereven a munkatársak, mert a több adatközlő meghallgatása után pontosan feljegyzett adatok közül csak azok kerültek térképre, amelyek a közösség nyelvhasználatára jellemzőek.

A *Magyar Nyelvjárások Atlasza* nem vázlatos képet ad a magyar nyelvjárásokról, mint tették a francia, német, olasz nagyatlaszok, mert fejlett módszerrel, mások munkái tanulságainak

felhasználásával, magas követelményekkel dolgozva az egész magyar nyelvterület szempontjából fontos jelenségeket rögzít, rögzíti a nyelvi jelenségek terjedését, az egyes nyelvi alakok társadalmi érvényességét, a nyelvi dinamikát, de természetesen nem törekszik teljességre, nem vállalkozhatott a hangszínárnyalatok pontos vizsgálódására sem, mert erre a kisebb tájékoztatók hivatottak.

Ez a fontos munka nemcsak a nyelv iránt érdeklődők figyelmére tarthat számot, hanem a néprajzosokéra, településtörténet-szekére is, mert a kiejtésbeli, alaktani jellegzetességek feljegyzésén kívül a szókincsnek olyan részeit is kikérdezték, mint a földművelés és szerszámai, a növénytermesztés, a háziállatok, az étkezés, az öltözködés, a házipépítés stb. A hat kötet 1162 térképlapja 750 000 eddig még nem közölt szójelentést tartalmaz. Ezt a hatalmas, fonetikus írással térképlapokra vitt forrásértékű anyagot a szláv nyelvészek figyelmébe is ajánlhatjuk. Ők is haszonnal forgathatják a most megjelent első kötet 192 térképlapját is.

A térképek megszerkesztése: a térképek szemléletesek. Magukat az adatokat írták be a térképlapokra, nem pedig jeleket alkalmaztak. Így nem kell keresgélni a jelek magyarázatát. A magyarországi adatokat úgy írták be, hogy Magyarország térképét hálózatra bontották és az egyes kockákat, nyugatról kiindulva és kelet felé tartva, az ábécé betűivel jelölték, a kutatópontokat számozták. Ennek a rajznak az oldalán vannak elhelyezve a külföldi kutatópontok adatai országonként bekeretezve. Az egyes térképlapok fején találjuk a magyar címszót, francia fordítását, majd annak a jelzete következik, hogy az illető címszó fonetikai, lexikológiai kérdés-e, ezután következik a feltett kérdés, megjegyzés a kérdéshez, ha rajzot is használtak a kérdés alkalmával, akkor a rajz, kép is ott van. A térkép oldalán az esetleges megjegyzések rovata szerepel még bekeretezve. A térkép hátlapján a térképről leszorult adatok, kiegészítések találhatók.

Az adatokat nagy gonddal ellenőrizték, sajnos, néhány sajtóhiba mégiscsak felfedezhető. Ez azonban nem von le semmit a nyelvjárási atlasz rendkívül nagy tudományos értékéből.

Kiegészítő anyag: a térképek mellett megtaláljuk még az erős, vászonkötésű dobozban az I. rész betűrendes címszójegyzékét, a jelzések magyarázatát, a kutatópontok jegyzékét, a jelzettel, a kutatópontok jegyzékét betűrend szerint, a kutatópontokat mutató térképet.

Beszámolóink végén ismét csak örömünknek adhatunk kifejezést, hogy ez az alapvető fontosságú munka megjelent, illetve megjelent az első kötete, melyet, reméljük, egyhamar követ a többi is.

Penavin Olga

KRÓNKA

BURANY NÁNDOR

SAUL BELLOW kétségtelenül a mai amerikai irodalom egyik legkiemelkedőbb képviselője. *Herzog* című regénye magyarul is megjelent, és nagy sikert aratott. A budapesti *Valóság* c. társadalomtudományi folyóirat nemrég egy tanulmányt közöl tőle *Hogyan tovább, avagy a regény jövője* címmel.

„A tudománynak, tudjuk, van jövője, reméljük, a politikának is — írja Bellow. — De eltérnek a nézetek, mikor arról esik szó, van-e a regénynek egyáltalán valamije a múltján kívül. Van olyan vélemény, mely szerint a XX. század nagy regényírói — Proust, Joyce, Mann és Kafka — meddő remekműveket teremtettek, s e művekkel a sor lezárult. További fejlődés nem lehetséges.

Gyakran tűnik úgy, hogy maga az elbeszélő művészet is szertefoszlott. A személyiség, a jellem, ahogyan Szophoklész vagy Shakespeare drámáiból és Cervantes, Fielding vagy Balzac regényeiből megismertük, eltávozott körünkől. Az egyértelmű jellem egyértelmű személyisége, ambíciói, szenvedélyei, lelke és végzete helyett a modern irodalom egy furcsamód szétfolyó, korcs, megtört, nyomorult és alakatlan teremtménnyel ajándékozott meg bennünket, akinek a körvonalai minduntalan felsejlenek, akinek a léte úgy fürdik a tudatban, mint testszövetek a vérben, s akit lehetetlen egy adott időkeretben megragadni.”

Bellow vallomásszerű írása rendkívül érdekes, mert nemcsak saját regényei megértéséhez jelent kulcsot és utat, de általában a modern regényhez is. Egy nagy író a saját tapasztalái alapján vall itt a mai regény leglényegesebb jegyeiről.

„... Véleményem szerint — fejezi be — a gondolati regénynek ez az elképzelhető legnagyobb vívmánya. Akkor válik csak művészetté, ha az író a sajátjával legellentétebb nézeteknek is szabad folyást enged. A gondolati regény enélkül önelégült szószaporítás, didaktikussága pedig önző érdeket szolgál. Az ellentétes nézeteket szabadjára kell engedni, hadd csatázzanak egymással, csak mindkét oldal teljes komolysággal és szenvedéllyel csatázzon! Ezért mondtam, hogy édesmindegy, mi az író személyes álláspontja, miről akar meggyőzni bennünket. Előfordulhat, hogy álláspontjával kivétel nélkül egyetértünk, de a regény attól még csapnivaló írás is lehet.”

*

A MODERN MACEDÓN képzőművészet belgrádi tárlatáról írt s a *Magyar Szóban* megjelent ismertetőben olvashatjuk ezeket az elgondolkodtató s szinte megdöbbenítő sorokat:

„A művészek ösztönzést kaptak a modern törekvések nyomán köve-

tésére, utazásokkal, ösztöndíjakkal, fejlődést szolgáló vásárlásokkal és nem utolsósorban tudományos műbírálattal támogatták őket, s ezek révén meggyorsult az elmaradott viszonyokból való felemelkedés.”

... A modern művészet alapos ismerete és a művészethez való kreatív viszonyulás imponáló jelenség. Ha a modern macedón művészet árnyékából nézzük — sajnos csak árnyékából nézhetjük a vajdasági művészetnek ugyanezt a két évtizedét, akkor döbbenünk rá, hogy milyen lesújtó, elmaradott helyzetben van a vajdasági művészet.

Nálunk még ma is túlnyomórészt „szenzuálisan és szentimentálisan viszonyulnak a témához”, a legtöbb esetben a tájhoz, esetleg a figurához. Mi megismételhetjük azt, ami a háború előtti macedón művészetre volt érvényes. Nehéz a macedón kiállításról írni anélkül, hogy ne gondoljunk a mi helyzetünkre.

Elképesztő valami. Mindezt le lehet írni, el lehet mondani anélkül, hogy bármilyen következménye is lenne. Alig lehet vitás pedig, hogy a megállapítások helyénvalóak, abban sem kételkedhetünk, hogy mindannyiunkat felháborítanak. Mégsem vagyunk képesek többre, lassan talán már a felháborodásra sem, egyszerűen csak megállapítjuk a dolgokat...

•

A BELGRÁDI AVALA-FILM adósságai körüli bonyodalmak már hosszabb ideje foglalkoztatják a filmeseket és a szélesebb kulturális közvéleményt. A több milliós veszteség okait kutatva filmgyártásunk és filmművészetünk megannyi fonáksága napvilágra került. Noha a sajtó hasábjain is fellángolt vita sok személyes jellegű mulasztást és visszaélést is felszínre hozott, elhangzottak olyan vélemények is, hogy az Avala esete tulajdonképpen egész filmművészetünk helyzetét tükrözi.

Ez a megállapítás ugyan kissé különösnek tűnik, hiszen mindannyiunk előtt ismert a tény, hogy filmművészetünk éppen az utóbbi években aratta a legnagyobb nemzetközi sikerét is. Ennek ellenére a *Telegram* egyik cikkében ezt olvashatjuk:

Nehéz tehát optimistának lenni, és hinni filmművészetünk „ragyogóbb jövőjében”. Ennek a szükségszerűségnek a már-már tragikus érzése csak erősödik azzal a felismeréssel, hogy ez a helyzet éppen abban a pillanatban következik be, amikor Pavlović, Makavejev, Petrović, Đorđević, Kadrijević, Hladnik, Klopčić, Žilnik, Babaja és mások munkái világosan bizonyítják filmeseink teljes eszmei érettségét és munkásságuk társadalmi angazsáltságának magas fokát. Azok, akik olyan szembetűnően bemutatják értékeiket, lehetőségeiket, akik nem maradtak süketek koruk kérdései előtt, és akiknek művei előtt a világ sem maradt vak, tehetetlenek, nem dönthetnek saját sorsukban, nem ellenőrizhetik a pénzt, amit megvalósítanak, nem élhetnek öngazgatók módjára öngazgatói jogaikkal és kötelezettségeikkel. Persze — folytatja a cikkíró — megvannak a harcnak a módjai, amelyekkel saját kezükbe vehetnék a sorsukat, de hogy várhatjuk el azt, hogy a filmmunkások, azok az emberek, akik a filmgyártásban eltöltött egy vagy két évtized után a saját „munkaadóikkal” még a munkaidő kérdését sem tudták rendezni, hogy várhatjuk el tőlük, hogy majd megengedik maguknak egy forradalom fényűzését azon a területen, amelyet munkásságuknak választottak.

Valóban keserű megállapítások, reménytelenül sötét kép lenne, ha nem világítanak be az elmúlt évek és a — mégiscsak — beigért újabb filmsikerek.

*

AZ ÉLET ÉS IRODALOM egyik cikkéből arról értesülünk, hogy Csátrai Dániel kitűnő könyvet írt a magyar—román viszonyról. A cikkíró megemlíti, mennyi félreértés tapad a közös történelemnek éppen a könyvben tárgyalt (1940—1945) szakaszához, majd Méliusz József gondolatait idézi: „Vallani, egyre vallani, megszabadulni a gonosz múlttól, s mindenekelőtt az igazat elmondani, akárhogyan fájjon is, akárhogyan égessen is az igazság sebe”... Majd az idézet után:

„...de őszintén be kell vallanunk, hogy mind román, mind magyar részről sok vélt és néhány valóságos gát állt kettőnk között, melyek mindenekelőtt a fertőzött tudat következményei. Nemzetgyalázást látnak sokan abban, ha őszintén és keményen kimondjuk a fájó igazságot...”

A most megjelent könyvnek úgy látszik éppen abban rejlik egyik legnagyobb értéke, hogy megpróbált teljesen őszinte lenni, s „merészen szól a román nacionalisták terrorakcióiról is, ...de erre csak az adhat erkölcsi alapot, hogy hasonló eréllyel leplezi le a saját múltunk bűneit is. A felelősséget már régen nem a részvétel arányaként kell értelmeznünk! Nyilvánvaló, hogy Horthyék bűneiért — csaknem 25 évvel uralmuk múlása után, s ez már akkora idő, mely a gyászos emlékezetű kormányzó egész országlásának tartama volt — nem lehet felelőssé tenni a magyar népet.”

Kár, hogy ez az ismertető, amely nem is rövid, megállapításaiban megmarad a közhelyeknél, nemes szándéka is elvész a szólamszerűségben.

*

BERGMAN A CSEND című kitűnő filmjének bemutatója újabb híveket szerzett ennek a hírneves svéd rendezőnek, akik most türelmetlen kíváncsisággal várják következő filmjeit. Ez a film azonban meglehetősen késéssel érkezett hozzánk, s az újabb hírek szerint Bergman azóta, ideiglenesen ugyan, hátat fordított a filmnek, régi nagy szerelméhez, a színházhoz tért vissza. A kritikusok szerint Bergmant filmjei tették világhírűvé, de színházrendezői munkássága is legalább olyan jelentős.

Most éppen a királyi drámai színház színpadán fogott nagyszabású kísérlethez. Már előbb is dolgozott ebben a színházban, de 1966-ban elhagyta, hogy most újra visszatérve elkezdje Büchner Woyzeck-jének próbáit. A kísérlet, amit véghez akar vinni, állítólag valóságos forradalmat jelent majd a tiszteletreméltó korú színházban. Úgy tervezi, hogy az első és második emeletet bezárja, ehelyett 250 nézőt felültet a színpadra, melynek közepén mintegy 15 m² terület marad a színészek számára. A helyek nincsenek számozva, és mindegyik 5 koronába kerül. A ruhatár nem kötelező, úgy van, mint a moziban. A próbákra először az újságírók, színészkollégák, akadémiai növendékek mehetnek be, később, mikor már végigpróbálják az egész előadást, a déli órákban nyilvános próbákat tartanak, naponta több százan megjelennek, aztán kerül sor az esti előadásokra. Hivatalos bemutatók nincsenek, s a kritikusok akkor írnak a darabról, amikor akarnak.

Bergman ezzel a módszerrel akarja leküzdeni a színész és a közönség közötti távolságot. Noha ez a kísérlet csak az említett dráma bemutatására szorítkozik, s nem érinti a színház többi előadását, mégis az a vélemény, hogy nem szabad lebecsülni Bergmannak ezt a vállalkozását sem. Különösen most nem, amikor az európai színpadokon, különféle más, többé-kevésbé forradalmi formákon keresztül megkísérik leküzdeni a színházat fenyegető válságot.

*

A SZABADKAI NÉPSZÍNHÁZ, azaz a Népszínház magyar együttese hetek óta kulturális közvéleményünk érdeklődésének középpontjában áll. Elsősorban azért, mert ismét nagyon akuttá vált az együttes pénzelésének megoldatlan kérdése. Mint tudjuk, nálunk általában városi színházak vannak, az egyes községek alakították őket, ők törődnek a fenntartásukkal is. Szabadka nehezebb helyzetben van, mint a többi község: neki két együttest, valójában két színházat kell eltartania, a szerbhorvát és a magyar társulat tavaly mintegy 220 millió dinár dotációt kapott a községtől és a tartománytól.

Ez kevés, a társulat rendkívül nehéz anyagi körülmények között dolgozik, alacsonyok a keresetek, az anyagi kiadásokat is alig tudják fedezni, a színház kopott, a technika elavult stb. Sokkal több pénz kellene általában, és külön a magyar drámai együttes számára. Ez ugyanis rengeteget vendégszerepel, több előadást ad vidéken, mint Szabadkán, minek folytán úgy is tekintenek rá, mint valamilyen tartományi jellegű színházra, s az ilyen szemlélethez szolgál alapul az a tény is, hogy ez az egyetlen magyar színház (egyelőre) Vajdaságban. Ebből a helyzetből ered az a szükséglet is, hogy utazzon, hogy Szabadkán kívül is adjon előadásokat.

Az év elején, a szokásos költségvetési viták hatására meg a kultúra új pénzelési rendszerének megvitatása, valamint egy, a színházak helyzetéről készülő szkupstinai javaslat előkészítése keretében rendkívüli módon kiéleződött a kérdés. A város illetékesei kijelentették, hogy ők, azaz a község csak a színháznak a Szabadkára eső tevékenységét hajlandóak fizetni, a többi költségeket térítse meg a tartomány.

Mikor ez a krónika íródik, a megoldás még nem tűnt fel a láthatáron. Vannak ugyan elképzelések, ám az irányukban elfoglalt álláspontok még nagyon messze vannak attól, hogy azonosnak nevezhetnénk őket. Annyi azonban egyre valószínűbbnek látszik, hogy a költségvetési rendszer keretében nem lehet megoldani a magyar együttes pénzelésének ügyét, csak tartományunk művelődési közösségei tudnak megfelelő társítás útján pénzt biztosítani a Szabadkán székelő tartományi (ha szükség van ilyenre) magyar színháznak.

Vannak azonban olyan vélemények is, melyek szerint nagy hiba volt felszámolni évekkal ezelőtt a topolyai és zrenjanini magyar együttest, s hogy három-négy kisebb városi magyar színház most is szerencsésebb megoldás lenne, mint a mostani „nemzeti színház”.

*

A POLITIKAI SZÍNHÁZ, az időszerű politikai témával foglalkozó darabok domináltak tavaly a Sterija Játékokon, s úgy látszik, ez jellemzi majd a hazai dráma idej nagy szemléjét is. Persze, sok minden függ még a válogatással, szelektálással megbízott Mateja Matevszkitől, több februári bemutató azonban már sejteti drámáiróink erőteljes angazsált-ságát.

A kritikusok szerint Duško Roksandić drámája, az Esküvő, melyet a zágrábi Komedija mutatott be, egy nyugalmazott tábornok, néphős kispolgári manírjaít figurázza ki, a közönség jól derül azon, hogyan lett a harcosból ugyanazoknak a kispolgári szokásoknak a hordozója, amelyek ellen fiatalkorában küzdött.

A másik szintén Zágrábban bemutatott és szintén erősen politikus darab Ivan Supek Heretik (Eretnek) című drámája, amely egy történelmi személyiség, Marcus Antonius időszerűsített drámai meglevenítése. Egyesek szerint ez igen provokatív szöveg, s várható, hogy nagy vitát vált ki. Említésre érdemes, hogy a drámai bemutatóval egyidőben

jelenik meg a Heretik regény formájában is. Antun Šoljan Dioklecijanova palata című drámájának is erősen időszerű a mondanivalója.

Csak pár zágrábi bemutatót említettünk, de hasonló jelenségekről számolhatna be a krónikás más színházi központokból is. Úgy látszik, valóban megszületett, sőt talán már nagykorúvá is vált, amit néhány évvel ezelőtt még annyira hiányoltunk, az időszerű, a mai ember létkérdéseivel foglalkozó hazai dráma.

*

A TESSINI ÍRÓKRÓL, azt hiszem, még nagyon kevesen hallottak közülünk, még kevesebben vannak, ha vannak egyáltalán, azok, akik esetleg olvastak is tőlük valamit. Hogyan is olvashattunk volna, hiszen mielőtt a *Weltwoche*-ben megjelent ismertetőt elolvastam, magam sem tudtam, hol van pontosan ez a tartomány.

Pedig íme, ez a svájci kanton (olaszul Ticino) amolyan kis irodalmi központnak számít. A tessini írók, politikai és kulturális állásfoglalásuknál fogva, a svájci irodalom egy sajátos színét képviselik a déli részen, az olasz nyelvterületen. Ezek az írók, közülük tizenkettő, most jelent meg először német nyelven, mégpedig egy antológia keretében. Svájcban, ebben a civilizált, négynyelvű országban egy írócsoport műveit most tették először hozzáférhetővé a német olvasóközönség számára.

Azt hiszem, tanulságos adat.

Az ismertető szerint mintegy kétszázezer lakosú kulturális tér íróiról van szó. A svájciaknak írnak, a svájci olaszoknak vagy az olaszoknak általában? Az ország lakosságának 70 százaléka német, s ezek, a túlnyomó többség csak most ismerkedhetett meg velük.

Egyoldalú vagy kölcsönös érdektelenség okozta a késedelmet? Nincs is szó késedelemről? Kérdések, amelyeket az olvasó tehetne fel, s választanom kellene rá, nem annyira a tessinieiek miatt. Miattunk. Sok a hasonlóság.

Az ismertetőben például azt olvasom, hogy a háború előtt ez az irodalom lényegében egy zárt népcsoport tájirodalma volt, most viszont a helyi adottságokkal színezve visszatükrözi a modern irodalmi áramlatokat, azaz bekapcsolódott ezekbe, lépést tart velük, törekszik erre. Ez a megállapítás, kisebb-nagyobb megszorítással, ránk is vonatkozik, s más szempontok, megállapítások összehasonlításával talán valamilyen általánosabb érvényű törvényszerűséget is meg lehetne állapítani.

*

ILLYÉS GYULA írja a *Kortárs* márciusi számában:

Az elmúlt esztendő legizálóbb magvú vitája — irodalmunk jövő útjairól — a pozsonyi *Irodalmi Szemlé*-ben folyt le; illetőleg indult meg, mert hisz az összefoglaló még hátra van. Nem az ottani magyar írók vitáznak. Ők csak szívélyes és okos házigazdák. A körkérdést Németh László jó kétíves helyzet-feltárása nyitotta meg; időrendben ezeddig az utolsó hozzászóló Fėja Géza.

Egy létfontosságú téma szorult-e vajon a perifériára — kérdezi Ilyés —, vagy a helytelen értelmű periféria van-e vajon szűnőben, s csak a kilométer szerint messzebb élők kapcsolódnak be természetesen a központ gondjaiba? Azaz gazdagodásunk vagy szegényedésünk jele-e ez vajon? Erőnk vagy éppen ellenkezőleg gyengeségünk tüneteként vegyük-e számba, hogy nemcsak irodalmi, hanem egész szellemi holnapunk lehetőségeinek megtárgyalása ott kap teret, ebben a folyóiratban, melynek láthatóan még a jó nyomás, a jó papír is probléma, s melynek nyilván egyéb nehézségekkel is meg kell küzdenie? Én szeretem az ilyen

ellentéteket. Szememben ez a pozsonyi tünet az egészségesedésre vall. Nem is egyedülállóan. Ki nem kapta kellemes meglepetéssel fejét a kritikai fénycsóvákra, melyek mántegy oldalról csaptak a pesti centrumba: Újvidék két magyar folyóiratából? Még akkor is, ha vitára meghökkentéssel serkentettek! Ki ne nézné respektussal az erdélyi magyar írók körültekintő munkásságát, hogy a maguk külön fészket azon a nem tegnap óta szélfúttá ágon olyan rangra emeljék, mint amilyen az legutóbb Tamási idején volt?

Illyés Gyula ezután a „világban való helyzetünkre” tereli a szót, hol a helye a világirodalomban a magyar irodalomnak? — kérdezi, mint már olyan sokan olyan sokszor. Aztán a feladatokra is kitér, majd ezt írja:

Képzelnék el, ami ma elképzelhetetlen s ezáltal töméntelen torz-jelenségre, de tennivalóra is fényt vet: egyesülnek egyszer, ha csak egy konferenciára is a magyar irodalmak írói. Mit lehetne tanácskozásaik alap-témájául ajánlani? Azt, amit Adynak a magyarság szétszóródásáról mondott jóslatában Németh László a legsúlyosabbnak tart „*S még a diplomot sem építettük meg*” — próbáljuk tehát most megépíteni? Túl nagy vállalkozás volna? A kőhordás hozzá semmi esetre sem.

Csak szavak? Nem. Illyés Gyula írta le ezeket a gondolatokat.

HÍD IRODALMI, MŰÉSZETI ÉS TARSADALOMTUDOMÁNYI FOLYÓIRAT. — 1969. MÁRCIUS. — KIADJA A FÓRUM LIPKIADÓ VÁLLALAT. — SZERKESZTŐSÉG ÉS KIADÓHIVATAL: NOVI SAD, VOJVODA MIŠIĆ UTCA 1. — SZERKESZTŐSÉGI FOGADOÓRAK: MINDENNAP 10-TŐL 12 ÓRAIG. — KÉZIRATOKAT NEM ŐRZÜNK MEG ÉS NEM KÜLDÜNK VISSZA. — ELŐFIZETHETŐ A 657-1-255-ös FOLYÓSZÁMLÁRA. BEFIZETÉSKOR KÉRJÜK FELTÜNTETNI A HÍD NEVÉT. — ELŐFIZETÉSI DÍJ BELFÖLDÖN EGY ÉVRE 20.—, FEL ÉVRE 10.—, EGYES SZÁM ÁRA 2.— DINÁR, KÜLFÖLDRE EGY ÉVRE 37,50, FÉL ÉVRE 18,75 DINÁR; KÜLFÖLDÖN EGY ÉVRE 3.— DOLLÁR, FÉL ÉVRE 1,50 DOLLÁR. — KESZÜLT A FÓRUM NYOMDÁJÁBAN NOVI SADON

BIACSI ANTAL

ez a halál
nem magánügy

ÖNGYILKOSSÁGOK SZABADKÁN

a híd szociológiai-szociográfiai

pályázatán első díjat nyert tanulmány

TARTALOM

ELŐSZÓ HELYETT BESZÉLJENEK A SZAMOK — A nem ünnepeelt világsúcs	1
MIÉRT VAN TÁRSADALMI JELENTŐSÉGE AZ ÖNGYILKOSSÁGOK TANULMÁNYOZÁSÁNAK — Az általános elidegenülés megelőzése társadalmi kötelesség	5
MILYEN MÓDSZERTANI ELJÁRÁSSAL — Szociológiai-statisztikai vizsgálat, amelynek elsősorban az ember iránt való humanista érdeklődés a mozgatóereje	6
A JELENSÉG KIVIZSGÁLÁSÁNAK TÁRGYA — Az öngyilkosokra jellemző tulajdonságok	8
A JELENSÉG TANULMÁNYOZÁSÁNAK CÉLJA — Egy elmélet-tapasztalatbeli értekezés a jelenség megelőzését szolgáló intézkedések érdekében	10
SZABADKA ÖNGYILKOSAINAK TÁRSADALMI-BIOLÓGIAI JELLEGZETESSÉGEI	11
AZ ÖNGYILKOSSÁGOK HAVI MEGOSZLÁSA — I. Júniusban tetőz a járvány	13
ÖNGYILKOSSÁG ÉS A NEMEK — II. A nemkívánt előjog	14
ÖNGYILKOSSÁG ÉS ÉLETKOR — III. Az ötvenedikén túl gyakori vendég	15
ÖNGYILKOSSÁG ÉS CSALÁDI ÁLLAPOT — IV. Veszélyben a nős férfiak	17
ÖNGYILKOSSÁG ÉS MŰVELTSÉG — V. Nem kell féltetni az intelligenciát	18
ÖNGYILKOSSÁG ÉS FOGLALKOZÁS — VI. Az őstermelőknél nincs „holnap”	19
ÖNGYILKOSSÁG ÉS TELEPÜLÉS — VII. A vidék vette át a vezetést	20
ÖNGYILKOSSÁG ÉS NEMZETISÉG — VIII. Magyar betegség az öngyilkosság?	21
AZ ÖNGYILKOSSÁGOK ELKÖVETÉSÉNEK MÓDJA — IX. A kötél és a mérgegyében	22
- HOL A REJTÉLY — MI A MEGOLDÁS? A KÖZVETLEN OKOK	24
Milyen az út a pohártól az öngyilkosságig?	26
A TÁRSADALMI-BIOLÓGIAI JELLEGZETESSÉGEKHEZ VISSZATÉRVE	28
A legfájóbb pont: Gyerekek végzete	30
ÖRÖK TÉMA A TÁRSADALOMTÓL AZ ÖNGYILKOSSÁGIG	34
TÁRSADALOM ÉS ÖNGYILKOSSÁG	35
EGY FÁJDALOMMENTES ELKALANDOZÁS	37
MINDENKÉPPEN DIVAT: MERT „MOST EZ MEGY”	39
AZ ÖNGYILKOSSÁG JÚDASCÓKJA	40
HOVÁ ÉS MERRE TOVABB?	41
AZ ÖRÖK TÉMA MARAD	42

A technikai civilizáció dehumanizálásának közszelleme naponta több és több embert idegenít el önmagától, a szocialista munkaerőkölctől, az emberségeségtől. Mivel az emberi élet tartalma a technikai eszközök és értékek függvényévé lesz, sok embernél az élet elveszti értelmét. Sokan érzik életüket hiábavalónak, és kezdenek „barátkozni” az önkéntes halál gondolatával. Azonban még ekkor is néhány megértő, meleg emberi szó vissza tudná legtöbbjüket vezetni önmaguk újbóli megtalálásához. Vissza az értelem útjára, a személyi és társadalmi elidegenülés és értelmetlenség világából — az öngyilkosok útjáról — vissza az életbe, a progresszív társadalmi valóságba, a tevékeny, alkotó társadalmi gyakorlatba. Oda, ahol az ember humánusan tudja megvalósítani ambícióinak, érvényesülési törekvéseinek, terveinek, vágyainak, képességeinek és egyetemes szükségleteinek összességét.

Ez lenne a megelőzést szolgáló lehetőség mai útja, a szükséges szocialista társadalmi gyakorlat.

AZ ÖRÖK TÉMA MARAD

Bárki lesz öngyilkos, tette sohasem marad megjegyzés nélkül. A „falu száján” a megszólásoknak szinte törvényszerű sorrendje van. Először kétségbe vonják az öngyilkos beszámíthatóságát, megtárgyalják személyiségét, jellemét. Ezt követően a szerencsétlen ember tettének okára, a részletkérdésekre térnek át. Végül „terítékre kerülnek” mindazok, akiket bűnösnek vélnék abban, hogy egy elveszett ember önkézüleg vetett véget saját életének.

Ily módon lett az emberi élet legnagyobb veresége — az öngyilkosság — örök téma. Miért mennek az emberek önként a halálba — miért számolnak le ilyen könnyörrelentül magukkal és az élettel?, ismétlődik naponta a kérdés. Az igazi, a kielégítő felelet azonban késik. Mintha nem is volna. Pedig hát lennie kell. Azonban úgy látszik, hogy úrsétáik közben az embereknel a MODERN KOZONY lett a divat. Ennek pedig súlyát elsősorban a humanista egzisztencia, az emberszeretet sínyli meg. Mert mi másra mutatnak korunk emberének számtalan elidegenülési formái — a tornyosuló családi problémák, a környezettel való összeütközés, saját személyiséggel való elégedetlenség, a jellemingadozás, a tehetetlenség, a háttérbe szorulás érzése, a boldogtalan szerelmek, a megsértett önérzet, a gazdasági bűnözés, az alkoholizmus, narkománia, lelki feldúltság, a különböző neurózisok stb.? —, ha nem arra, hogy e közvetlen öngyilkossági okok, a nyilvános indítékok mögött rejlik még valami. Ez a MÉG VALAMI pedig a lényeg, az alapok, a rejtett, de TÉNYLEGES FELELET A SZÁMTALAN MIÉRTRE...

Halála hasonmása volt a füzetében talált tökéletes rajznak. Búcsúlevelet nem hagyott. Füzetei tele voltak akasztott emberfigurákat ábrázoló rajzokkal. Egyiknek fedőlapján pedig az alábbi alap gondolat:

A világnak útja számtalan.
Te ne menj valahányon. —
Válassz ki egyet,
Az majd elvezet
Oda, ahol a végzet... —

A fejében öngyilkosságot forgató ember ugyanolyan gyakran elárulja magát viselkedésével is, mint elszólásaival. Minden emberismerő egyén felfedezheti embertársánál az esetleges öngyilkossági szándékot, ennek viselkedésében. A gondolatok, amelyekről az öngyilkosjelölt napjai terheltek, leggyakrabban olyannyira megváltoztatják viselkedését, hogy egy egészen új személyiséggel találjuk magunkat szemben. Az ilyen ember lehangellettá válik, rosszkedvű, visszavonul, magába zárkózik, kerül a társaságot, a beszélgetést, elhanyagolja magát, munkáját, környezetét. Kiálszik benne az önfenntartás és testi és lelki épség megővését szolgáló életöztön. Viselkedése a lelki egyensúlyát veszített személyiség tipikus viselkedésévé válik.

Az említett tényezők alapján — beleértve az ember valóságos életnehézségeinek ismeretét is — idejekorán tudomást szerezhethünk életunt embertársunk szándékáról. Néhány szerény, de sorsdöntő emberi szóval — kézzelfogható és valóságos emberszeretettel — idejében sikeresen közbeléphetünk életének megmentéséért. Mert nem is olyan nehéz kideríteni, mikor érlelődik meg az emberekben az öngyilkossági szándék — CSAK ISMERNI KELL AZ EMBEREKET...

HOVÁ ÉS MERRE TOVABB?

Mivel MINDEN ÖNGYILKOS TETTÉNEK ELKÖVETÉSE ELŐTT VALAMILYEN MÓDON „ELÁRULJA” MAGÁT, van bátorságom a megelőzésre Családi Tanácsadó létesítését ajánlani. Ennek az intézménynek általános népjóléti szerepe és hivatása is lenne, és mégis lényegesen különbözne a mai népjóléti munkaközpontoktól. Szerepkörén belül az emberszeretet egyetemes elvei alapján — „legnagyobb kincsünk az ember” — az öngyilkosságok megelőzésében is kivenné a maga részét. Egy kis áldozatkészséggel nem nehéz olyan eredeti hatóeszközöket alkalmazni, amelyek ebben az esetben reálisak, társadalmilag elfogadhatók és elsősorban eredményesek lennének. Egy konkrét földi és nem a „csillagokba néző” Családi Tanácsadó, megfelelő szakemberekkel — pszichológus, pszichiáter, pedagógus, andragógus, orvos, szexológus, szociális gondozó és szociológus —, akikkel a problémáikat magukban hordozó embereknek nem lenne nehéz nyomós lelki terhük megszabadulása miatt közvetlen személyi kapcsolatba lépni, ahol el lehetne kerülni a nyűgös adminisztratív bürokratikus eljárásokat, amelyek népjóléti és közügyi intézményeinkre igen jellemzők, hamarosan polgárjogot nyerne minden városunkban.

(Hogy csak megemlítem: hányszor állnak polgáraink: szülők, nevelők, közéleti munkások tanácstalanul a kiskorú bűnözés, nevelatlenség, tömeges egészségügyi tudatlanság, az elharapódzó családi problémák megoldására váró kérdései előtt!)

százaléka küszködött állandó anyagi nehézségekkel, 50 százalék a ivott a megengedettnél többet és 52,4 százalék a élt megbomlott, rossz házastársi és családi viszonyban; valamint 19 százalék a betegség, 17,9 százalék a lelki feldúltság, 16,7 százalék a családi problémák, 28,6 százalék a mértéktelen ivás; Vajdaság területén pedig 18,9 százalék a betegség, 17,4 százalék a lelki feldúltság, 9,5 százalék a pedig családi problémák miatt ölte meg magát, még mindig nem beszélnek elég hangosan, pedig hát ORDÍTANAK! A krónikás tolla pedig csak jegyzi az újabb és újabb eseteket:

— „Szöszli leszámolt a világgal! A dosszié... azt mondja: Kovács Erzsébet a Tanítóképző negyedik osztályának diákja... reggel felakasztotta magát a fászkamrában... FELAKASZTOTTA MAGÁT.” —

AZ ÖNGYILKOSSÁG JUDÁSCSOKJA

Hogyan orvosoljuk az ilyen és hasonló fájdalmas, szomorú eseteket? Mi a módja a megelőzésnek? Ez a KÖZÜGY GYÚJTÓPONTJA. — Először tudnunk kell az ember öngyilkossági szándékáról, csak azután lehet valamit tenni a sajnálatos esetnek a megelőzéséért. Hogyan tudjuk meg a szándékot? — ez a kulcskérdés. Talán meglepő, de ennek útja és módja nem is olyan nehéz. Tudni kell azt, hogy a legtöbb öngyilkosjelölt megfontolt és átgondolt vagy affektív öngyilkossági szándékát különböző módon „elárulja”, jóval a végzetes lépés elkövetése előtt. Az esetek kétharmadában az „árulás” a nyilvánosság számára sem marad titok, mivel az öngyilkosjelölt majdnem minden esetben elszólja magát. Azokban az esetekben is, amikor nincs senkinek nyilvánosan tudomása a lappangó öngyilkossági szándékról, ez nem jelenti azt, hogy az áldozat nem közölte valamilyen módon másokkal a magában — sok esetben tudatlanul — érlelt végzetet.

Az „árulás” vagy szóban vagy írásban történik. A megelőzésre a legjelentősebbek azok a szóbeli nyilatkozatok — elszólások a szándékról —, amelyeket az életunt ember nyíltan, fenyegetőzés, esdeklés, tanácskérés, segítségkötetés, szánalomkiváltás formájában és a szándéknak megindokolásával hoz nyilvánosságra. Ezek az „árulások” lehetnek ugyanakkor rejtett, burkolt célzások, kerülő talányok.

Az öngyilkosjelöltek nyílt vagy rejtett, szóban vagy írásban adott nyilatkozatokkal, vagy jóval tettük elkövetése előtt — napokkal, hetekkel, hónapokkal, sőt évekkel is — vagy közvetlenül az öngyilkosság elkövetése előtt, az utolsó órában, a végzetes eset utolsó pillanatában, azaz, maga az öngyilkosság elkövetésekor, sőt még utána is — az öngyilkosság elkövetése és a halál beállta között „árulják” el magukat. Az „árulás” többféleségének gyakoriságát bizonyítja az alábbi eset:

— Négyen lakták a helyiséget, amelyet nem lehetett a legjobb akarattal sem szobának nevezni. Az anyja, Ó és két nővére. Életük rendezetlen volt. Nem dolgozott senki. Abból a pénzből tengődtek, amit időnként fivérei küldtek külföldről. Anyjának és nővéreinek beteges vallási buzgalma — bigottsága — nagy teherként nehezedett életére. Hogyisne, amikor újhítű vakbuzgalmuk miatt sokszor maradt éhen. Különb is sokat nélkülöztek. Az iskolához is pénzre lett volna szüksége, de nem futotta. Csak 12 éves volt. Gyenge lelkialkatú, érzékeny, koravén. Gyakran mesélte társainak, hogy vonat alá dobja magát, világga megy, kötélén végez önmagával. Ez alkalommal, amikor hazajött az iskolából, sokáig rajzolgatott. Magára maradva felment a padlásra, és felakasztotta magát.

város között, a „városi erkölcsstelenség” megszűnik az öngyilkosságok „főokozója” lenni és elveszti a neki tulajdonított vezető szerepet az öngyilkossági okozók között.

MINDENKÉPPEN DIVAT: MERT „MOST EZ MEGY”

Az öngyilkosságokkal együtt divat lett az esetekről írni is — ez nem vi-tás. — Még csak az öngyilkosságok megelőzésének útját kellene „divatos-sá” tenni. — Ahogyan miniről írt mindenki, amikor mini volt a divat, úgy írnak napjainkban az öngyilkosságokról. Sok esetben nagyon is felelőtlenül, ösztön-zően... — „Egy öngyilkos lány naplójából”. — De hát mit tegyen a krónikás ebben a kissé értelmetlen világban, amelyben az embertelen közönyösség meg-szokott, napi dologgá vált!?

— Bajina Baštánál a híd alatt a folyó világos nappal ragadta magával a lány testét. Számtalan bámészkodó előtt hosszan nyaldosták még a hullámok az ünnep-lőbe öltözött testet. Száz pár szem tanúskodott a lány életének utolsó útjáról. Emberek álltak a hídon, a folyó partján. Csak nézték, hogy valakit visz a víz. Csónakot nem oldott senki. Senki sem kísérelte meg, hogy a lány után ússzon, aki úgy érezte, hogy tovább nem érdemes élni. A VILAG KÖZÖMBÖS MA-RADT! —

Más dolgaik vannak az embereknek, mintsem törődni szomszédaik, jó ismer-őseik, munkatársuk problémáival. Maga az élet értékelése is furcsa lett. Külö-nösen a fiatalok között: Banzájizmus néven hódít teret magának az a filozófia, amely szerint a halál az életnek csak magasabb formája. Banzáj! — (Tízezer évig) Éljen! — volt a japán kamikázék utolsó szava, mielőtt az amerikai ha-jókra dobták magukat repülőgépeikkel együtt. Ma e jelszóval egészen fiatal és tehetséges emberek mennek önként, szükségtelenül a halálba. Mások verseket, dalokat, balladákat írnak kötettszámra a halálról, és utána ölik meg magukat. Ők is fiatalok. „Orosz rulett” — egy golyóval a colt forgójában szórakozik néhány féltelen fiatal. Öngyilkosok klubjának összejövetele előre meghatározott napirenddel... Ez már több, mint misztérium. Naponta olvashatunk hasonló öngyilkossági témákat napilapjainkban. Öngyilkossági tárcarovatokat közölnek az esti és hetilapok. Skupštinai vitaanyagot készít a problémáról a társadalom-búvár. Kiadósan foglalkozik az öngyilkosság problémájával a Népjelési Munkaközpont. Belőlük kanyarít a humorista tolla:

„... Még senkinek sem jutott eszébe Lebeszélő Hivatalt létesíteni?
Félek, hogy igen.
Csak lebeszélték.”

— élcelődik Kópé a „Szabadkai utca” rovatban. Azóta is sokan úgy vélik, hogy „gazdaságosabb” a Kultúra Székházában egy Pannónia-turiszt büféje, mint egy Családi Tanácsadó. Pedig hát az volt ott valamikor... Nem is olyan régen. Nem Lebeszélő Hivatal, sem az öngyilkosságra hajlamos emberek számára külön szervezett Rendőrségi Védőosztály, sem Öngyilkosságról Lebeszélő Telefonhivatal, csak egy Családi Tanácsadó...

Mert a számok, hogy Szabadka község területén az öngyilkosok 41,7 száza-léka volt lelki beteg, 30,9 százaléka szenvedett állandó más betegségektől, 13,1

retet, ami ellenében Jehova kezeskedett Palesztina meghódításáért és leigázásáért. A „tíz parancsolat” keresztény változata sokban különbözik az említett „tíz szó” szövegétől. Az új szöveget Szent Agoston fogalmazta meg az i. sz. V. században. E változatot a Tridenti Egyházi Zsinat a XVI. században meg rövidítette, és átdolgozta a katolikus katekizmus céljaira.

A katolikus egyház e tanának — vagyis annak, hogy „aki magát megöli, vagyis az öngyilkos a legszörnyűbb bűnt követi el maga ellen, és ezt többé jóvá sem teheti, mivel bűnbánat nélkül halt meg”, ami miatt nem részesülhetett egyházi temetésben, és ki volt zárva minden ünnepélyesebb istentiszteletből — igen jótékony hatása volt a múltban az öngyilkosságot illetőleg a katolikus hívők soraiban. Magának az ötödik parancsolatnak pedig nemcsak egyházi, hanem állami büntetőjogi vonatkozásai is voltak. Így például azokat, akik a tulajdon életük kioltásával távoztak az élők sorából, „vétve Isten joga ellen, aki az életnek és halálnak egyedüli ura”, az államhatalom is bűnösnek tekintette. Az állam súlyosan büntette azokat, akik öngyilkosságot kíséreltek meg, az öngyilkosok hulláit pedig hóhér által máglyán égették el.

A katolikus vallás e hatását Durkheim Emil francia szociológus tárta fel a múlt század végén. Kutatómunkája kiértékelt adatainak összehasonlítása megdöbbentő eredményeket adott e téren a kálvinista hívők hátrányára. A katolicizmusnak ez az ellenállása az öngyilkosságokkal szemben azonban állandóan csökken. A sajtó, a film, a tv, az ipari civilizáció közszelleme a még vallási hiedelmekben élő katolikus lakosság soraiban is megteszi hatását, mint a civilizált kultúrvilág „szörnyű átka”, amely már a múlt században kezdte éreztetni hatását a nyugati népeknél. Durkheim Emil „Le Suicide” című munkája és más kimutatások rámutatnak arra a furcsán ellentmondó, szinte kuriózus dologra is, hogy öngyilkossági kísérletek gyakoriságában a katolikusok minden más vallás követőit megelőzték, míg a halálos öngyilkosságokat nézve, minden más vallás hívei mögött maradtak. Ez arra enged következtetni, hogy a katolikusok, ha öngyilkosságra szánják el magukat, azt inkább hisztéria, pillanatnyi lelki terheltség, elkeseredés vagy tehetetlenség hatása alatt teszik, nem pedig hideg, elszánt és megfontolt meghalni akarásból.

Az öngyilkosság kapcsolata a vallási hiedelmekkel igen jellegzetes Japán lakosságára is. A japánok — kivéve, amikor becsületsértésből, a család tekintélyének bemocskolása miatt, vagy pedig tiltakozásként emelnek kezét önmagukra — öngyilkosságot leggyakrabban vallási meggyőződésből követnek el. A hiedelem a túlvilági életről — holt rokonokkal, barátokkal, jó ismerősökkel való túlvilági találkozás — kíséri ki a legtöbb japán öngyilkost az önkéntes halál utolsó útjára.

Természetesen e téren komoly következtetéseket — a vallás lényegbeli hatását az öngyilkosságokra — csak akkor tudunk levonni, ha ugyanazon terület, ugyanazon nép és azonos viszonyok között élő és lehetőleg egyforma foglalkozást űző és egyforma társadalmi és szociális helyzetben levő lakosság öngyilkosságait hasonlítjuk össze.

Ha az ötödik parancsolat katolikus álláspontját, mint az öngyilkosságot megakadályozó tényezőt, erkölcsi tulajdonságokkal ruházzuk fel, akkor az öngyilkosságot tárgyaló kutatómunkák alapján azt a következtetést lehet levonni, hogy a vidéki katolikusok és a vidéki kálvinisták erkölcsi között nagyobb a különbség, mint e két vallás városi hívőinek erkölcsi között. Ugyanis a városi lakosságnál általában sokkal kisebb a két felekezet öngyilkosai között az arányszámbeli különbség, mint a falusiaknál. Szabadka esetében ma ez arra mutat, hogy amikor az erkölcsi közszellem viszonylagosan kiegyenlítődik a falu és

széllé válik. Egyszerű és igen képletes példa erre a „Szomorú vasárnap” dal esete. Hallgatva a dalt, nálunk is, de Magyarországon főleg, sokan lettek öngyilkosok. A dal öngyilkosságra való ösztönzése a közelmúlt társadalmi körülményeiben olyan erős volt, hogy előadását törvényileg is betiltották.

Ha az elmondottak alapján általánosítok, mondhatom, hogy bizonyos, az ember humanista egzisztenciájára nézve kedvezőtlen társadalmi-kulturális tényezők külön-külön csak lappangó kórokozó elemek, viszont egybehangolva, kölcsönhatásban, a társadalomkörtani jelenségek közvetlen nyilvános és ténybeli alapokait képezik. A társadalomkörtani jelenségek pedig meghatározzák az ember általános társadalmi-kulturális és egyéni körülményeit, amelyek idővel különböző elidegenüléseknek — a személyiség magányosságának, az ember sajátos egyedi lényegétől való megválásának — lesznek kelesztő kovásza. Így nézve a dolgot, mondható, hogy az uralmon levő technikai civilizáció értékrendszerének erkölcsi és viselkedési szabályai sok esetben az ember elidegenüléséhez vezetnek: az elidegenüléshez önmagától, a másik embertől, az alkotómunkától, a társadalomtól és ennek értékrendszereitől általában, aminek ilyen módon lényeges kihatása van világszerte arra, hogy napról napra mind több és több ember lesz öngyilkos.

* * *

Az öngyilkosságok problémáját általában — az egyszerű kérdést: miért mennek az emberek önmagukat a halálba? — a pszichológia és pszichiátria mint az ember önmaga ellen irányuló erőszakos tettét magyarázza, amelyet az a körülmény idéz elő, hogy az ember nem képes bizonyos kívánságait, vágyait, követelését, céljait, terveit stb. kielégíteni. E magyarázat szerint az öngyilkosság az ember saját személyisége ellen irányuló erőszak szüleménye. Az egyén azért öli meg magát, mert úgy érzi, hogy kívánságai ki nem elégítettségének oka — ami miatt kénytelen öngyilkosságot eskövetni — önmagában van. Kívánságainak és követelményeinek kúbaesése egyéni képtelensége és tehetetlensége miatt történt, nem pedig mint külső kényszer, korlátoltság, gátlás, „elált út” — azaz mint egzogen társadalmi körülmények determinációja.

EGY FAJDALOMMENTES ELKALANDOZÁS

NE ŪLJ, szól Mózes a kőtáblára vésett „tíz parancsolat”-nak ötödik parancsolatában. Az így hangzó felszólításnak az öngyilkosságokra vonatkozóan az a lényege, hogy általa a katolikus egyház tana azoknak az embereknek a bűnösségét irányozza elő, akik a másik ember — felebarátjuk — vagy önmaguk testi vagy lelki életében tesznek kárt. Más szavakkal: az ötödik parancsolat bűnnek ítéli el a gyilkosságot és öngyilkosságot... Mert „saját testi élete ellen az vétkezik, aki egészségét vagy életét szükségtelenül veszedelemnek teszi ki, vagy aki MAGÁT MEGÖLI”.

(Tudni kell azt, hogy a vallási monda szerint a „tíz parancsolat”-ot isten közölte Mózesel kb. i. e. a XIII. században. A valóság azonban az, hogy a „tíz parancsolat”-ot a keresztény hittradíció a héber nyelvű „tíz szó” szövegéből vette át. A „tíz szó” pedig nem más, mint azok az ünnepélyes szavak, amelyek a héber írásból görög fordításban maradtak ránk, s amelyeket a zsidó vallásmitológia szerint Jehova, a zsidók istene mondott el a Sinai hegyen — ahol a szentélye volt —, amikor megkötötte saját népével a „szövetségről” szóló szerződést”. Ez alkalommal Izrael népe visszavonhatatlan hódolatra tett ígé-

elharapódzó kiskorú és nagykorú gazdasági bűnözés, családproblémák, nagy számba menő válások, szaporodás-visszafejlődés, egyes foglalkozások gazdasági visszafejlődése, bizonytalansága, általános elégedetlenség, lázongás, üzérkedés, a társadalmi szereppel és ranggal való tömeges visszaélés, kirívó gazdasági rétegződés és hasonló válságos végetelenségek, amelyek között a nagyszámú öngyilkosságoknak egy tipikus fajtája — az ún. anómiás öngyilkosságok is. Általában, ilyen értelemben nézve, a nagyszámú, rendellenes öngyilkosságok kórokozója a társadalomkulturális anomália. Ez az állapot az embernél a leggyakrabban akkor jelentkezik, amikor céljai és tevékenysége ellentmondásba kerülnek. Egzisztenciális gondolatai értelmetlenekké válnak, mivel megszűnnek a valóságnak kiegészítő egységes szervezete része lenni. Az egyén elveszti földi tájékozódásának tárgyi ténylegességét, a realitást. Közömöbösséget, ürességet, hasztalanságot érez, és mint valami rossz szellem — „istencsapás” — kíséri a gondolat, hogy nincs lehetősége igazolnia önmagát mint értéket. Mások — a társadalom — nem ad neki lehetőséget, hogy kifejezéshez jusson, hogy bizonyosságot tegyen emberi értékeiről, társadalmi hasznosságáról. Ez a túlzott számban előforduló öngyilkosságok szociálpszichológiai magyarázata.

Ez azt jelenti, hogy egy közösség társadalmi struktúrája alkotóelemeinek segítségével — determinált értékrendszereivel —, mint több elemből összetett társadalomkörtani tényező, amikor válik végzetessé a közösség népességére, amikor az általa előidézett és ösztönzött körtani esetek gyakorisága általános társadalmi jelenséggé — társadalmi betegséggé nő.

Ha ezen az úton akarjuk „megtalálni” azokat az embereket, akik hajlamosak öngyilkosságra, szociológiai szemszögből nézve, ahhoz a megállapításhoz jutunk, hogy születésénél fogva viszonylagosan minden ember egyformán öngyilkosjelölt. Lehet ez városi vagy falusi ember, kétkézi munkás vagy egyetemi tanár, örömlány vagy apáca. Az, hogy valaki öngyilkos lesz-e vagy sem, legtöbb esetben kizárólag a közte és környezete közötti ellentétől, ütközéstől függ: elsősorban viszonyulásától ahhoz a környezethez, amelyet naponta él át testileg, lelkileg és szellemileg összes társadalmi-kulturális termékeivel, képződményeivel és fölépítményeivel, mint lehetőséget, hogy saját problémáját meg tudja oldani vagy sem.

Ily módon a közösség strukturális elemei, a társadalmi-kulturális képződmények és fölépítmények és mindazok a tényezők, amelyek „egy kalap alatt” mint az öngyilkosságok kórokozói jelentkeznek, nemcsak a külső elfajult struktúrájú társadalmi értékrendszerek termékei, hanem az ember személyiségének és jellemének alkotóelemei is, amelyeket egyéni fejlődése közben, ambícióinak megvalósulása vagy meg nem valósulása közben, érvényesülési törekvései és érvényesülésének lehetősége, valamint vágyainak valóra váltása következtében magáévá tett, és amelyek ekkor már, mint ilyenek, személyisége jegyeivé — jellemvonásává váltak. Az ember személyiségének összetevője, ami lényegesen meghatározza életútját, a célok kiválasztása, és a normák és értékrendszerek elfogadása ama célok, normák és értékrendszerek közül, amelyeket a társadalom felkínál. Az önmagunkról alkotott elképzelés és az elképzelés, amelyet kialakítunk a társadalomban elfoglalt vagy elfoglalható helyről, jogokról, kötelességekről, lehetőségekről és arról, hogyan váltja valóra maga a társadalom az irántunk való ígéreteit és kötelességeit, végigkísérnek napi útjainkon . . .

Ha tovább kutatjuk az öngyilkosságok okait, rájövünk arra az igazságra, hogy egyetlen közvetlen szuicidiális tényező, vagy a különböző társadalmi kedvezőtlen ségek külön-külön, önmagukban véve még nem jelentenek föltétlenül öngyilkossági veszélyt. Azonban együtt, egybehangolva a legkisebb indíték is megszűnik lappangó veszélynek lenni, és ténybeli, valóságos öngyilkossági ve-

zeld, Robin, hogy tisztán kell majd élnem és nem tudok!” — vallotta őszintén azzal a jóleső kívánsággal, hogy legalább egyszer igazat mondjon életében.

Goethe Wertherje, amikor nagy és halálos szerelmében megittasult a szenvedélytől, magabiztosan és bátran érlelte önmagában az önkéntes halál gondolatát mint a megoldáshoz vezető egyedüli utat. Tisztelettel hívta a halált, mellyel megmenthette Lottet és ennek gyermekeit, aki férjnél lévén, nem tudta viszonozni szerelmét. „... Vétek e világ szerint, hogy szeretlek... Vétek? Jó, s én megbüntetem magamat érte... Nem álmodom, nem őrvjögök. A sír közelében tisztábban látok.” Írta utolsó levelében Lottenak, majd elragadtatva vette át a pisztolyokat, amelyeket inasa a szeretett nő férjétől kölcsönzött: „Meg vannak töltve. — Tizenkettőt üt az óra! — Legyen hát!”

És Hamlet? Hamlet is tört szegezett szívének, hogy elbúcsúzzon az élettől, „balsorsa minden nyűgétől”, hogy „kiszóljon tenger fájdalom ellen”. De...

Ezek drámai költések. Itt az írói fantáziára van bízva a hősök végzete. Lehetnek bátrak és gyávák...

Az öngyilkosok azonban se nem bátrak, se nem gyávák. Öngyilkosságot elkövetni pedig sem a tiltakozás bátorsága, sem a nehézségektől való félelem gyávasága. Az embert életén keresztül két lelkierő kíséri végig. Az egyik az élni akarás, a továbbfejlődés, tökéletesedés, optimizmus, a létfenntartás ereje. A másik a lemondás, közömbösség, hiábavalóság, pesszimizmus, az élet értelmetlenségének ereje. Az ember lelkivilágának fény- és árnyoldalai, az életösztön jó és rossz szellemei. Ezek az erők (a freudi pszichoanalízis élet- és halálösztönöknek nevezné őket) nem mások, mint egy meghatározott, sokoldalúan határolt és befolyásolt pszichoszociális állapot, amely bizonyos végzetpillanatokban, sok esetben rövidzárlatszerűen az önkéntes halálba vezeti az embert.

Shakespeare Hamletjének monológja az irodalomban iskolapéldája az említett lelkierők harcának, élettusájának. Életdilemma: „Lenni vagy nem lenni: az itt a kérdés.” Két lelkierő van harcban egymással. A meghalni akarás gondolata — mert a halál megoldja a „szív keservét” és nyűgös bajlódását, a „földi bajt”, és az élni akarás vágya — mert nem tudni, „... hogy mi álmok jönnek a halálban... Ez visszadöbrent”. — Ez tulajdonképpen az értelem, az életösztön öntudata, amely a lelkileg kiegyensúlyozott embereknél a halálban meglátja az élet véglegességét, ami egy halál után valami, „... — a nem ismert tartomány, melyből nem tér meg utazó —”. Így bármekkora az elszántság, „ily kétkedés által sok nagyszerű fontos merény kifordul medriből s elveszti 'tett' nevét”.

TÁRSADALOM ÉS ÖNGYILKOSSÁG

Ezek, az emberben ható erők, amelyek végzetesek az öngyilkossági tettet illetőleg, szoros összefüggésben vannak az egyén „helyével” a társadalomban — a társadalmi ranglétrán. Mondható úgy is, hogy szervi kapcsolatban vannak bizonyos társadalmi-kulturális tényezőkkel, amelyek a legtöbb esetben alapokai a nagyszámú öngyilkosságoknak. Ez azt jelenti, hogy a „társadalom bűnösségét” a gyakori öngyilkosságok miatt — társadalomkulturális szemszögből nézve — a közösség társadalmi struktúrájában kell keresni. Azok a struktúrák, amelyekben a rendellenesség állapota gyakori, amelyekben az emberek szociális és pszichoszociális álláspontjára nézve megbomlik a társadalmi egyensúly, amikor a társadalmi életet szabályozó szerkezetek és alkotóelemeiknek egysége nem biztosítja az embernek pszichoszociális és anyagi egzisztenciájának nyugodt lelki átélését, amikor az egyensúly-mechanizmusok nem kellően eredményesek, a következmények különböző válságos állapotok: érdekellentétek, munkanélküliség,

Adatokon és tényeken alapuló föltevések arról tanúskodnak, hogy tekintet nélkül a Jugoszlávia és Magyarország közötti országhatárra, olyan területi egységeket találunk, amelyek az öngyilkosságok arányszámainak alapján egységes egészet képeznek. Ilyen területi-ökológiai egységet alkot Szabadka és környéke Magyarország határmenti területével. Benne a feljegyzett adatok az öngyilkosságokról és a jelenség ismérveiről bizonyos társadalomkulturális jellegzetességek relatív koncentrációját képezik, amelyeknek megvan a relatív viszonykapcsolatuk és kölcsönhatásuk a szuicidiális lakosság társadalmi-biológiai jellegzetességeivel. Itt elsősorban azokra a bizonyos társadalmi-gazdasági, kulturális, történelmi és néprajzi jellegzetességekre kell gondolni, amelyeknek jelentős hatásuk van az emberek életmódjára ebben, az öngyilkosság arányszáma alapján egységes ökológiai körzetben. Feltételezhető, hogy ezt az állítást egy specifikus kivizsgálás tudományosan is bebizonyítaná. Szem előtt tartva a tárgyalt probléma összetettségét, feltételezhető, hogy az állandó intenzív akulturációs folyamat mellett e területen az erős migrációk következtén még mindig jelentős hatásuk van bizonyos inkulturációs tendenciáknak egyes nemzetiségi csoportok differenciálódásának keretein belül, ennek pedig határozott kihatása van mind a közösség társadalmi életére közvetve, mind pedig az öngyilkosságok számára mint jelenségre, amely társadalmilag sokoldalúan determinált, mert a kultúra és elemei tartósan hatnak az emberek egymás közti viszonyára, ami az öngyilkosságok etiológiájában különös jelentőségű tényező.

* * *

ÖRÖK TÉMA A TÁRSADALOMTÓL AZ ÖNGYILKOSSÁGIG

Arról vitatkozni, hogy bátorság vagy gyávaság-e öngyilkosnak lenni, nem más, mint egy önmagába visszatérő kör — meddő vita.

Shakespeare Antoniusa, bár nem tudta elviselni a csalódást, a gondolatot, hogy Kleopátra őt megcsalva elárulta Caesarnak — borzalmat és szégyent hozva rá, amiből már csak az öngyilkosságban látta a kiutat —, gyáva volt önmagával férfiasan végezni. Oly sután dőlt kardjába, hogy katonáit kellett szólitania, végezzenek vele: „Kontár tett volt: fejezzétek be ti, amit én kezdtem el.”

Kleopátra, Antoniuszt megszégyenítve, magabiztosan szorította keblére a kígyót: „Halálos féreg, jöjj, éles fogaddal bogozd ki az élet kusza csomóját. Szegény, mérges bolond, dühöngj, siess!” Bátran, emelt fővel ment a halálba, bár legyőzötten is lehetett volna úrnője Caesarnak, királynője népének. Ő Antoniuszt szerette, ki nélkül e föld számára csak „dísznő”.

Otello sem tudott ellenállni a gondolatnak, hogy Desdemona talán mást szeret. Megöli őt, és leszúrja önmagát... „Ha ezt a rémséget levélbe írod, olyanok fess le, amilyen vagyok; ne szépíts, ámde be se feketíts: Olyannak fess, ki szertelen szeret...”, búcsúzik Lodovicótól.

Anna Karenyina a további életharctól való félelmében indult a vonatkerekek alá: „Oda a középre, és megbüntetem őt, s megszabadulok mindentől s magamtól!”

Erdős Renée Toniáját a magára hagyatottság, az öregség, a kikopottság gondolata vitte az önkéntes halálba. A félelme attól, hogy már csak „egy szegény öregedő kis hetéra... Még egypár év, és karikatúrája leszek önmagamnak... Irtózatosan meg fogok öregedni, Robin, és ez lesz rám nézve az eleven pokol itt a földön! Képzeld, hogy nem lesz majd férfi, aki engem szeretni fog! Kép-

Terület	A szerbek	A horvátok
	öngyilkossági arányszáma	
az anyaköztársaságban	9,7	11,2
Vajdaságban	15,6	28,2
Szabadka községben	28,1	50,0

Az összehasonlításhoz használt adatok alapján ítélve, nem elvetendő annak a következtetésnek a levonása és ténybeli tudományos továbbfejlesztése, amely abból indul ki, hogy a Szabadkára és vidékére költözött és ma is itt élő nemzetiségi csoportok nagy öngyilkossági hajlamát a területen fennálló társadalom-kulturális viszonyok azonos hatásával magyarázzák. Azonban e tényt még nem elegendő magyarázni azzal az általános konstatacióval, hogy ezt a hajlamot a specifikus társadalmi-kulturális állapot vonja maga után. Az elfogadható magyarázat mélyebb fejtegetést követel meg. Nézeteim szerint a társadalmi-kulturális és pszichoszociális típusok és ezeknek variációi, beleértve a terület társadalmi-politikai és történelmi sajátosságának tartalmas és mélyreható elemzése nélkül nem lehet elfogadható magyarázatot adni az e tájon történő, nagy számban előforduló öngyilkossági esetekkel kapcsolatban, amelyek a maguk módján külön beszélnek bizonyos, a jelenség alakulására lényegesen kiható — eddig csak sejtett tényezőkről. Az alábbiakban a dologgal — feladattal kapcsolatban megkísérlem egy „útmutató” vázolását:

Meghatározott értelemben Szabadka község több nemzetiségű társadalmi közösséget képez. Területén a nemzetiségi hovatartozás szerint a következő százalékarányban oszlik meg a lakosság: 12,5 százaléka szerb, 35 százaléka horvát, 50 százaléka magyar és 2,5 százaléka más nemzetiségű. (Az 1961-es népszámlálás adatai alapján.) A magyarok és horvátok, valamint a szerbek egy része ún. őslakók. Meg kell még azt is említeni, hogy a község területén élő horvátok, a bunjevacok, egy külön etnikai csoportot képeznek. Ez a csoport etnokulturális szempontból nem azonos a horvátokkal általában. A XVII. században költöztek a község területére Dalmáciából, és etnikai összetételük, származásuk és etnográfiai tulajdonságaik alapján egy különleges keveréket, összetételt képeznek, amely életmódjára, valamint más társadalomkulturális tulajdonságaira évtizedeken át erős kulturális hatással voltak a területen élő magyarok.

Az akulturációs és inkulturációs folyamatok keretein belül jelentősek ebben a vonatkozásban azok a tartalmas és mélyreható folyamatok, amelyek a különböző kultúrák, értékrendszerek, a szokások, erkölcsi szabályok és a történelmi változásokon keresztül az őslakosok és az újonnan ideköltözött népek között mint társadalmi-politikai és társadalomkulturális ellentétek és ütközések nyilvánultak meg. Történelmi szempontból nézve az állandó politikai változások, amelyek fölváltva elmaradhatatlanul magukkal hozták a különböző lehetőségeket és gátlásokat egy-egy nemzetiség számára, olyan társadalomkulturális hatással voltak az itt élő népekre, hogy ezek bizonyos személyi és általános társadalmi lehetőségeket mint egyéni elidegenülést élték át, és ezzel a megadott lehetőségek az egyik és a korlátolttság a másik oldalon jelentős szerepet kaptak az öngyilkosságok társadalmi kórokozójának etiológiájában, és pedig nemcsak Szabadkán és környékén, hanem Jugoszlávia északi országhatárának egész övezetében.

nek kötelet a kezükbe". Az anyák gyakran még mindig a nem kívánt és a házasságon kívüli anyaság miatt keresnek gyógyírt az önkéntes halálban.

(V., VI.) Foglalkozásra nézve föltétlenül a legnagyobb hatással azok a társadalmi tényezők és lehetőségek — külső szükségyszerűségek — vannak az öngyilkosságokra, amelyekkel az ember a munkaviszony keretein belül és a közvetlen termelési folyamatban találja magát szemben. Ezek például az ember által termelt javak minőségének és munkájának általános elismerése, a biztos munka, a foglalkozást űző csoport és egyén foglalkozásának társadalmi-gazdasági biztonsága, a sikeres pályafutás, az életpálya létrafokain való előmenetel lehetősége, az ember társadalmi szerepeinek ütközése, a vertikális generációmobilitás az osztályjellegű termelési csoportok között és más ilyen vonatkozású tényezők.

A földművesek gyakori öngyilkossága és a vidéki lakosság magas öngyilkossági arányszámai arról tanúskodnak, hogy a városi életnek tulajdonított, az egyén társadalmi izolációja és a megcsappant emberi kapcsolatok, a „városi elidegenülés” nem egyedüli okozói a nagyszámban előforduló öngyilkosságoknak.

(VII.) Említettem már, hogy figyelembe véve a települések típusait — urbánus vagy rurális település —, Szabadka község területén az öngyilkosságok számbeli megoszlása lényegesen eltér az általános szabályszerűségtől. A tény, hogy Szabadka városi lakosságának öngyilkossági arányszáma 11,2-vel kisebb, vidéki lakosságának öngyilkossági arányszáma pedig 15,1-gyel nagyobb a község lakosságának általános öngyilkossági arányszámánál, nyitná teszi az urbanizáció hatását az öngyilkosságok számának mozgására. Ez annyit jelent, hogy az urbanizáció kihatását az „öngyilkossági kedvre” együtt kell kivizsgálni más föltételek, öngyilkosságot ösztönző tényezők és a környezet társadalmi-kulturális jellegzetességeinek összhatásában. Mert a város nagysága, a népesség sűrűsége, a városi élet általában — a lakosság mobilitása, a társadalmi kohézió lazasága, a gyengébb relációs szint, mint falun, amelybe a személyiség bekapcsolódik, azaz a társadalmi integráció gyengesége, az egyének társadalmi elszigeteltsége, a kulturális ellentétek és szembenállások és más hatások nem befolyásolják olyanannyira az emberekben kialakuló és ható öngyilkossági hajlandóságot, hogy az a városi lakosnál nagyobb öngyilkossági veszély szerepében mutatkozzon, mint a falusi népességnél. A konzekvens tények annak a következtetésnek a levonását sugalmazzák, amely szerint Szabadka rurális területén olyan szuicidiális motivációk és diszpozíciók hatnak, amelyek hatékonyabban bontják meg a vidéki ember lelki egyensúlyát, minnek következtében a városi embernél gyakrabban az öngyilkosságban találja az egyedüli kiutat az őt körülvevő bonyodalmas életkörülményekből.

(VIII.) Az adatokban elmélyedve, kutatva a felelet után, hogy Szabadkán valóban csak „magyar betegség”-e az öngyilkosság?, arra az egyszerű következtetésre jutunk, hogy nem a nemzetiségi hovatartozás a mérvadó, hanem az, hogy mióta él egy bizonyos nemzetiségi csoport ezen a vidéken. Ez más szavakkal azt jelenti, hogy a nemzetiségi öngyilkossági arányszámok szoros összefüggésben vannak a táji ökológiával. Mert összehasonlítva a Szabadka község területén és Vajdaságban élő horvát és szerb lakosság öngyilkosainak nemzetiségi arányszámait az általános nemzetiségi öngyilkossági arányszámokkal, vagy a megfelelő köztársasági öngyilkossági arányszámokkal, amelyek megközelítően azonosak a két népesség általános nemzetiségi öngyilkossági arányszámaival, azt láthatjuk, hogy e két nemzetiség Szabadka község és Vajdaság területén élő népességénél az öngyilkosságok sokkal gyakoribbak, mint az anyaköztársaságaikban, amelyekben a lakosság zömét képezik. (Lásd a 13. számú táblázatot.)

film, a drámák, a hanglemezek és a rossz irodalom hatása következtében a **gyerekek** azonos módon követnek el öngyilkosságot, mint ahogy azt a korszerű tömeghíradás és közlés eszközei által bemutatott „hősök” követték el:

— A tizenkét éves városi kislány különélő szülők gyereke volt. Vak anyjával éltek együtt, akihez beteges figyelmességek és könyörtelen gorombaságok véglelei fűzték. Sokat olvasott — főleg ponyvairodalmat. Állandóan a halál kérdése foglalkoztatta. Mesterien tudta magyarázni a film- és regényhősök halálának részleteit. Kedvenc témájaként mesélte barátnőinek a történetet, amelyet egy képes újságban olvasott el egy színésznőről, aki öngyilkosságot kísérelt meg fejbélövessel. Pisztolya azonban nem sült el, a színésznő életben maradt, és ez volt későbbi sikerének és népszerűségének kezdő útja. — Hat hónappal a tragikus nap előtt a lány unokanővére az iskolában kapott gyenge osztályzatok miatt leugrott az iskola emeletéről. Öt napra rá legjobb barátnőjének édesanyja kísérelt meg öngyilkosságot mérgezéssel. Ezután barátnőjével megbeszélték, hogy véget vetnek életüknek. A kritikus napon, kedvenc lemezét hallgatva, fejbe lőtte magát. Könyveire pedig ráírta: „Örülök, hogy nem vagyok az élők között.” —

A harmonikus, szép családi élet hiánya szintén jelentős tényező a kiskorúak öngyilkossági kórokozói között. A kísérletek több mint 80 százalékát a megbomlott, egyensúlyukat veszített családi viszonyok — a szülők közötti viszálykodás, a szülői szeretet hiánya, a kegyetlen bánásmód, a nevelés fogyatékoságai, az utcára kerülés — okozzák. Így az öngyilkosságok közvetlen indítéka gyakran már csak „egy csepp a kicsorduló pohárban”. Egyoldalúan elfogultak, hirtelenek, rövidzárlatszerűek, aláfestve az ingerlékenység és indulatok heves érzéseivel. Gyakran jelentéktelenek, hitványak — egy meggondolatlan feddés vagy pofon, egy kiábrándulás, szerelmi csalódás, gyenge iskolai osztályzat és hasonló jelentéktelenségek szülik közvetlenül a végzetet, az élettől való megválást:

— Értelmiségiek gyereke volt. Alig múlt 13 éves. Nagyon gyenge tanuló, nyugtalan, állandóan lopott — önkiszolgáló bolti apróságoktól gépjárművekig mindent —, hazudott, de barátai között nagy tekintélye volt, és szerették. Szülei nem nézték el büntetteit. Gyakran büntették. Hét tantárgyból volt gyenge osztályzata. Évet veszített.

Az új tanév kezdetén udvarukban felakasztotta magát. Búcsúlevelében tettét az osztályisméltléssel okolta meg... —

A gyerekek a legtöbb esetben nem fogják fel a halál véglegességét, hanem tudatlanul, visszafordítható folyamatnak élik át, még mielőtt kezét emelnének magukra. Az említett esetekben azért folyamodtak az öngyilkossághoz, hogy „megbüntessék” környezetüket, hogy fölhívják mások figyelmét, hogy felkelt-sék hozzátartozóik szeretetét maguk iránt.

Elgondolkoztató, hogy hasonló szomorú és sajnálatos történetekről mind gyakrabban olvashatunk újságainkban. Nő az áldozatok száma, akiket a környezetük nem tud megérteni, akiket nem tud segíteni. A jelenség elgondolkoztató — de elég-e ezt csak kimondani? ...

* * *

(IV.) Az apák a leggyakrabban az állandó családon belüli nézeteltérések, az asszonnal fennálló zavaros, rendezetlen házastársi viszony, kicsapongó életmód, a gyerekek és a család megélhetéséhez szükséges szükségletek kielégítésének és megteremtésének képtelensége és a gyerekekkel való meg nem férés miatt „vesz-

Tekintettel arra, hogy az öngyilkosok számára kihatással van a terület lakosságának korstruktúrája — életkor szerinti összetétele —, felvetődik a kérdés, milyen okoknál fogva tömörül az idős lakosság bizonyos területen. A legtöbb esetben az okok különbözőek. Köztük legjelentősebb a fiatalok gazdasági okokból való elvándorlása és az idősek tömeges bevándorlása — az emberek korukra való tekintettel behúzódnak a városba, mert itt öreg napjaikra bizonyos könnyebbségeket remélnek, például, hogy életük hátralevő napjait nyugalomban leéljék. (Szabadka 60 évnél idősebb városi lakossága meghaladja a 14,5 százalékát az összlakosságnak.) A fiatalok, az úgynevezett termelő korosztályok, rendszerint gazdasági bizonytalanság és a munkaerő-felesleg miatt hagyják el a várost, mivel nem tudnak biztos munkaviszonyba lépni, és a meglévő lehetőségekben nem látják a biztos és sikeres jövő szavatoltságát, mert városban gyakoriak a belső társadalmi-gazdasági változások — bizonyos iparágak munkáltatásának csökkenése és hasonló termelési válságok, amelyek, mint meghatározott társadalmi-gazdasági feltétel, befolyásolják a fiatalok foglalkoztatásának lehetőségeit. A terület — a község — korstruktúrájára egyenes kihatással van az alacsony természetes szaporodás, amely a születésminimum következtében népsorvadáshoz vezet. Más társadalmi jelenségek — háborúk, kórvjárványok — szintén negatívan befolyásolják a lakosság életkor szerinti összetételét.

A legfájdóbb pont: Gyerekek végzete...

Napjainkban mind több és több fiatal vet véget saját kezűleg életének. Közük nő a kiskorúak száma is. Nem fér hozzá kétség, hogy legfiatalabbjaink öngyilkossága napjaink legsajnálatosabb és legfájdóbb eseményeit jelentik. Ezért kell külön figyelmet szentelnünk a jelenség e részének.

Kiskorúaknál a legtöbb öngyilkosság pubertáskorban fordul elő. Ezért a gyerekek testi és szellemi fejlődésének ez az időszaka megköveteli a szülőktől a rendkívüli figyelmet, a megértést és minden időben és minden alkalommal a készséges segítséget. Hogy ez a segítség ne csak „jót akaró”, hanem hasznos is lehessen, a szülőknek ismerniük kell a gyerekek lélektani fejlődését, a környezetet, amely a gyerekekre a leggyökeresebb hatással van, valamint azokat a lelki konfliktusokat, amelyekre a 12—18 éveseknél kerül sor. Elmaradhatatlanul szükséges a szülők állandó kapcsolata az iskolával, az orvossal, a pszichológussal és szociális munkással. Mert a szülők, az előadók és tanárok egyaránt megfelelkeznek néha a gyerekek lelki érzékenységéről, a „kemény kéz nevelésének” és az igen elavult nevelési formákra mintázott „jó szándéknak” pedig gyakran tragikus következményei vannak:

— A fiú az általános iskola osztályait a nyolcadik kivételével kitűnő eredménnyel végezte el. A nyolcadik osztályban bekövetkezett a változás. Figyelmét számára más, lényegesebb tartalmak és érdekesebb dolgok jobban leköttették, mint a tanulás. Szülei a változást nem tudták megérteni, de belenyugodni sem tudtak abba, hogy egyetlen gyerekük nem hoz majd a tanév végén kitűnő bizonyítványt. Zárt ajtó mögött kényszerítették tanulásra...

Egy reggel felakasztva találták. —

A kiskorúaknál gyakoriak az úgynevezett utánzás által ösztönzött öngyilkosságok is. Ez az utánzás mint a bűnügyi filmek, a rossz sajtó, a ponyvairódalom és technikailag civilizált korunk más hírközlési látványosságainak egyenes hatása szedi a gyerekek között az áldozatait. Az ösztönző írások, rádió, tv,

az év e hónapjaiban a leggyakoribb. Nincs kizárva, hogy a beálló meleg idő következtében az agy kapilláris ereiben megnövekedett vérmennyiség — az agyvérbőség — szintén öngyilkossági tényezőként hat.

(II.) Említettem, hogy öt nőre tizenhárom férfi öli meg magát — tehát majdnem háromszor annyi férfi lesz öngyilkos, mint nő. Ezt a különbséget legelfogadhatóbban bizonyos, öngyilkosságra serkentő és ösztönző társadalmi tényezők következményeként magyarázhatjuk.

Először is a férfiak és a nők különböző társadalmi szerepe és munkakörük gyakorlati funkciói — azokkal a társadalmi-történelmi körülményekkel (munkakör, élethivatás, családapai kötelességek stb.) együtt, amelyeknek az eddigi fejlődés folyamán a férfiak jobban ki voltak téve, mint a nők, és amelyek kölcsönhatásukkal a mindennapi életfeladatok megvalósításában és helytállásában kiérlelték az emberben az öngyilkossági indítékokat, a közvetlen és alapokokat, hogy felbomlasztva az egyén személyiségét, az önkéntes, korai halálba zavarják. Ez a magyarázat még elfogadhatóbb lehet abban az esetben, amikor az úgynevezett társadalmi-történelmi körülményeket összekötjük az egyének bio-pszichoszociális szerkezetével, ami feltétel nélkül külön befolyásolja a férfi és külön a nő cselekvését az azonos társadalmi-történelmi körülményekben.

(VII.) A másik esetben arra a gyakorlati magyarázatra jutunk, hogy a városi nőknek nagy része — úgymond — kenyérkereső, s így jobban ki vannak téve a korszerű életküzdelemnek, mint a falusi nők többsége. Meglepően érdekes az az ellentét, hogy a mérföldes csizmákban haladó női emancipáció (egyenjogúsítás) a nők egy részét a társadalmi elidegenülésből a személyi elidegenülés végleteibe sodorja. A nők megváltozott életkörülményei, az új társadalmi szerepkör, a fokozott képzés és művelődés, az azonos érvényű társadalmi jog — amely jobban kifejezésre jut a városi, mint falusi lakosságnál —, a nők személyi elidegenülésének keretein belül, mind jobban és jobban kialakítja egy úgynevezett öngyilkossági lelki szerkezetnek kölcsönható dimenzióit — a hajlamosságot a személyiség lelki egyensúlybomlásához —, ami egy végzetes pillanatban rövidzárlathoz — az öngyilkossághoz vezet.

(III.) Az adatok határozottan rámutatnak az életkor és öngyilkosság kapcsolatára. A korral fokozatosan nő az öngyilkosságok száma, és a csúcspontot a 60 éveseknél éri el. Ez magyarázható az idősek társadalmi elszigeteltségével, a magukra hagyatottsággal, a megcsappant és tartalmatlan, szegényes emberi kapcsolatokkal, az egyedülléttel, az érzéssel, hogy munkaképességük megszűntével senkinek sem kellenek. Jelentős rész jut ki az öregek kimondott rossz társadalmi és személyi életkörülményeinek, amelyeket sok esetben súlyosbítanak még a rossz anyagi körülmények és az elidegenült pszichoszociális életfeltételek. Más szóval, az idős emberek saját kezű halála egyenes kölcsönhatásban van azzal az egyszerű ténnyel, amelynek neve ÖREGSÉG...

Ebben a tekintetben Szabadka községre igen jellemző a biológiai fáradtság és a népsorvadás elgondolkodtató demográfiai ténye — nagy az idős lakosság száma, sok az öreg, és nagyon kevés az újszülött. A születési arányszámok és a természetes szaporodás jóval a vajdasági átlag alatt vannak. Vajdaságra pedig ugyancsak jellemző, hogy népessége nem reprodukálja magát kellőképpen. A népszaporodás adatai alapján Vajdaság képe: születésminimum, szaporodás-visszafejlődés, egykecultusz, biológiai fáradtság, népsorvadás.

Más szavakkal, Szabadka községének területe néprajzilag fáradt. Az Egyesült Nemzetek (UNESCO) Néprajzi Bizottságának kritériuma szerint néprajzilag öregek azok a területek, amelyeken a lakosság több mint 7 százaléka 65 évnél idősebb. Szabadka község lakosságának (az 1961-es népszámlálás alapján) 8,8 százaléka idősebb 65 évnél, 13,3 százaléka pedig 60 évnél.

okok egzakt (pontos, tényleges) felfedezését egyedül az öngyilkosok élete tartalmának és élettörténetének minőségi elemzésével és mélyreható, alapos kivizsgálásával érhetjük el.

* * *

Az öngyilkosságok száma és oka különféle tényezők együttes hatásától függ: az egyén idegalkatától, erkölcsi értékrendszerétől, életfelfogásától, korától, foglalkozásától, nemétől, szociális helyzetétől, egészségügyi állapotától, a sorscsapásoktól, a közszellemtől, a környezettől, a vidék földrajzi fekvésétől, a táj társadalmi-gazdasági és kulturális tényezőitől stb. A hangulatzavart előidéző betegségek, bizonyos ideg- és lelki betegségek — szkizofrénia és neurodepressziók — hajlamossá teszik a tőlük szenvedő egyént az öngyilkosságra. Hisztériás szkizoid lelki alkatú személyekre jellemző, hogy olyan indulatelmények hatása alatt lesznek öngyilkosok, amelyek kiiktatják a megfontolást, értelmes gondolatmenetet és a józan viselkedést. Epilepsziás betegeknél a súlyos öntudati zavarban mint tudatot beszűkítő, az ember saját maga ellen irányuló indulati cselekmény fordulhat elő az öngyilkosság. Csak heves fájdalommal járó és hosszan tartó betegségek ritkábban vezetnek öngyilkosságra, mint kedély- és hangulatzavarok. Az öngyilkossághoz vezető út rendszerint fokozatosan, lépcsőszerűen épül meg — csapások és kellemetlenségek hosszú során —, de a döntő lökést az öngyilkosságra a leggyakrabban valami csekélység adja meg. Általában az indulatok játsszák a legfőbb szerepet. Így lesz az öngyilkosság sok esetben „egy csepp a csordulásig teli pohárban” miatt rövidzárlati cselekvés.

Badarság lenne azt gondolni, hogy az öngyilkosságok okainak ezzel a felosztásával és osztályozásával „eszközt” szándékoztam adni, amivel előre meg lehet állapítani, ki lesz majd öngyilkos, hogy a kellő pillanatban közbelépünk és megakadályozzuk az életunt embert szándékának véghezvitelében. Előzőleg említettem, hogy azzal a céllal fogtam hozzá ennek a tanulmánynak a megírásához, hogy meghatározzak és rendszerezek bizonyos tipológiai alaptulajdonságokat, és hogy rámutassak néhány társadalmi-biológiai jellegzetességre Szabadka köztség szuicidiális népességénél, a gyakori öngyilkosságok megelőzését és „gyógyítását” szolgáló intézkedésekhez szükséges következtetések levonásához.

A TÁRSADALMI-BIOLÓGIAI JELLEGZETESSÉGEKHEZ VISSZATÉRVE

Az öngyilkosságok okaival kapcsolatban minden általánosítás hálátlan dolog. Azonban a kép teljessége megköveteli néhány, Szabadka szuicidiális népességére általában jellemző tulajdonság megemlítését.

(I.) Az öngyilkosok számának júniusi tetőzését a szociális medicina az ember idegrendszerének általános nyári ingerlékenységével és a lelkierő gyakori bizonytalanságával és ingadozásával magyarázza. Ugyanakkor megemlíti még a megnövekedett nemi ingerlékenységet, amelyet mint az emberben megmaradt periodikus párosodási ösztön maradványait kell értelmeznünk, ami a szexuális hormonok időszakos kiválasztódásával van kapcsolatban. Hogy ennek a magyarázatnak van tényleges alapja és értelme, e nézet követői bizonyítékként megemlítik, hogy ugyanebben az időben megnövekszenek a személyek ellen elkövetett bűntények; májusban, júniusban, júliusban gyakoriak az erőszakki-sérletek és az erőszak-elkövetések, valamint a házasságon kívüli teherbe esések; és végül a lelki zavarok, azaz a lelki betegek állapotának rosszabbodása éppen

Az alkohol, a féktelen italozás, untalan ivászat, iszákosság olyan öngyilkossági inger, amely, akár az erotika, a menstruáció, a klimaktérium és más izgalmi állapot (csak sokkal gyakrabban), mint fő és nyilvános — a leggyakrabban azonban ál, hamis és hazug — indíték vezet az öngyilkosság elkövetéséhez.

Igy az, amit az öngyilkossággal kapcsolatban mindennapi beszédtemákban alkoholizmusként bélyegzünk meg, nem más, mint részegség. Egy átmeneti lélektörténelmi állapot, amelynek következtén az ember lelki egyensúlya megbomlik és indulatos lesz. Ebben az állapotban az emberben fellazulnak az életösztön kötelekei. Erkölcseileg ingatagga válik. Elhomályosodik és összeszűkül a tudatosság és az önfegyelem határa. Eltörlül az értelem, és az ember „bátorságot” kap az öngyilkos lépéshez.

Az igaz, hogy az ember a határt nem ismerő és folytonos italozástól megváltozik. De nem szabad elfelejteni, hogy magának a mértéktelen ivásnak is a legtöbb esetben nyomós okai vannak. Ebben az esetben egyre megy, hogy ezeknek az okoknak személyi vagy társadalmi méretei vannak. Íme egy eset:

— A fiatalember, aki egyszerű, jóra való munkásember volt, beszéd közben selypített és dadogott. Fogyatékoságai miatt társai állandóan gúnyolták. Amikor eljött az ideje, megnősült. Hamarosan gyerekük született. Az ugratások ekkor sem maradtak el. Féktelen és meggondolatlan munkatársai feleségét is nyelvükre vetették. A magányos, pártfogás nélküli egyszerű munkás nem tudta feleségének eképeni bemocskolását elviselni. A kínzó gondolat — barátok hiányában — az állandó italozáshoz vezetete. Az ital lett egyetlen barátja, vigasztalója. Egy végzetes napon végzett magával és „leszámolt mindenkivel” . . . — Részegen jött haza — mesélte a felesége. — Nem tudtunk szót érteni. Magával akarta vinni a gyereket is. Nem engedtem. Aztán elment szó nélkül . . .

A lényeg az, hogy a féktelen ivás következménye az ember munkaképességének csökkenése. Az iszákosok lelki egyensúlya megbomlik. Családtagjaik számára éveken át elviselhetetlen légkört teremtenek. Állandó ingerlékenységük, kötekedéseik, a családtagok soknemű állandó bántalmazása, a lecsökkenet munkaképesség következtében jelentkező anyagi szükségletek hosszúvá és fájdalmasá teszik az utat az első pohártól az öngyilkosságig. Mert a hosszan tartó és határt nem ismerő iszákosság jellemváltozást — karakter elmezavart és szervi elmezavart — idéz elő. Ennek végpontja pedig az ember személyi és társadalmi elzüllése. Ez a pohártól induló öngyilkosok hosszú és fájdalmas útja, amelynek vége végzetesen rövid . . . Ezért jelenti a mértéktelen italozás, az alkoholizmus elleni harc egyben az öngyilkosságok elleni harcot . . .

* * *

Az öngyilkosságok alapokai — az alapokok tényezői — a rendelkezésemre álló adatforrásokból és az alkalmazott módszertani kutatási eljárással nem állapíthatók meg. Először is azért maradtak ismeretlenek, mivel az emberek élettörténelmében egy egész sorát képezik a tényleges minőségi tényezőknél, eseményeknek és sajátos tulajdonságoknak, amelyek az egyént olyan pszichoszociális állapotba hozzák, amely bizonyos végzetes pillanatban közvetlenül ösztönözve szuicidiális indítékokkal az önkéntes, saját kezű halálba vezetnek. Az öngyilkosságok alapokai tehát a minőségi tényezőknél láncszerű okozatai összefüggését képezik egy-egy élettörténelmében, s ez sokoldalúan meghatározza az öngyilkosság útját, a közvetlen nyilvános indítékokat, okokat. Ezért az alap-

Ezeket a mutatószámokat egy „post mortem” jelentés alapján becsültem fel, előnyt adva annak a nyilvánosan feltételezett indítéknak, amely a jelentésből konkrét esetben a legelfogadhatóbb közvetlen oka lehetett az öngyilkosság elkövetésének. Emiatt áll fenn az a jó adag valószínűség, hogy az így kiértékelt adatok sok esetben nem szolgálnak és nem tesznek eleget egyes analitikai elemzések követelményeinek, valamint igen foghíjasak volnának, ha felülvizsgálnánk az öngyilkosságok alapokait. Ezek az adatok azonban még így, hiányosan is adnak egy meghatározott feleletet a kérdésre, amely az önkéntes halál okait latolgatja. Tájékoztató tulajdonságukkal a közvetlen okok — a nyilvános valószínű indítékok — a jelenség tulajdonságának egy szintetikus áttekintését adják, és ez azt jelenti, hogy az említett módon kiértékelt adatok alapján levont következtetések nincsenek minden esetben sikertelenségre ítélve.

Ami az öngyilkosságok közvetlen okait, az indítékokat — túlméretezett alkoholfogyasztás, betegségek, lelki feldúltság, rossz családi körülmények, a felelősségtől való félelem és bűntudat, anyagi nehézségek-munkanélküliség, boldogtalan szerelem stb. — illeti, az az igazság, hogy akár egyetlen feltételezett, közvetlen öngyilkossági ok — nyilvános indíték —, akár pedig a különböző társadalmi tényezők külön-külön, önmagukban véve még nem jelentenek föltétlenül öngyilkossági veszélyt, de kölcsönhatásban és együtt, egybehangolva különböző más kedvezőtlen társadalmi-kulturális tényezőkkel, közülük mindegyik nemcsak lappangó, hanem közvetlen ténybeli, valóságos öngyilkossági veszéllyé — közvetlen okká, indítékká — válhat.

Milyen az út a pohártól az öngyilkosságig?

Említettem már, hogy a közvetlen öngyilkossági okok osztályozása arról tanúskodik, hogy a legtöbb ember — az öngyilkosok 28,6 százaléka — a túlzott szeszfogyasztás nyomán bekövetkező kóros levertség és önkívületi állapot következtében öli meg magát. Az adatok azt is mutatják, hogy az öngyilkosok 50 százaléka a megengedettnél többet ivott, 41,4 százaléka pedig kimondott alkoholista volt.

Ezek a számok már maguk is beszélnek. — Csak az a kérdés, hogy mit és hogyan... — Az igaz, hogy idült alkoholisták nagy számban követnek el öngyilkosságot. Ennek következtén születnek azok az egyoldalú nézetek, hogy a vezető számba menő öngyilkosságok alapoka nálunk az alkoholizmus, a túlméretezett italozás... Az „öngyilkossági járvány” azonban nem tetőz össze a „rámpásőrülettel”. De természetes, hogy az öngyilkosságok és az italozás, iszákosság, az alkoholizmus között van összefüggés. Ám „az út a pohártól az öngyilkosságig” nem mindig rövid. A leggyakrabban hosszú és fájdalmas...

Azok a kísérletek, amelyek az öngyilkosságok kórokozóit és vezető helyünket az öngyilkosságok listáján, leegyszerűsítve, mereven a túlméretezett italozással — bortermő vidékünkkel — magyarázzák, már azért sem állják ki a próbát, mert annak ellenére, hogy az ivászat és népdalainkban megénekelte borkedv kultusszá lett, még nem mondható, hogy nálunk víz helyett bort isznak az emberek. Vidékünkönél vannak nagyobb bortermő és több szeszest italt fogyasztó vidékek szerte Európában. Ezek az öngyilkosok listáján mégis messze lemaradnak mögöttünk. E tény arra mutat, hogy maga az alkohol nem egyedüli és nem alapoka a nagyszámú öngyilkosságnak. Sőt, sokkal kevesebb esetben jelenti az öngyilkosságot előidéző közvetlen okot, mint ahogy azt a statisztikai kimutatások mutatják.

dúltság, szervi betegség, családi problémák, szeszes ital túlméretezett fogyasztása, amelynek következtén alkoholos depresszió (önkívületi állapot) áll be, lelkiismeretfurdalás stb.

A pszichiáterek, pszichológusok és népjóléti gondozók sokkal közelebb vannak az öngyilkosságok közvetlen okainak pontos, tényleges tárgyi forrásához, mert a nagyszámú öngyilkossági kísérleteknél való közbelépés alkalmából munkakörükön belül részletesebb és közvetlen, megbízhatóbb értesülésekhez juthatnak arról, hogy miért emelték a náluk „kikötött” emberek kezüket önmagukra. Ebből a szempontból az öngyilkossági esetek szociológiai-statisztikai feldolgozása hátrányos helyzetben van.

Az öngyilkosságok közvetlen okainak említett módon történt osztályozása arról tanúskodik (lásd a 12. számú táblázatot), hogy a legtöbb ember — az öngyilkosok 28,6 százaléka — a túlméretezett iszákosságból eredő kóros levertség és önkívületi állapot következtében öli meg magát. Évi 12 áldozat közül 11 férfi és egy nő. Százalékarányban kifejezve a második helyen 19 százalékkal azok a szerencsétlen emberek vannak, akiket a nehéz szervi betegségek indítanak az öngyilkosság útjára — egy női esetre 1,7 férfi eset jut. Az öngyilkosok 17,9 százalékát a lelki betegségek előidézte zilált lelkiállapot, elmezavar, lelki feldúltság viszi az önkéntes halálba. A nemek közti arány ebben az esetben két nő és három férfi. Negyedik helyen 16,7 százalékkal azok az esetek vannak, amelyeknél az öngyilkosság fő indítéka a családi probléma, a rendezetlen családi viszony, az elviselhetetlen családon belüli veszekedés. A férfiak és nők közötti arány megközelíti a nemek öngyilkossági eseteinek általános arányát — családi problémák miatt két nőre öt férfi öli meg magát. Az öngyilkosságok közvetlen okainak — az öngyilkossági indítékoknak — további százalékmegoszlása: büntudat — félelem a felelősségtől 4,7 százalék, anyagi nehézségek 3,6 százalék, boldogtalan szerelem 2,4 százalék, egyéb okok 4,7 százalék és ismeretlen 2,4 százalék.

12. számú táblázat

Az öngyilkosságok közvetlen okainak — az öngyilkossági indítékok — megoszlása
Szabadka község területén
(1964—1967-es átlag)

Öngyilkos lett	Az öngyilkosok				Férfiak viszonyítva a nőkhöz F/N
	százaléka	száma	Ebből férfi	nő	
szervi betegség miatt	19,0	16	10	6	1,7
lelki feldúltság miatt	17,9	15	9	6	1,5
családi problémák miatt	16,7	14	10	4	2,5
anyagi nehézségek miatt	3,6	3	2	1	2,0
túlzott szeszfogyasztás miatt	28,6	24	22	2	11,0
büntudat miatt	4,7	4	3	1	3,0
boldogtalan szerelem miatt	2,4	2	1	1	1,0
egyéb okok miatt	4,7	4	3	1	3,0
ismeretlen okok miatt	2,4	2	1	1	1,0

A KÖZVETLEN OKOK

Nem fér hozzá kétség, hogy a válások, a kiskorú bűnözés, a gazdasági visszaélés, a prostitúció, az alkoholizmus, a gyilkosságok és öngyilkosságok nagyarányú viszonyszámai egyúttal viszonylagos mutatószámai a közösség társadalmi „züllöttségének”, a társadalmi-kulturális struktúrák és az őket alkotó elemek meg bomlott egyensúlyának. Ezek a viszonyszámok tájékoztatnak bennünket a terület népességének mentális egészségéről.

Tulajdonságaiknál fogva Szabadka község öngyilkossági arányszámai nemcsak az egyének személyiségének mentális egyensúlyi hiányosságáról tájékoztatnak, hanem egy társadalomkörtani tömegjelenség viszonylagos jelzői is, amely ráerőszakolta magát a közösségre. A jelenség teljes értékű, tényleges okainak felfedése képezi a legbonyolultabb és legnehezebb feladatot. Az öngyilkosság okainak meghatározásában a szociális medicina két, minden öngyilkosnál és az öngyilkosságokra jellemző, jelenlevő tényezőből indul ki. Ezek a (1) szuicidiális diszpozíció vagy mentalitás (öngyilkossági hajlam-hajlandóság vagy lelki alkat) és a (2) szuicidiális motivációk (öngyilkossági indítékek).

Az öngyilkossági lelki alkat vagy hajlandóság lehet öröklött, vagy a szocializálás folyamán az embernél kialakult megfoglyatkozott — lecsökkent, vagy feltételekhez kötött életösztön, vagy a túlérzékeny lelki visszahatás az összes különböző egzogén (külső) és endogén (belső) ingerekre. Egyes tapasztalatok szerint az öngyilkosok egy meghatározott számánál — 10—20 százalékig — fönnáll egy bizonyos öröklődési terhelttség, amely aszcendens (felmenő ági) és kollaterális (oldalági) rokonságnál: a szülőknél, a nagyszülőknél, fivéreknél és nővéreknél, nagybácsiknál és nagynéniknél elkövetett öngyilkosságokban, pszichopátiában, szkizofréniában, alkoholizmusban, bűnözésben és más rendellenes cselekvésekben nyilvánul meg. Ezekkel, az orvostudomány által felfedett és bebizonyított tényekkel, figyelembe véve más szociális, öngyilkosságra serkentő tényezők hatását is, magyarázhatjuk az egyes családokban előforduló szomorú degeneratív jelenséget — a több öngyilkossági esetet. Természetesen ez nem jelenti még azt, hogy az öngyilkosság genetikailag öröklődő tulajdonság.

A szuicidiális motiváció vagy öngyilkossági indíték az az öngyilkosságra serkentő tényező, amelyet az öngyilkos tettének ürügyéül érez, és saját kezű halálának indoklását látja benne. Az alapindítékkal együtt rendszerint több másodlagos szuicidiális motiváció készíteti az embert öngyilkosságának elkövetésére. Az indítékok társulását és összhatását az áldozat mint tettének okát éli át, tekintet nélkül arra, hogy mit gondolnak és éreznek cselekvésével kapcsolatban mások. Ily módon az öngyilkos számára az átélt dolgok kizárólagosan sorsdöntőek és mértékadóak abban az indulatban, amikor kioltja saját életét.

A szociológia nyelvére fordítva, a szuicidiális motivációk képezik az öngyilkosságoknál azokat a valószínű közvetlen okokat, amelyek az öngyilkossággal kapcsolatos „post mortem” információk alapján a nyilvánosság számára mint a tett elkövetésének okai maradnak meg.

Az öngyilkosságok közvetlen okait, vagyis a közvetlen okok tényezőit az ember rendellenes viselkedésének azon külső megnyilvánulásai vagy különböző betegségek által okozott lelkiállapot képezik, amelyek közvetlen hatása folytán az ember végez önmagával, és leszámol a világgal. Ebben az értelemben az öngyilkosságok közvetlen okai, azaz a primér öngyilkossági indítékek: lelki fel-

Az öngyilkosságok megoszlása az elkövetési mód szerint
Szabadka község területén
(1964—1967-es átlag)

elkövetési módja	Az öngyilkosságok				Férfiak viszonyítva a nőkhöz F/N
	százalék- megoszlása	száma	Ebből		
			férfi	nő	
felakasztással	45,2	38	31	7	4,4
méreg által	42,8	36	24	12	2,0
vonat alá fekvéssel	6,0	5	4	1	4,0
kútba ugrással	3,6	3	1	2	0,5
egyéb módon	2,4	2	1	1	1,0
Összesen	100,0	84	61	23	2,6

Annak ellenére, hogy a rovarirtó és növényvédő szerrel való megmérgezés az öngyilkosság elkövetésének mind „kedveltebb” módja lesz, a Foszferno—20 és a paration „divatmérget” még csak viszonylagosan sem használják azonos arányban a férfiak és a nők. A méreg által való távozás az élők sorából az életunt nők útja. Ezen a módon egy nőre „csak” két férfi megy önként a halálba, míg a felakasztásnál egy női esetre 4,4 férfi eset jut. A felakasztás továbbra is megmaradt „férfias tettnek”. Egy nőre négy férfi fekszik vonatkerekek alá. Kútba ugrással leggyakrabban a nők végeznek magukkal, két nőre „csak” egy férfi választja a vízbe fulladás e módját. Jellegetes sajátosság, hogy azok az egyének, akik kútba ugrással ölték meg magukat, kivétel nélkül gyógyított lelki betegek voltak, és a gyógyításról való elbocsátás után mint „kigyógyultak” kerestek menedéket valamely kút sejtelmes mélységében.

Az öngyilkosok nemzetiségi hovatartozás szerinti megoszlása
Szabadka község területén
(1964—1967-es átlag)

Nemzetiség	Az öngyilkosok				Férfiak viszonyítva a nőkhöz F/N
	nemzetiségi arányszáma 100 000 lakosra	száma	Ebből		
			férfi	nő	
szerb	28,0	5	3	2	1,5
horvát	50,0	25	19	6	3,1
magyar	72,7	52	38	14	2,7
más nemzetiség	55,9	2	1	1	1,0
Összesen	58,7	84	61	23	2,6

AZ ÖNGYILKOSSÁGOK ELKÖVETÉSÉNEK MÓDJA —

IX. A kötéll és a mérgegyében...

A táblázatban kimutatott adatok (lásd a 11. számú táblázatot) a maguk módján, viszonylagosan bizonyítják azt a nézetet, amely szerint az öngyilkosság elkövetésének módját meghatározott időben és meghatározott környezetben, általában az „utánzás” törvényszerűsége határozza meg. Maga az élet kioltásának gyakorlati eljárása pedig meghatározott határokon belül gyakran szimbolikusan és szimptomatikusan megoszlik az öngyilkosok neme, kora, társadalmi pozíciója, foglalkozása és tett előtti lelkiállapota szerint.

A múltban, sőt még nem is olyan régen — a növényvédőszeres széles körű elterjedéséig és használásáig — az emberek leggyakrabban felakasztották magukat. Így végzett magával az öngyilkosok több mint 70 százaléka. Az élettől való megválásnak e módja ma az esetek 45,2 százalékát teszi. A megmérgezés, amely az önkéntes halál kivételes és ritka módja volt, ma gyakoriságával — az esetek 42,8 százalékával — teljesen fölzárkózott a felakasztás mögé. Az élettől való önkéntes megválás e két klasszikus módja az esetek 88 százalékát teszi. Harmadik helyen 6 százalékkal a vonat alá fekvés van, utána pedig 3,6 százalékkal a kútba ugrás következik. Egyéb módon az öngyilkosok 2,4 százaléka évente egy-két esetben vonatból való kiugrással, villamos alá fekvéssel, tóba ugrással, fejbélövessel stb. végez önmagával.

Az öngyilkosok város és vidék szerinti megoszlása
Szabadka község területén
(1964—1967-es átlag)

A település típusa	települési arányzáma 100 000 lakosra	Az öngyilkosok			Férfiak viszonyítva a nőkhöz F/N
		száma	Ebből férfi	nő	
urbánus típus (városi településen)	47,5	39	26	13	1,8
rurális típus (vidéken)	73,9	45	35	10	3,5
Összesen	58,7	84	61	23	2,6

Ha a Szabadka községre vonatkozó adatokat összehasonlítjuk Vajdaságra vonatkozó adatokkal, azt látjuk, hogy Vajdaságra csakúgy, mint Európa más országaira, jellemző a szabályszerűség, amely szerint a városiaknál „kedveltebb” az öngyilkosság, mint a falusiaknál. Vajdaság városaiban az öngyilkossági arányszám átlagban 24,9, míg a többi településekben a 100 000 lakosra jutó öngyilkossági esetek száma 19,1.

ÖNGYILKOSSÁG ÉS NEMZETISÉG —

VIII. Magyar betegség az öngyilkosság? ...

A Szabadka község területén élő lakosság nemzetiségi csoportjaiból toborzódó öngyilkosok között lényeges arányszámbeli különbség áll fenn. A nemzetiségi csoportok nem viszonyulnak azonosan az öngyilkossághoz mint társadalmi jelenséghez. A község területén élő lakosság öngyilkosainak nemzetiségi arányszámai alapján az emberben önkéntelenül is megszületik a gondolat, hogy talán „magyar betegség” az öngyilkosság, mert a magyar nemzetiségű öngyilkosok arányszáma kirívóan magára hívja a problémát tanulmányozók figyelmét. (Lásd a 10. számú táblázatot.) A lakosság többi nemzetiségéhez viszonyítva leggyakrabban a magyarok követnek el öngyilkosságot. A magyarok öngyilkossági arányszáma Szabadka község területén 72,7. E szám 14-gyel nagyobb a község általános öngyilkossági arányszámánál. Különben a magyarok öngyilkossági arányszáma Vajdaságban 32,7. Összehasonlítva Szabadka község magyar lakosainak öngyilkossági arányszámát Vajdaság magyar lakosságának öngyilkossági arányszámával, nem kis meglepetésre azt látjuk, hogy Szabadka magyar lakosságának öngyilkossági arányszáma 40-nel nagyobb, mint a vajdasági.

A község lakosságának három legnépesebb nemzetisége — magyarok, horvátok, szerbek — közül a horvátok nemzetiségi öngyilkossági arányszáma 50,0, a szerbeké 28,0. A községben élő horvátok és szerbek öngyilkossági arányszámai a község általános öngyilkossági arányszáma alatt vannak. Az előbbieké 8,7-tel, az utóbbiaké pedig 30,7-tel.

Foglalkozásra nézve a legtöbb öngyilkos a magánföldművesek közül regrutálódik. Ez a foglalkozási csoport adja Szabadka szuicidiális népességének 33,3 százalékát. Köztük egy nőre 27 férfi öli meg magát évente. Második helyen 27,4 százalékkal a munkások vannak. Ezeknél a nemek közti öngyilkossági arány egy nő : hét férfi. A foglalkozások öngyilkossági ranglétráján a harmadik helyen a háztartásbeliek vannak 19 százalékkal. Utánuk következnek a nyugdíjasok 9,5 százalékkal — egy nőre hét férfi öngyilkossal —, míg a többi foglalkozásbeliek százalékaránya az öngyilkosok struktúrájában 3,6 és 1,2 százalék között van.

ÖNGYILKOSSÁG ÉS TELEPÜLÉS —

VII. A vidék vette át a vezetést...

Mindazok, akik a közelmúltban foglalkoztak az öngyilkosságok problémájával, mint a maga nemében sajátos társadalmi fenoménal, nagybetűkkel írták: Az öngyilkosságok száma a városokban kétszer vagy háromszor nagyobb, mint falun. A város nagyságának egyenes arányával nő a benne történő öngyilkosságok száma is. E jelenséget az ún. városi élet stílusával, a városi mentalitással, a városban való rohanó, dinamikus élettel és magával a város erkölcsi konglomerátumával (egyvelegével) magyarázták. Benne az emberek gyakran és erősebben vannak kitéve azoknak a körülményeknek, amelyekből az öngyilkossági hajlandóság tevődik össze. A hajlandóság előidézőjének azokat az állandóan jelenlevő és az emberek személyiségére ható megsokszorozódott bonyolult öngyilkossági indítékokat látták, amelyek az öngyilkosságok közvetlen okozói, és amelyekben a város sajátos életénél fogva bővelkedik.

A Szabadka községre vonatkozó szuicidiális adatok ellentétben állnak az említett általánosított szabályszerűséggel, és arról tanúskodnak, ha netán a múltban itt is e szabályszerűség szerint oszlottak meg a városi és vidéki öngyilkossági esetek, ma a jelenségben fordulat állt be. A község városi öngyilkossági arányszáma 47,5, míg a többi település — a falvak és tanyavilág —, a vidék öngyilkossági arányszáma 73,9. Más szavakkal, ez azt jelenti, hogy évi átlagban 82 091 városi lakosra 39 városban élő ember és 60 902 vidéki lakosra 45 vidéki ember öli meg magát.

Az 1959—1963-as időszakban Szabadka városi területének öngyilkossági arányszáma 51,7 volt. Ebben az időben a városi lakosság öngyilkosainak száma évi átlagban ugyancsak 39 volt, azonban az arányszám Szabadka városának az 1961-es népszámláláskor megállapított lakosságához van viszonyítva. Ebben az évben Szabadka városi területének, beleértve Palics belső szűk területét is, 77 715 lakosa volt.

Az adatok összehasonlítása alapján azt a következtetést vonhatjuk le, hogy Szabadka városi területén a lakossághoz viszonyítva csökken az öngyilkosságok száma. A maga módján érdekes az a tény, hogy a város területén egy nőre két férfi öli meg magát, vidéken pedig két női öngyilkosra hét férfi öngyilkossági eset történik. Az esetek ilyen megoszlása azokat az általánosításokat bizonyítja, amelyek szerint újabban, különösen a városokban hirtelen emelkedik a női öngyilkosok száma. Erről tanúskodnak az abszolút számadatok is, mert a város területén 23 férfihez viszonyítva 13 nő öli meg magát, míg a rurális területen 35 férfihez viszonyítva csak 10 nő válik meg önkézüleg életétől. (Lásd a 9. számú táblázatot.)

ÖNGYILKOSSÁG ÉS FOGLALKOZÁS —

VI. Az őstermelőknél nincs „bolnap”...

Az öngyilkosok foglalkozás szerinti kimutatása számbeli képet kellene hogy adjon arról, hogy bizonyos foglalkozási csoportokban milyen nagy az öngyilkosok arányszáma. Azaz mennyi egyes foglalkozásokban azoknak az embereknek a száma, akik öngyilkossággal távoznak az élők sorából. Ez a kimutatás megadná a foglalkozási csoportok — földművesek, bányászok, ipari munkások, forgalmi, kereskedelmi, kommunális szolgáltatások, irodai és vezetőségi személyzet, a szakemberek és művészek és más foglalkozások szuicidiális vetületét.

Ha pedig az öngyilkosokat a foglalkozásukban elfoglalt rang szerint csoportosíthatnánk, akkor a foglalkozáson belüli termelői viszonyokról és az öngyilkosságra való hajlamosságukról kapnánk képet. A csoportosításnak e kritériuma alapján az öngyilkosok termelői kategóriái következő csoportjainak lenne szempontunkból társadalmi jelentősége: munkások, tisztviselők, termelőszövetkezeti tagok, önálló termelők segédmunkások nélkül, munkaadók, háztartásbeliek, ipari tanulók stb.

Mivel az említett két csoportosításnak társadalmilag széles skálájú, heterogén diapazonja van, a rendelkezésemre álló adatok alapján általuk nem tudtam a tényeknek megfelelően kimutatni az öngyilkosok foglalkozás szerinti megoszlását. Emiatt kompromisszumhoz folyamodtam, amelyben az öngyilkosok foglalkozásbeli stratifikációját olyan módon oldottam meg, hogy az áldozatokat olyan foglalkozási csoportokba osztályoztam, amelyeknek egyben megvan a közvetlen foglalkozás és a termelési rang jellegzetessége. Ennek alapján a táblázatban kimutatott adatok arról kellene hogy nyújtsanak viszonylagos képet, milyen hatása van az öngyilkosságra az egyes foglalkozásoknak. (Lásd a 8. számú táblázatot.) A kimutatott foglalkozások a következők: munkások, magánföldművesek, tisztviselői és vezetői személyzet, szakemberek és művészek, nyugdíjasok és háztartásbeliek.

8. számú táblázat

Az öngyilkosok foglalkozás szerinti megoszlása
Szabadka község területén
(1964—1967-es átlag)

Foglalkozások	százalék- aránya	Az öngyilkosok			Férfiak viszonyítva a nőkhöz F/N
		száma	Ebből férfi	nő	
munkások	27,4	23	20	3	6,7
magánföldművesek	33,3	28	27	1	27,0
iparosok	3,6	3	3	—	3 férfi
tisztviselő és vezetői személyzet	3,6	3	2	1	2,0
szakemberek és művészek	1,2	1	1	—	1 férfi
nyugdíjasok	9,5	8	7	1	7,0
háztartásbeliek	19,0	16	—	16	16 nő
foglalkozás nélküliek és egyéb	2,4	2	1	1	1,0
Összesen	100,0	84	61	23	2,6

ÖNGYILKOSSÁG ÉS MŰVELTSÉG —

V. Nem kell féltetni az intelligenciát...

Általában elfogadott az a nézet, hogy a műveltség és iskolai képzettség az egyik oldalon és az öngyilkosságok száma között a másik oldalon viszonylagosan egyenes pozitív arány áll fenn. Ez azt jelenti, hogy a művelt lakosság öngyilkossági arányszáma nagyobb kell hogy legyen, mint a kevésbé művelt népességé, mivel a magasabb iskolai képzettséggel rendelkező emberek — a feltételezett nézet szerint — hajlamosabbak az öngyilkosság elkövetésére, míg a nem iskolázottak ritkábban ölik meg magukat.

Ilyen vonatkozású arányszámok hiányában ezen a helyen, a táblázatban kimutatott adatok alapján (lásd a 7. számú táblázatot), azt az általános következtetést vonhatjuk le, hogy tájunkon az intelligencia nincs veszélyeztetve az öngyilkosságtól, de annál nagyobb szuicidiális rizikó fenyegeti a középfokú és alacsony képzettséggel rendelkező lakosságunkat. Mert az öngyilkosok több mint háromnegyedének — 77,4 százalékának — nincs teljes általános, vagy csak általános iskolai képzettsége van; 7,1 százalékának nincs iskolai végzettsége, míg nagyon kevés a főiskolát vagy egyetemet végzett öngyilkosok száma — 2,4 százalék. Az öngyilkosok 13,1 százalékának van általában középipiskolája vagy szak-, esetleg magas szakképzettsége. Rájuk jellemző, hogy évente tizenegy öngyilkos között csak egy nő van.

7. számú táblázat

Az öngyilkosok iskolai végzettség szerinti megoszlása
Szabadka község területén
(1964—1967-es átlag)

Iskolai végzettség	százalék-aránya	Az öngyilkosok			Férfiak viszonyítva a nőkhöz F/N
		száma	Ebből férfi	nő	
iskolai végzettség nélküliek és írástudatlanok	7,1	6	5	1	5,0
nem teljes általános iskolai és általános iskolai végzettséggel rendelkezők	77,4	65	45	20	2,2
középipiskolai végzettséggel vagy szakképzettséggel és magas szakképzettséggel rendelkezők	13,1	11	10	1	10,0
főiskolai és egyetemi végzettséggel rendelkezők	2,4	2	1	1	1,0

sági eset sajnálatosan szomorú esemény, a jelenségnek pedig társadalmi méretei vannak, amely iránt közösségünknek látó szemmel és halló füllel kell fordulnia. Mert, amikor egy társadalmi közösségben az egyéni esetek tömegjelenséggé nőnek, maga a jelenség mint elgondolkoztató társadalmi betegség nehezedik a közösségre.

ÖNGYILKOSSÁG ÉS CSALÁDI ÁLLAPOT —

IV. Veszélyben a nők férfiak...

Ha görcső alá vesszük az adatokat, amelyek az öngyilkosok családi állapotát tükrözik, nem kis meglepetéssel tapasztaljuk, hogy az apa- és anyaság a maga módján közvetve favorizálja (elősegíti) az öngyilkosságot. A mindennapi közvetlen tapasztalat a családi problémákról és a rossz házastársi viszonyról cáfolhatatlanul tanúsítja, hogy a családi élet nagyon alkalmas és bőven termő talaja az indulatoknak, ingerlékenységnek, nézeteltéréseknek, összetűzéseknek, a megbomlott családi és házastársi viszonyoknak, amely sok esetben közvetlen okozója a lelki egyensúlyából kibillent ember saját kezű halálának — utolsó csepp a csordulásig teli pohárban. Mert a házasság öngyilkosok 80 százaléka szülő, akik után sok esetben több kiskorú gyerek marad vissza. Hogy a házasságnak és szülőségnek valóban meghatározott szerepe van az öngyilkossági indítékok kiértelmezésében, viszonylagosan bizonyítja az öngyilkosok számának családi állapot szerinti megoszlása. (Lásd a 6. számú táblázatot.)

A község területén az öngyilkosok majdnem 68 százaléka volt házasságban élők. A nők férfiak nagyobb öngyilkossági veszélynek vannak kitéve, mint a férfias asszonyok, mivel egy házasságban élő nő öngyilkossági esetére 3,4 nő férfi esetet jegyez a statisztika. A nőtelenek és hajadonok az öngyilkosok 13,1 százalékát, az elváltak és özvegyek pedig egyaránt 9,5 százalékát teszik. Jellemző, hogy majdnem háromszor annyi nőtelen férfi öli meg magát, mint hajadon. Az elváltaknál az arány 1 női : 1,7 férfi eset, míg az özvegyeknél az élettől való saját kezű megváltás azonosan kedvelt — számarányban egy az egyhez.

6. számú táblázat

Az öngyilkosok családi állapot szerinti megoszlása
Szabadka község területén
(1964—1967-es átlag)

Családi állapot	százalék-aránya	Az öngyilkosok			Férfiak viszonyítva a nőkhöz a F/N
		száma	férfi	nő	
nőtlen — hajadon	13,1	11	8	8	2,7
házasságban élő	67,9	57	44	13	3,4
elvált	9,5	8	5	3	1,7
özvegy	9,5	8	4	4	1,0
Összesen	100,0	84	61	23	2,6

osztályban, amely tizenkét évet ölel fel, már sokkal több férfi öli meg magát, mint nő. Két női öngyilkosra öt férfi öli meg magát. A nagykorúak második korosztálya, amely húsz évet foglal magába, a női és férfi öngyilkosságok közti arány 2,8-ra nő, míg abban a korcsoportban, amelybe az 51 évesek és idősebbek tartoznak, egy női öngyilkosságra majdnem három férfi öngyilkosság jut — pontosabban az arány 1 : 2,9-hez.

5. számú táblázat

Az öngyilkosok életkor szerinti megoszlása
Szabadka község területén
(1964—1967-es átlag)

Korcsoportok	Az öngyilkosok				Férfiak viszonyítva a nőkhöz F/N
	száma	százalék- megoszlása	Ebből férfi	% nő	
17 évig	2	2,4	33,3	66,7	0,5
18—30 "	13	15,5	71,2	28,8	2,5
31—50 "	27	32,1	73,8	26,2	2,8
51 évesek és idősebb	42	50,0	74,7	25,3	2,9
Összesen	84	100,0	72,6	27,4	2,6

Amellett, hogy minden öngyilkosság szomorú és sajnálatos eset, igen jelentős és minden figyelmet megkövetelő társadalmi probléma az, hogy a fiatalok és az ún. „érett felnőttek” közül sokan követnek el öngyilkosságot. Mert az öngyilkosok csaknem 48 százaléka 18 és 50 év között van. Ez a korosztály jelentős kapcsolatban áll társadalmunkkal. Az egyik oldalon mindegyik öngyilkos munkaerőt képvisel — tehát termelő. A másikon pedig a legtöbbször szülő — ök képezik a családi és szülői viszonyok magvát.

Ezek a lényegbeli tények szoros kapcsolatban vannak a társadalmi közösségek — ebben az esetben Szabadka község — társadalmi-gazdasági és kulturális szerkezetének alapelemeivel, mivel az esetek gyakorisága rámutat a népesség egy részének határozott lelki egyensúlyhiányára. Mert az esetek ebből a korosztályból toborzódnak, amely tulajdonképpen elemi termelője az össz anyagi javaknak és szellemi termelésnek. Azaz fő hordozója a társadalmi-gazdasági és kulturális életnek.

Még manapság is gyakran találkozhatunk olyan nézetekekl, amelyek az öngyilkosságokra mint jelenségre lekicsinylően néznek. Számukra az öngyilkosság valamilyen elmebaj, azaz a társadalomra káros emberek lelki zülaltségának megnyilvánulási formája, s ennek következtében az öngyilkos hajlamú emberek úgyis csak káros, közösséggellenes vagy legalábbis betegesen különcködő tagjai társadalmunknak, akiknek nem lehet semmi hasznát venni, akikért tehát nem kár. Eppen e „haszontalansági” nézetből kiindulva, az igazság az, hogy sok öngyilkos munkaképes, és hogy ugyanakkor többségük a legdrágább családtag. Ezért maga a jelenség, amennyiben nagyobb méreteket ölt, igen jelentős társadalmi kár, veszteség, mivel az áldozatok kétharmada társadalmilag nem holt, hanem egészséges, munkára alkalmas, potenciálisan igen hasznos tagja társadalmunknak.

Az elmondottak alapján nyugodtan leszögezhető, hogy mindegyik öngyilkos-

öngyilkos nővel szemben majdnem három férfi öli meg magát. Pontosabban, egy női esetre 2,6 férfi eset jut. A város területén egy női esetre 1,8, vidéken pedig 3,5 a férfi esetek száma. Másként kifejezve ez azt jelenti, hogy a község városi lakosságánál egy női öngyilkosra két férfi, a falusi és tanyavilági lakoságnál pedig két nőre hét férfi öli meg magát. (Lásd az 1., 4. és 9. számú táblázatot.)

4. számú táblázat

Az öngyilkosságok nemek szerinti megoszlása
Szabadka község területén
(1964—1967-es átlag)

	Az öngyilkosok száma		
	férfiak	nők	összesen
Összesen	61	23	84
%	72,6	27,4	100,0
Arányszáma az 1964—1967-es időszakban 100 000 lakosra	88,9	30,9	58,7
Arányszáma az 1961-es népszámlálás népességadataihoz viszonyítva 100 000 lakosra	92,8	32,4	61,4
A lakosság száma az 1964—1967-es időszakban	68 637	74 356	142 993
A lakosság száma az 1961-es népszámlálás alapján	65 739	71 043	136 782

ÖNGYILKOSSÁG ÉS ÉLETKOR —

III. Az ötvenedikén túl gyakori vendég...

Az öngyilkosok száma fokozatosan nő az életkorrall. Szabadka község területén évente 84 öngyilkos között csak két kiskorú található. Azonban a kiskorúak öngyilkossági kísérletei mind gyakoribbak, és maguknak az áldozatok számának is növekvő tendenciája van. Míg a kiskorúak az öngyilkosok 2,3 százalékát teszik, addig a 18—30 évesek 15,5 százalékát adják az életuntaknak; a 31—50 évesek 32,1 százalékkal vesznek részt a statisztikában; az 51. életéven felüli lakosság pedig már az öngyilkosok felét adja, azaz az össz-öngyilkosok 50 százalékát. (Lásd az 5. számú táblázatot.)

Az említett korcsoportokban a férfi és női öngyilkosok az alábbi százalékmegoszlás szerint vesznek részt:

17 évig	33,3% férfi	66,6% nő
18—30 "	71,2% "	28,8% "
31—50 "	73,8% "	26,2% "
51 év és idősebb	74,7% "	25,3% "

Jellegzetes, hogy a fiúk ritkábban vesznek „bátorságot” az önmagukkal való végzésre, mint a lányok. Az arány 2 lány : 1 fiú. A nagykorúaknál az első kor-

Az öngyilkosságok számának negyedévi megoszlása
Szabadka község területén
(1964—1967-es átlag)

Negyedévek	Az öngyilkosságok			Férfiak viszonyítva a nőkhöz F/N
	száma	Ebből férfi	nő	
I.	14	9	5	1,8
II.	27	20	7	2,8
III.	22	16	6	2,7
IV.	21	16	5	3,2
Összesen	84	61	23	2,6

Általános öngyilkossági szabályszerűség, az öngyilkosságok számának januártól júniusig való növekedése, a júniusi tetőzés, a maximális május—június—júliusi és a minimális december—január—februári három hónap. E szabályszerűség jellemző Vajdaságra mint egységes területre, és ez alól Szabadka és környéke sem képez kivételt. A község területén az évente előforduló öngyilkosságok 12,0 százaléka esik júniusra, 10,7—10,7 százaléka májusra és júliusra. A legkevesebb öngyilkosság januárban történik — az évi esetek 3,6 százaléka.

Ha nemek szerint nézzük a szomorú jelenséget, ugyancsak azt látjuk, hogy a legtöbb férfi júniusban végez önmagával, a legkevesebb pedig januárban. A legtöbb nő júliusban vet véget életének, míg érdekességként megemlíthető, hogy a négyéves időszak alatt egyetlen nő sem lett öngyilkos augusztusban.

ÖNGYILKOSSÁG ÉS A NEMEK —

II. A nemkívánt előjog...

A férfiak között gyakoribbak az öngyilkosságok, mint a nők között, a két nem között pedig sokkal kisebb a különbség városban, mint vidéken: Jugoszláviában a férfi öngyilkosok a női öngyilkosok kétszeresét teszik. Világviszonylatban az öngyilkosok nemek szerinti megoszlása általában: két-három férfi — egy nő. Vajdaságban minden százezer lakos közül 19 férfi és 7 nő távozik saját kezű önkéntes halállal az élők sorából.

Előzőleg említettem már, hogy Szabadka község népességének általános öngyilkossági arányszáma 58,7. Ha külön-külön vizsgáljuk a férfiak és nők öngyilkossági arányszámait, nem kis meglepetésre látjuk, hogy a község férfi lakossága majdnem háromszor olyan hajlamos az öngyilkosságra, mint a női népesség, mivel a férfi lakosság öngyilkossági arányszáma 88,9, míg a „gyengébb” nemé csak 30,9. Azaz a férfiak 72,6 százalékát, a nők pedig 27,4 százalékát teszik azoknak az embereknek, akik megelégtették e földi életet, és az önközű halálban kerestek megnyugvást.

Más szavakkal ez azt jelenti, hogy Szabadka község területén általában egy

AZ ÖNGYILKOSSÁGOK HAVI MEGOSZLÁSA —

I. Júniusban tetőz a járvány...

Nemegyszer hallottam már, hogy: „Szabadkán és környékén az öngyilkossági járvány tavasszal a földmunkákkal kezdődik és ősszel a rámpásőrülettel tetőz.” Ez téves általánosítás. A kutatómunka mást mutat. Az öngyilkosságok eseteiről rendszerezett adatok azt mutatják, hogy az öngyilkosságok száma januártól júniusig nő. A tetőpont júniusra és a két szomszéd hónapra — májusra és júliusra — esik. (Lásd a 2. számú táblázatot.) Ezek a hónapok az öngyilkosságok számának maximális negyedévét teszik. Évi átlagban ebben a negyedben — május, június, július — 28 ember vet véget saját kezűleg életének.

2. számú táblázat

Az öngyilkosságok havi megoszlása
Szabadka község területén
(1964—1967-es átlag)

Hónapok	Az öngyilkosságok				Férfiak viszonyítva a nőkhöz F/N
	százalék- megoszlása	száma	Ebből férfi	nő	
január	3,6	3	2	1	2,0
február	7,1	6	3	3	1,0
március	6,0	5	4	1	4,0
április	9,5	8	6	2	3,0
május	10,7	9	6	3	2,0
június	12,0	10	8	2	4,0
július	10,7	9	5	4	1,2
augusztus	7,1	6	6	—	6 férfi
szeptember	8,3	7	5	2	2,5
október	9,5	8	6	2	3,0
november	9,5	8	6	2	3,0
december	6,0	5	4	1	4,0
Összesen	100,0	84	61	23	2,6

Ha naptár szerinti negyedévek alapján osztályozzuk az öngyilkosságok számát, az eredmény azt mutatja, hogy a legtöbb öngyilkosság az év második — április, május, június —, a legkevesebb pedig az év első — január, február, március — negyedévében történik. (Lásd a 3. számú táblázatot.)

például a nemiség, kor, családi állapot, városi és vidéki lakosság, nemzetiség, iskolai képzettség, foglalkozás stb. Az ilyen módon kapott viszonykapcsolati adatok kiindulópontjai — tudományos nyelven *hipotézisei* — kell hogy legyenek a jövő e problémát tárgyaló mélyebb és átfogóbb tudományos kutatómunkáinak.

SZABADKA ÖNGYILKOSAINAK TÁRSADALMI-BIOLÓGIAI JELLEGZETESSÉGEI

Öngyilkosságnak tekintjük azt a cselekvést, amikor az ember tudatosan, saját kezűleg vet véget tulajdon életének. Amennyiben egy közösségben — területi körzetben — az öngyilkossági esetek gyakoriságukkal tömegjelenséggé lesznek, ennek a jelenségnek lényeges tulajdonsága, hogy egy társadalomkörtani állapot hírnökét, viszonylagos mutatóját jelenti. Maga az állapot pedig, mint olyan, össz-társadalomkörtani kölcsönhatásával ráerőszakolta magát mint közügy a közösségre.

A körtani jelenségről, mint társadalmi problémáról, csak akkor tudhatunk meg valamit bővebben, akkor kapjuk meg a számtalan miértre a kielégítő választ, ha két kérdésre keresünk feleletet:

Először tudnunk kell, hogy kik azok az emberek — milyen tulajdonságok jellemzik őket —, akik tulajdon életük saját kezű, önkéntes kioltásában találják létük utolsó cselekedetét, és sajnálatos módon végeznek önmagukkal.

Másodszor arra kell megkeresnünk a feleletet, hogy mik az öngyilkosságok okai, mi vezeti ezeket a nemcsak önmaguktól, hanem sok esetben a társadalomtól is eldobott embereket az önkéntes halálba. Mik a gyakori öngyilkosságok alapokai, a tényleges indítékok, és mik az esetek nyilvános, közvetlen indítékai?

A megfelelő feleletnek, amely után az első kérdés kutat, az öngyilkosságokról való sokoldalú és teljes informálásban van a jelentősége. Mert a társadalmilag igen lesújtó jelenség megelőzésére, az életunt emberek, az öngyilkosjelöltek tulajdonságainak részletes ismerésére van szükség. Ezért tartom szükségesnek a részletes ismerkedést a szuicidiális népesség — az öngyilkosok — ismérveinek néhány struktúrájával, mivel csak az öngyilkosságok bio-pszichoszociális struktúrájának ismerése az öngyilkosságok okainak és indítékainak ismerésével együtt adhatja meg a megelőzés és elhárító intézkedések programjának indító alapját.

Szabadka község társadalmi-gazdasági, néprajzi, kulturális, embertani, szociális, történelmi és más társadalmi jellegzetességeivel, életlehetőségi hagyatékaival egy sajátos társadalmi-kulturális területi egységet képez, amelyen a népesség több mint 57 százaléka városi lakos, 50 százaléka magyar, 35 százaléka horvát, 12,5 százaléka szerb, 2,5 százaléka pedig más nemzetiségű. Néprajzilag és biológiailag a község — csakúgy, mint az egész környék — népessége fáradt, öreg. Műveltségi szintje pedig viszonylagosan magas. A lakosság többsége őslakos.

A község ökológiai régiójának tulajdonságai adják az alapját annak a föltételezésnek, amely szerint a táji és néprajzi tulajdonságok más, különböző társadalomkulturális jellegzetességekkel és meghatározott társadalmi-pszichológiai hagyatékokkal együtt — kulturális ellentétek és ütközések; tradíció; akulturációs és inkulturációs folyamatok; folyamatok, amelyekben az emberek elsajátítanak, magukévá tesznek vagy eldobnak bizonyos erkölcsi és viselkedési szabályokat és értékeket; bizonyos pszichoszociális típusok jellemzői kialakulása; a mentalitás formálása; a társadalmi-erkölcsi értékrendszerek kialakulása; a terület belső sajátossága, amellyel sajátos társadalmi-kulturális közösséget alkot, különbözve Jugoszlávia többi területi egységeitől — lényegesen hatnak arra, hogy Szabadka község területén elgondolkoztatóan sok az öngyilkosság.

Ezért kíséreltem meg első lépésként az öngyilkosságok számát egybevetni a község lakosságának bioszociális és néprajzi jellegzetességeivel, mint amilyen

A JELENSÉG TANULMÁNYOZÁSÁNAK CÉLJA —

Egy elmélet-tapasztalatbeli értekezés a jelenség megelőzését szolgáló intézkedések érdekében . . .

E tanulmány azzal a céllal íródott, hogy egy elmélet-tapasztalatbeli értekezés keretein belül rámutassak Szabadka község öngyilkosainak jellegzetes tulajdonságaira. Szándékom volt bizonyos öngyilkossági alapindítékokat meghatározni, amelyeknek társadalomkórtani jellegük van. Ebből a célból tanulmányomban tájékoztatok az öngyilkosság problémájáról, mint társadalmi jelenségről, amelyet leghűbben az öngyilkosságokat tevő sokaság és ismérveinek — a sokaság egységeit jellemző tulajdonságainak — viszonylagos mutatószámai fejeznek ki. Más szavakkal, a Szabadka községben az utóbbi négy év öngyilkosairól összegyűjtött statisztikai adatok elemzésével a jelenség terjedelmét és tulajdonságait ismertetem, valamint bő számbeli alátámasztással értesíték a község öngyilkossági népességének biopszichoszociális jellegzetességeiről.

Az eddig megjelent kutatómunkák szerint Vajdaság különböző regionális egységeiben — községeiben — az öngyilkossági arányszámok lényegesen különböznek egymástól. Ez az arányszámbeli viszony a meghatározott körzetekben hosszú éveken át viszonylag állandó, magának a jelenségnek pedig, mint egy egységes egésznek, meghonosodott sajátosságai vannak. Mint egységes körzetnek, Vajdaságban Szabadka községnek és környékének van legnagyobb öngyilkossági arányszáma. Föltételezhető, hogy az öngyilkosságok nagy számba menő sajnálatos esetei itt kapcsolatban vannak egyes, viszonylagosan állandó társadalmi-gazdasági, néprajzi, kulturális, antropológiai, szociális és más társadalmi jellegzetességekkel és életlehetőségi hagyatékokkal.

E föltételezésekből kiindulva megkísértem földolgozott adatok segítségével kimutatni a Szabadka község területén előfordult öngyilkosságok számának mozgását, ismérveinek társadalmi jellegzetességét és a jelenség közvetlen, nyilvános okait azzal a céllal, hogy munkám segítő szolgálatára legyen azoknak a fáradozásoknak, amelyek e sajnálatos jelenség megelőzését és „gyógyítását” keltené hogy megkezdjék minél előbb.

egy egységes egészet, és amelyeknek feltételeihez van kötve; valamint meghatározni és ismertetni akartam azokat a bizonyos általános számarány-szabályszerűségeket az öngyilkosok ismérv-struktúráiban, amelyek Szabadka község szuicidális népességére jellemzőek.

A JELENSÉG KIVIZSGÁLÁSÁNAK TÁRGYA — *Az öngyilkosokra jellemző tulajdonságok...*

Tekintettel arra, hogy adataim alapforrását Szabadka község Belügyi Titkárságán az öngyilkossági esetekről elkészített „hivatalos jegyzékek” képezték, az öngyilkosságok egységeire jellemző tulajdonságok mint a jelenség ismérvei, amelyeket tanulmányom tárgyává tehettem, elsősorban az említett jegyzékekben tartalmazott adatoktól függtek.⁵

Míg az öngyilkosok ismerv-struktúráit tevő adatokhoz könnyen hozzájuttam és az általuk kapott értesülések feltétlen pontosak, mert a tényeknek megfelelően tükrözik a tulajdonságokat, sokkal nehezebben vagy egyáltalán nem tudtam hozzájutni olyan adatforrásokhoz, amelyek a *tényleges indítékekről, az alapokokról* nyújtottak volna tárgyilag hű képet arról, hogy miért oltják ki az emberek saját kezűleg tulajdon életüket. Ezért azoknak az adatoknak, amelyek az öngyilkosságok okait mutatják, szociológiai tartalma nagyon szegény és tárgyi pontosságuk sok esetben vitatható. Szem előtt kell tartani itt azt a körülményt, hogy ezeket az adatokat a Belügyi Titkárság az öngyilkosságokról készített „hivatalos jegyzékeiből” értékeltem ki. A „hivatalos jegyzékek” pedig úgy az öngyilkossági alapokokat, mint a tett *tényleges indítékait* illetőleg sok esetben eléggé bizonytalan, gyakran nem eléggé ellenőrzött tájékoztatások alapján készülnek. A tájékoztatásokat leggyakrabban a családtagok, rokonok, barátok, szomszédok, jó ismerősök adják, vagy a búcsúlevelek, amelyeknek száma nagyon kevés, tartalmuk pedig sok esetben nem eléggé megbízható és zavaros. Így, ami az öngyilkosságok okait illeti, csak néhány általános klasszifikációt tudok adni az ún. *közvetlen öngyilkossági okokról, azaz a nyilvános indítékekről*.

A feldolgozott és kiértékelt adatok az 1964—1967-es időszakra vonatkoznak. Mivel Szabadka és környéke területének előbbi évekből való öngyilkossági eseteit nem tudtam az említett adatforrásból Szabadka község mai társadalmi-politikai területiségére szinkronizálni, kénytelen voltam megelégedni az említett négy évi időszakokkal. Természetesen ez az időszak vajmi kevés a szuicidiális jelenség különböző időbeli alakulásának elemzésére. Ezért a probléma interpretálásának teljessége miatt a feldolgozott négy év adatai alapján átlagos — közép — értékeket számoltam ki, és a jelenség elemzésére és bemutatására az 1964—1967-es időszakra kiszámított átlagos mutatószámok szolgálnak. Ezzel szándékoztam az egyik oldalról biztosítani az optimális hitelességet és megbízhatóságot az általánosításhoz és a következtetések levonásához, míg a másik oldalon így reméltem kiküszöbölni azokat az intervenáló hatásokat, amelyek egyes „rendellenes években” esetleg lényegesen modulálnák (elferdítenék) a jelenséget.

Az így feldolgozott adatokkal végleges szándékom az, hogy rámutassak azokra a tényezőkre, amelyek állandóan és maximálisan befolyásolják a jelenséget mint

⁵ Az ilyen forrásból gyűjtött adatok korlátozottságát és hiányosságát megkíséreltem csökkenteni és korrigálni, az öngyilkosságokról eddig megjelent munkák és egyes szociológiai kutatások eredményeinek, valamint más tanulmányok felhasználásával. Azonban, mivel e tanulmány különleges munkafeltételek és körülmények között született meg — itt elsősorban az adatgyűjtésre, -feldolgozásra és -elemzésre rendelkezésekre álló igen rövid időt kell megemlítenem, valamint azokat a gátlásokat és szűk lehetőségeket a kiértékelt adatok interpretálására egy tágabb elmélet-fogalmi keret értelemhatárain belül, amelyeknek szintén időhiányjellegük van —, mint kiegészítő munkát csak két könyvet tudtam felhasználni: Jelena Špadijer-Džinić, „Samoubistvo u Vojvodini 1959—1963.”, Institut za kriminološka i kriminalistička istraživanja, Beograd, 1966. és Dr. Milan Milovanović, „Sudska medicina”, Medicinska knjiga, Beograd—Zagreb, 1960., valamint S. Micić, J. Rajs és S. Pandurović, „Samoubistvo kod maloletnih” című rövid tízoldalas tanulmányát, amely az 1964-es 1. számú „Sociološki pregled”-ben jelent meg.

Ennek a kutatási eljárásnak egyik egyszerűbb változata az ún. SZOCIOLÓGIAI-STATISZTIKAI VIZSGÁLAT, amelyet ebben az esetben a feltételekhez mérten mint legcélravezetőbb és legátfogóbb módszertani kutatási eljárást használtam fel, hogy rámutassak az öngyilkosságoknál bizonyos bio-pszichoszociális jellegzetességekre és bizonyos körülmények kihatásának jelentőségére az öngyilkossági tettél, amelyhez az ember — az öngyilkosjelölt — életstádiumának egy előre meg nem határozott pillanatában folyamodik.

E tanulmány megszületésének, amely a szociológia empirikus módszertanából indul ki, az adatok összegyűjtését és kiértékelését pedig a statisztika technikáinak eljárásával végzi, elsősorban az ember iránt való humanista érdeklődés a mozgatóereje, alapja. Az érdeklődés az ember sajátos természete iránt, aki nemcsak a társadalomtól idegenült el, hanem önmagától is. Mert ha az embert a meg nem valósult törekvések sora sújtja szüntelenül, egyaránt elidegenül önmagától, a természettől és a társadalomtól általában abban a pillanatban, amikor megszűnik létharca, amikor kiapad benne a tevékeny alkotómunka forrása és háttér fordít az életnek, emberi mivoltának, további tökéletesítésének, feladva az önfenntartás harcát, az akaratot a nehézségek leküzdésére, és kötetlen, vonatkozók alatt vagy a paration gyors és „szép” halálában „találja meg újra önmagát” — de most már örökre.

Ilyen szempontból az öngyilkosságokat nem tekintem különálló egyének végzetes tettének, ami csak az áldozatokat, az egyéneket és esetleg hozzátartozóikat érinti, és ami külön-külön az egyének személyi szuicidiális tényezőitől függ, hanem mint jelenséget — méghozzá mint az adott társadalmi-politikai közösségben, meghatározott területen és meghatározott időben történő társadalmi jelenséget — veszem górcső alá. Konkrét esetben, ez a Szabadka község területén történt esetek egységes összege az 1964—1967-es időszakban. Az említett eljárással kivizsgált eredmény nem számtani összege az egyes öngyilkossági eseteknek — nem egyedek mechanikus összege —, hanem egységes összetevő elemeivel egy lényeges társadalmi tény jelképez, amely egységességében magába foglalja az össz egyéni eseteket, de lényegbeli természete immanensen társadalmi. Az öngyilkosság mint társadalomkörtani jelenség szociológiai-statisztikai vizsgálásának alapja tehát nem az egyéni esetek elemzése, hanem a jelenség és az őt tevő sokaság társadalmi arányszámainak kimutatása, amely kutatja ismérveinek jellegzetes viszonykapcsolatát és kölcsönhatását a társadalomkulturális környezettel, amit az önkéntes halál mint társadalomkörtani jelenség viszonylagos mutatószámai fejeznek ki.

MILYEN MÓDSZERTANI ELJÁRÁSSAL —

Szociológiai-statisztikai vizsgálat, amelynek elsősorban az ember iránt való humanista érdeklődés a mozgatóereje...

Szabadka község területén az öngyilkosságok egyensúlyukat veszített személyiségek tömegjelenségét képezik. Olyan társadalomkörtani (társadalompatológiai) jelenség ez, amelynél a társadalmi okok, társadalmi következmények és a megelőzés társadalmi lehetőségei lényeges keretet képeznek a jelenség sajátosságának megismeréséhez és tulajdonságainak társadalmi jelentőséggel bíró áttekintéséhez és kivizsgálásához általában.

Az öngyilkosságot mint egyensúlyukat veszített személyiségek társadalomkörtani tömegjelenségét számtalan tudományág — filozófia, antropológia, etika, jogtudomány, kriminálisztika, orvostudomány, pszichiátria, pszichológia, szociológia stb. — tanulmányozhatja. Az eddigi gyakorlatban leginkább három módszertani eljárással kutatták a jelenség problémáit, a kölcsönhatást, viszonykapcsolatot és az okokat.

(1) Kimondottan INDIVIDUALISZTIKUS eljárással az öngyilkosságok tanulmányozása kizárólag az öngyilkosok saját tett-índítékainak szubjektív átélésén keresztül történik.

(2) A SZOCIOLOGIZÁLT eljárás alapját a társadalmi struktúrák és összetevő elemeik teljes dezorganizációjának — a fejletlenségnek — filozófiája képezi, amely teljesen mellőzi az öngyilkosok személyi és egyéni szuicidiális (öngyilkossági) tényezőit.

A két említett eljárás két végletet jelent, amelyek túlméretezve és elfogultan hangsúlyoznak ki bizonyos tényezőket ennek az igen összetett és bonyolult jelenségnek a megmagyarázásában.

(3) A legrealisabb és ezáltal a legelfogadhatóbb az az eljárás, amely az öngyilkosság mint jelenség bonyolult problémájának tanulmányozását azon társadalmi struktúrák és körülmények tudományos kivizsgálásánál kezdi, amelyek az ember — a személyiség — reagálásának meghatározott formáit idézik elő. A személyiség e reagálásának (visszahatásának) formái a további pszichológiai vagy pszichiátriai vizsgálat folyamán pedig mint az egyének öngyilkossági índítékai, azaz mint az öngyilkosság okai osztályozhatók. Ez az ún. INTEGRÁLIS kutatási eljárás.

Ezzel az eljárással az öngyilkosságokat mint egy társadalmi kategória meghatározott személyiség típusait és ezek reagálásának típusait tanulmányozzuk azon a reláción, amelyet az egyensúlyát veszített, megbomlott személyiségek és a társadalmi élet, a mesterséges környezet (kultúra) és strukturális elemeinek viszonykapcsolata ad. Ennek a viszonykapcsolatnak kölcsönhatásos végzetességgel bíró hatását pedig az önmegsemmisítés, az önkéntes és saját kezű halál alapokának tarthatjuk. Ahelyett, hogy a nagy számba menő öngyilkosságok okait és índítékait kizárólagosan csak biologizálva, pszichologizálva vagy szocializálva értelmezzük, ezzel az eljárással a szociológia az ember e rendellenes elmúlását egységesen, a tényezők kiegészítő összevonásával, sokrétűen tanulmányozza. Ez azt jelenti, hogy egyes tényezők, okok, índítékek, ürügyek és a megelőzést szolgáló lehetőségek fajtáinak és csoportjainak megfelelő tulajdonságait és jelentőségét vizsgáljuk ki azzal a céllal, hogy a tényezők kölcsönhatásába és egymásközi viszonykapcsolatába nyerjünk betekintést, méghozzá arról az állásponttól, amelynek alapja az adott ember, adott társadalomban levő egységes és teljes fejlődése és kölcsönhatása, vagyis társadalmi gyakorlata.

MIÉRT VAN TÁRSADALMI JELENTŐSÉGE
AZ ÖNGYILKOSSÁGOK TANULMÁNYAZÁSÁNAK —
Az általános elidegenülés megelőzése társadalmi kötelesség . . .

Az öngyilkosságok társadalomkórtani kivizsgálása és tudományos kutatása társadalmi jelentőségű. Ez a jelentőség lényegesen humanista-egzisztenciális jellegű. Mindenekelőtt az a kérdés vetődik fel: hol vannak a társadalmi gyökerei az emberi lét e kínosan vereséges jelenségének?

Mint minden dolognak, tárgynak, jelenségnek, magának az embernek mint a legmagasabb fokú élőlénynek is van sajátos természete. Az ember természeténél fogva abban különbözik a többi élőlénytől, hogy egzisztenciája társadalmilag struktúrált. Bio-fiziológiai szükségletei is szocializálva, kultiválva vannak. Élete különböző biológiai, fizikai, lélektani és társadalomkulturális tényezőkkel multi-determinált (sokszorosan meghatározott). Ennek következtében sok életkérdésben számtalan a kibogozatlan rejtély. Így például az űrrakéták árnyékában, vagy éppen űrsétái közben, az ember számára az önkéntes, saját kézzel véget vetett élet számtalan miértjével ugyancsak rejtély — az emberi lét „terra incognita”-ja — maradt.

Ezért jelenti az öngyilkosságok okainak kutatása egyben az emberi természet sajátosságának mélyebb, tartalmasabb megismerését, valamint a kezdő lépést az ember legsúlyosabb és társadalmilag legembertelenebb elidegenülésének kiküszöbölése felé. Ugyanakkor az öngyilkosságok okainak felfedése az emberi élet társadalmi kedvezőtlenégeinek, a mindennapi természetellenességeknek korrigálását is szolgálhatja. Jellemző, hogy a modern élet természetellenességei jelentős és szoros kapcsolatban vannak az öngyilkosságokkal, korunk egyik állandóan növekedő társadalomkórtani jelenségével, mind az ipari és technikai civilizáció vezető társadalmaiban, mind nálunk is. Ezért lehet az öngyilkosságok okainak felfedése kiindulópontja és biztos alapja a jelenség megelőzését és leküzdését szolgáló intézkedéseknek. És végül, de nem utolsósorban, a nagyszámú öngyilkosságok kórokozóinak, következményeinek és általában a jelenség folyamatának tanulmányozása és kutatása által felfedett és kiértékelt adatok egyben viszonylagos mutatói lehetnek a társadalmi közösség bizonyos társadalmi-kulturális összetevői anomáliás állapotának, azaz az általános elidegenülésnek, aminek útját állni elsődleges társadalmi kötelesség.

Öngyilkossági arányszámaival Szabadka község — Vajdaság területével együtt — földzárkózik egy szélesebb földrajzi területövhöz, amelyben általában sok azoknak a száma, akik saját kezüleg, tudatosan vetnek véget életüknek. Ez a földrajzi területöv a Szávától északra fekvő területet és a Jugoszláviával határos Olaszország, Magyarország, Ausztria és Románia határmenti területeit is magába foglalja. Számos tudományos feltételezés arra utal, hogy az öngyilkosságok száma — mint nem kívánt társadalmi jelenség —, úgy a múltban, mint ma is, ezen a területen igen nagy volt. Az említett területöv bizonyos szempontokban megegyezik Jovan Cvijić balkanológus által meghatározott szociográfiai kultúróvezetek egyikével és a területén élő emberek pszichikai típusaival és ezeknek variációival.

Ennek alapján feltételezhető, hogy Szabadka község területén, valamint a környéken, olyan azonos társadalomkulturális erők állnak fönn és hatnak, amelyek bizonyos szempontból — ha nem is mindig mint feltétlen okozók, de mint viszonylagos lényegbeli tényezők — közrejátszanak az öngyilkosságok, mint társadalmi jelenség méretezésében. Mert vitán felüli az, hogy Szabadkán az öngyilkosságok káros társadalmi jelenséggé nőttek, amely azonos korunk elidegenült emberének társadalmi betegségével. Mondhatnám úgy is, hogy olyan jelenséggel találtuk magunkat szemben, amelyben elgondolkodtatóan nagy méreteket öltött az egyének személyiségének legsúlyosabb veresége. Ez pedig nem jelent mást, mint hogy SZABADKÁN — A KÖZSÉG TERÜLETÉN — AZ ÖNGYILKOSSÁGOK NEMCSAK MAGANÜGY!

amelyek jóval meghaladják mint világ-, mint hazai viszonylatban az öngyilkosságokról eddig lejegyzett arányszámokat.

Vegyük szemügyre az öngyilkosságok alakulását Szabadka község területén 1964-től 1967-ig,⁴ (lásd az 1. számú táblázatot). A táblázatban közölt abszolút számok mellett bizonyos következtetések levonására a viszonzyszámok — ÖNGYILKOSSÁGI ARÁNYSZÁMOK — adják a kellő alapot.

1. számú táblázat

Az öngyilkosságok száma Szabadka község területén
1964-től 1967-ig

Az öngyilkosságok		Vizsgálati időszak				
		1964	1965	1966	1967	1964—1967 átlag
abszolút száma	összesen	72	80	95	88	84
	férfiak	54	55	69	67	61
	nők	18	25	26	21	23
általános arányszáma az 1964—1967-es időszakban 100 000 lakosra		51,0	56,2	66,1	60,7	58,7
általános arányszáma az 1961-es népszámlálás népességeihez viszonyítva 100 000 lakosra		52,6	58,5	69,4	64,3	61,4
Férfiak viszonyítva a nőkhöz F/N		3,0	2,2	2,6	3,2	2,6

Az adatok önmagukban még nem mondanak és nem bizonyítanak semmit. De amennyiben összehasonlítjuk őket más területek hasonló adataival, ha bizonyos társadalom-kulturális tényezőkkel való összefüggésüket és kölcsönhatásukat boncoljuk, feltétlenül magukra hívják figyelmünket. Ekkor már nemcsak csodálkozunk, hanem a számok mögött rejlő vádakat is érezzük. A vádak pedig elindítják bennünk a gondolatot, a dilemmát, hogy talán életcéljainkkal, törekvéseinkkel, az érvényesülés lehetőségének megválasztott útjával valami nincs rendben. Mert az öngyilkossági esetek nagy száma lehet a lelki egyensúly hiányának, az elidegenülésnek a tünete is.

Mivel az ember nemcsak kenyéren él, sok esetben a kimondott jólét, a technikai civilizáció értékein épült vágyak és célok mechanikus beteljesedése, a közönyös érzelmi öröm és gyönyör még nem elégítik ki az ember legmélyebb lényeges pszichoszociális szükségleteit. Aki pedig nem tudja sikerrel megjárni az emberi szükségletek útjait, könnyen az öngyilkosság végzetes útjára tévedhet. Gyakran merül fel a kérdés: hogyan maradhat az ember ember? Mert ha az ember a gazdasági és technikai világ függvényévé — zoon technicon-jává — lesz, a legpazarabb anyagi jólét csak hozzásegíti ahhoz, hogy lelkiszegény, elégedetlen, fásult, életunt és reménytelen öngyilkosjelölt legyen.

⁴ A hivatalos statisztika 1965-re 89; 1966-ra 101 és 1967-re 86 öngyilkossági esetet tart nyilván. Az alábbi kimutatásban előforduló eltérés ezekre az évekre az esetek módszertani feldolgozásának következménye, mivel az esetek feldolgozásakor a Belügyi Titkárságon nyilvántartott, csak Szabadka község lakosainak eseteit vettem figyelembe, az állandó lakhely nélküli öngyilkosokat pedig nem. A számbeli eltérés statisztikailag nem lényeges.

Az eseménydús — a tudomány és a technikai vívmányok emberellenes felhasználásától gyakran kérdéssé vált emberi lét napjaiban, a rakéták ijesztő, forró árnyékában, az érző ember számára ma is örök témát jelentenek az ÖNGYILKOSSÁGOK szomorú és fájdalmas esetei.

Társadalomkörtani jelenség — tömegbetegség, vagy valami más? Bizonytalanság, amit a történelmi és társadalmi-kulturális viszonyok hoztak magukkal? A jólét okozza vagy a nyomor? Tiltakozásképp ölik ezek az emberek önkézüleg magukat? Gyávák vagy bátrak? Vagy talán az elkeseredés és tehetetlenség végső útja az önkéntes, saját kezű halál?

Számtalanok az ilyen és hasonló MIÉRTEK.

Itt is, mint sok más esetben, a statisztikai adatok a legbeszédesebbek, sőt izgalmasak is, mert mint empirikus (tapasztalati) számok elszakíthatatlanok a jelenség társadalmi tartalmától és minőségi jelzőitől. A statisztikai számok mindig valamely statisztikai sokaság tagjainak — ebben az esetben az öngyilkosságok eseteinek — a száma, vagy valamilyen számbeli jellemzője. Ők a közvetlen események tanulmányozásának elindítói. Az eseményekkel összefüggő bizonyos néprajzi, társadalomkultúrális, táji jellegzetességek, népmozgalmi adatok, társadalomkörtani tömegjelenségek keresésének kiindulópontjai.

Világviszonylatban a legnagyobb általános öngyilkossági arányszámot 1966-ban Nyugat-Berlinben jegyezték fel. Területén ebben az évben százezer lakos közül 41-en lettek öngyilkosok.¹

Jugoszlávia a százezer lakosra jutó évi átlag 12,2 öngyilkosával tartósan biztosította magának az „öngyilkosok világranglistáján” a közepes helyezést. Am az általános öngyilkossági arányszám mögött igen jelentős, mondhatnám úgy is: riasztó területi eltérések rejtőznek. A területi különbségeket kifejező öngyilkossági arányszámok egyes vidékeken végtelenen nagyok, szinte ordítanak. A mögöttük rejlő tények ezeken a területeken — községekben — elgondolkoztató társadalmi jelenséggé nőttek. Így például, hazánkban Szlovéniában és Vajdaságban legnagyobb az öngyilkosok száma. E területek általános öngyilkossági arányszámai meghaladják a 25,5-öt. A Horvát Szocialista Köztársaságban 15,1; Szerbiában 12,2; Crna Gorában 10,8; Bosznia-Hercegovinában 6,4; Macedóniában 4,0 és Koszovón 3,4 a százezer lakosra jutó öngyilkosok száma az 1966-os év adatai alapján.

Szabadka községben (mint a város és környező falvak és települések adminisztratív társadalmi-politikai területiségén) az 1959 és 1963 közötti időszakban az évi általános öngyilkossági arányszám átlagban 54,1 volt.² A község mai adminisztratív társadalmi-politikai területiségén az általános öngyilkossági arányszám az 1964—1967-es időszakban évi átlagban 58,7-re nőtt, 1966-ban pedig 66,1-gyel tetőzött.³

Más szóval: a község területén az utóbbi években évente átlag 84-en ölik meg magukat, 1966-ban pedig 95-en végeztek saját kezüleg önmagukkal, fájdalmat okozva tettükkel hozzátartozóiknak, megdöbbenve ismerősöket, gondolkodásra kényszerítve az érdekelt társadalmi fórumokat, elgondolkoztatva minden emberszerető egyént, humanistát, a jelenség-gel mélyebben foglalkozó társadalmi munkást. Mert ez utóbbi számok sajátos világcsúcsok,

¹ Egy terület általános öngyilkossági arányszámát 100 000 lakosra számítjuk. Ez gyakorlatban annyit jelent, hogy egy meghatározott terület egy évben történt öngyilkosságainak számát megszorozzuk 100 000-rel, és a kapott szorzatot elosztjuk a terület összlakosságának számával:

$$A = \frac{N}{P} \cdot 100\,000$$

² Ez a szám az 1959—1963-as időszakban történt öngyilkosságok évi átlagának és a község — az 1961-es népszámlálás alapján — összlakosságának hányadosa 100 000 lakosra számítva. Az adat Szabadka község 1963-ban fennálló adminisztratív társadalmi-politikai területiségére vonatkozik.

³ Ezek az öngyilkossági arányszámok az 1964—1967-es időszak, Szabadka község mai adminisztratív társadalmi-politikai területiségén történt öngyilkosságok évi átlagának és ugyanerre az időszakra az előzetes adatokon alapuló számítás alapján előlított összlakosság számának viszonyzámái.

EZ A HALÁL NEM MAGÁNÜGY

— ÖNGYILKOSSÁGOK SZABADKÁN —

BIACSI ANTAL

Tárgy: szociológiai tanulmány az öngyilkosságról
mint társadalomkórtani jelenségről

Színhely: Szabadka község területe

Időpont: 1964—1967.

